68
8 Yb
13

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE VIVE ENNUIE MOM
68
8 Ye B
13

XXIV. 1. 15.
T. 10.

CICERONIS DE OFFICIIS LIBRI III.

Cato maior, uel de senectute:
Lælius, uel de amicitia:
Paradoxa Stoicorum sex:
Somnium Scipionis, ex libro sexto de republica.

Cum annotationibus Pauli Manutii, in margine adscriptis.

Index rerum, & uerborum.

BIBLIOTECA ROMA VITTORIO

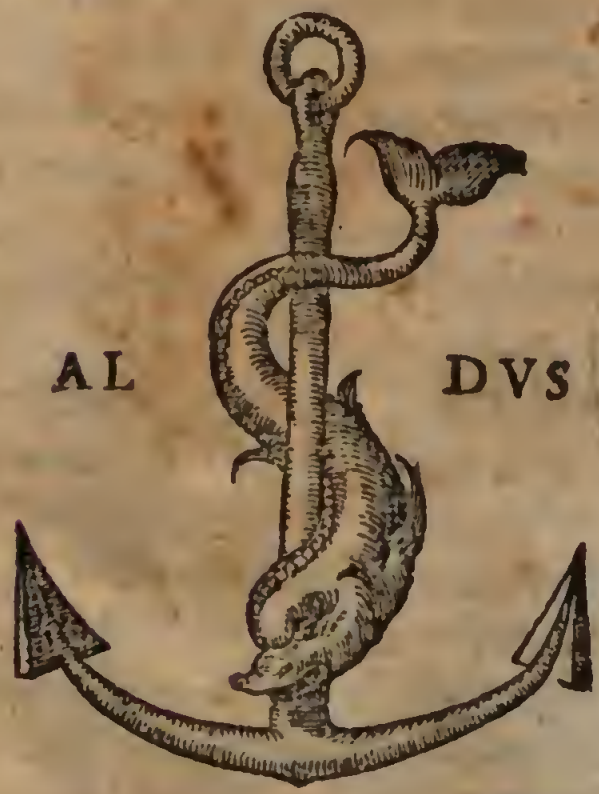

VENETIIS, M. D. LIX.

PAVLVS MANVTIVS
BENEDICTO RHAMBERTO
S. D.

BIBLIOTECA ROMA VITTORIO

NON ignoras, Benedicte Rhamberte, sensuum esse quandam in hominibus similitudinem; quæ cum in consuetudine cognita est, efficitur, ut, inter quos id accidit, amor exoriatur. ab hoc quasi fonte multorum amicitiæ manarunt. multos etiam beneficium cum obligasset; cumq; id, quod acceperant, memoria conseruatum grato animo redderent; idq; uterque fieri ob ingenii bonitatem, & uoluntatis erga se propensionem existimaret: statim est illam opinionem beneuolentia consecuta. itaque duæ causſæ sunt, quamobrem homines ament inter se: sed hæc posterior, quæ à rebus externis originem ducit, cum illa superiore, quæ à natura proficiscitur, nullo pacto uidetur esse comparanda. illa enim primum habet eam suauitatem, qua, ut opinor, & certe nulla maior est, cum eos, quibus utimur, & iisdem rebus, quibus nos, & æque, atque nos, affici sentimus: deinde, etiam qui in dando & accipiendo beneficio fructus est, eo non eget. nam si hæc actio bene merendi interdū est, & esse potest in iis, qui uoluntate non admodū coniuncti sunt: quãto facilius existet

apud eos, quorum animi ita cõsentiunt, ut, quasi natura horrãte, easdẽ res appetere, ab iisdẽ refugere uideãtur? at uero qui officiorum commoditatibus adducti in amicitiam coierunt; etiam si alter alterum initio summe diligat; tamen, si quando accidet, id quod accidere sæpe solet, ut ea, qua diligere cœperunt, causſa tollatur, certe eorum animi pedetentim in amore langueſcent. quo in genere, animaduertis Rhamberte, quàm multi quotidie labantur. de quibus, facile eſt intelligere, quid ſentias, cum ab eorum inſtituto tua ratio tam uehementer abhorreat. probe enim te, quæ noſtra debeat eſſe in iungendis amicitiis cautio, quæ in iiſdem colendis religio, quod item in omni uita præſtandum officium ſit, horum librorum, quos nunc tibi inſcriptos ad te mittimus, lectio erudiuit. ſenſi in me ipſo; quem ab opibus non magnopere firmum, aut ne firmum quidem, tamen octauum ab hinc annum tanto ſtudio es complexus, quantum, qui ab omni re paratiſſimus ſit, remunerando compenſare uix poſſit. cumq; rerum mearum ſtatus, ut ſunt humana, interdum mutaretur; memoria teneo, te, nunquam immutatum, eandem ſemper cum mihi, tum fratribus meis uoluntatem, ac beneuolentiam præſtitiſſe. cum uero maior aliquanto inter nos conſuetudo eſſe cœpiſſet;

set; quod quidem est factum, postea quàm te in nostram uicinitatem contulisti: facile sentio, ad meam uitam recte conformandam quanto mihi obseruatio tuorum morum fuerit adiumento. collocutiones uero de litteris nostræ quid non dicam delectationis, sed utilitatis habuerunt? equidem, si liceret, totos dies uellem tecum ponere. quarum enim ego rerum cognitione delector, earum in omni genere quæ tui sit iudicii subtilitas, intelligo. sed hanc latine scribendi rationem, in qua multi nunc uolunt excellere, paucissimi possunt, eam uero sic tenes, ut tuis scriptis mihi quidem nihil esse purius uideatur. quod eo mirandum est magis, quia tu, non, ut alii, diuturno, atque assiduo librorum usu, sed temporum studio subsiciuorum, hoc ut posses, consecutus es. nam ut omittam, quòd tibi, cuius fidei atque prudentiæ Veneti senatus arcana creduntur, ocium non sæpe contingit: ecqui dies est, quo non ex amicis tuis aut consilio tibi aliquis, aut opera, aut etiam re sit adiuuandus? qua in consuetudine retinenda nimium diligens esse dum uis; accidit sæpe, ut tuum potius ipse commodum, quàm officii colendi facultatem prætermittas. quo ego me aptius facere sum arbitratus, si hæc opuscula, in quibus maxime de officio præcepta traduntur, ad te, quem cognoui esse

omnium officiosissimum, mitterem. genus hoc Rhamberte quoddam est, quo ego eos, qui de me bene meriti sunt, remunerari soleo. perpende. rem; nulla uidebitur: animum specta; gratissimum dices. Vale.

M. TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER I.

QVANQVAM te, Marce fili, annum iam audientẽ Cr̃atippum, idq; Athenis, abundare oportet præceptis, institutisq; philosophiæ, propter summam & doctoris auctoritatem, & urbis; quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cum græcis latina coniunxi, neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci; idem tibi censeo faciendum; ut par sis in utriusque orationis facultate. quã quidem ad rem nos, ut uidemur, magnum attulimus adiumentum hominibus nostris; ut non modo græcarum litterarum rudes, sed etiam docti aliquantulum se arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad iudicandũ. quamobrem discès tu quidem à principe huius ætatis philosophorum, & discès, quàm diu uoles: (tam diu autem uelle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit) sed tamen nostra legens, non multum à Peripateticis dissidentia, (quoniam utrique & Socr̃atici, & Platonici esse uolumus) de rebus ipsis utere tuo iudicio: nihil enim impedio: orationem autem latinam profecto legendis nostris efficies pleniorem. nec uero hoc arroganter dictum existimari uelim. nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, apte, di-

principem in doctrina Peripatetica.

hoc imposuit ad uitandam arrogantiæ suspicionem.

ergo et Peripateticus: à Socrate enim Peripatetici, ut Academici, fluxerunt.

ſtincte, ornateq; dicere, quoniam in eo ſtudio ætatẽ conſumpſi, ſi id mihi aſſumo, uideor id meo iure quodam modo uendicare. quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut nõn ſolum orationes meas, ſed hos etiam de philoſophia libros, qui iam ſe illis fere æquãrunt, ſtudioſe legas. uis enim dicendi maior eſt in illis: ſed hoc quoque colendum eſt æquabile, & temperatum orationis genus. & id quidem nemini uideo Græcorum adhuc contigiſſe, ut idem utroque in genere laboraret, ſequereturq; & illud forẽnſe dicendi, & hoc quietum diſputandi genus. niſi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parum uehemens, dulcis tamen, ut Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere. nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum ſit iudicium: utrunque certe ſecuti ſumus. equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus id forenſe dicendi tractare uoluiſſet, grauiſſime, & copioſiſſime potuiſſe dicere; & Demoſthenem, ſi illa, quæ à Platone didicerat, tenuiſſet, & pronunciare uoluiſſet, ornate, ſplendideq; facere potuiſſe. eodemq; modo de Ariſtotele, & Iſocrate iudico: quorum uterque ſuo ſtudio delectatus, contempſit alterum. ſed, cum ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere & multa poſthac, ab eo exordiri uolui maxime, quod & ætati tuæ eſſet aptiſſimum, & auctoritati meæ grauiſſimum. nam, cum multa ſint in philoſophia et grauia, & utilia, accurate, copioſeq; à philoſophis diſputata, latiſſime patere uidentur ea, quæ de officiis tradita ab illis, et præcepta ſunt. nulla enim uitæ pars,

parem fere laudem conſecuti.

orationes enim in foro ad iudices habebantur, exceptis, quæ in ſenatu, ut Catilinariæ. nã Philippicas Cicero nondum habuerat.

tum quia conſularis, tum etiam quia pater.

neque

neque publicis, neque priuatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, uacare officio potest: in eoq; colendo sita uitæ est honestas omnis, & in negligendo turpitudo. atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. quis est enim, qui nullis officij præceptis tradendis, philosophum se audeat dicere? sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ, propositis malorum, & bonorum finibus, officium omne peruertunt: nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum uirtute coniunctum; idq; suis commodis, non honestate, metitur; hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate uincatur; fit, ut neque amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem: fortis uero, dolorem summum malum iudicans; aut temperans, uoluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest. quæ quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat; tamen sunt à nobis alio loco disputata. hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse uelint, de officio nihil queant dicere: neque ulla officij præcepta firma, stabilia, coniuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solam, aut ab iis, qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, et Herilli iampridem explosa sententia est: qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inuentionem aditus esset. sequemur igitur hoc quidem tempore,

ut Epicurus.

tres nominat morales uirtutes, iustitiam, fortitudinem, temperantiam, quas et Aristoteles agnoscit. nam liberalitas iustitiæ pars est.

solam honestatem Stoici, maxime autē, sed non solam, Peripatetici sequebantur.

&

et in hac quæstione potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, è fontibus eorũ, iudicio, arbitrioq; nostro, quantum, quoq; modo uidebitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror. omnis enim, quæ à ratione suscipitur de aliqua re, institutio debet à definitione proficisci; ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur. Omnis de officio duplex est quæstio. unũ genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterũ, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus uitæ confirmari possit. superioris generis huiusmodi exempla sunt: omnia ne officia perfecta sint; nunquid officium aliud alio maius sit; & quæ sunt generis eiusdem. quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem uitæ communis spectare uidentur. de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diuisio est officii. nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. perfectum autem officium, rectum (opinor) uocemus, quod Græci κατόρθωμα; hoc autem, commune, quod ij καθῆκον uocant. atque ea sic definiunt, ut, rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant; medium autem officium, id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panætio uidetur, consilij capiẽdi deliberatio. Nam, honestum ne factu sit, an turpe, dubitant; id quod in deliberationem cadit.

ex hoc loco uidetur posse conijci, paulo ante legendũ, conformari, non, confirmari.

quẽ Cicero maxime secutus est in his libris. Rhodi natus est:

dit, in quo considerando, sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem inquirunt, aut consultant, ad uitæ commoditatem, iucunditatemq;, ad facultates rerum, atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iuuare, & suos, conducat id, nec ne, de quo delil erant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare uidetur cum honesto id, quod uidetur esse utile. cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra reuocare ad se uidetur; fit, ut distrahatur in deliberando animus, afferatq; ancipitem curam cogitandi. Hac in diuisione, cum præterire aliquid maximum uitium in diuidendo sit, duo prætermissa sunt. nec enim solum, utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius; itemq;, duobus propositis utilibus, utrum utilius. ita, quam ille triplicem putauit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili, post de comparatione eorum differendum. Principio, genetri animantium omni est à natura tributum, ut se, uitam, corpusq; tueatur, declinetq; ea, quæ nocitura uideantur; omniaq;, quæ sint ad uiuendum necessaria, inquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. commune item animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. sed inter hominem, & beluam hoc maxime interest, quòd hæc tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum,

inter Stoicos excelluit: docuit minorem Africanum.

à Panatio.

præclara scribendi, atque etiam dicēdi ratio, cum à genere ad partes, et à partibus ad unum illud, quod propositum nobis est, oratio deducitur.

lum, quod adest, quodq; præsens est, se accommodat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & caussas rerum uidet, earumq; progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, rebusq; præsentibus adiungit, atque annectit futuras; facile totius uitæ cursum uidet, ad eamq; degendã præparat res necessarias. eademq; natura ui rationis hominem conciliat homini & ad orationis, & ad uitæ societatem; ingeneratq; in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt; impellitq;, ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obedire uelit; ob easq; caussas studeat parare ea, quæ suppeditent ad cultum, & ad uictum, nec sibi soli, sed coniugi, liberis, ceterisq;, quos caros habeat, tueriq; debeat. quæ cura excitat etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. in primisq; hominis est propria, ueri inquisitio, atque inuestigatio. itaque, cum sumus necessariis negocijs, curisq; uacui, tum auemus aliquid uidere, audire, ac discere; cognitionemq; rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene, beateq; uiuendum necessariam ducimus. ex quo intelligitur, quod uerum, simplex, sincerumq; sit, id esse nãturæ hominis aptissimum. huic ueri uidendi cupiditati adiuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene informatus à natura uelit, nisi præcipienti, & docenti, aut utilitatis caussa iuste, & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumq;

pro coire. ex quo celebris locus, et desertus, opponuntur.

natura enim omnes homines scire desiderãt.

rumq; rerum contemptio. Nec uero illa parua uis naturæ est, rationisq;, quòd unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis, dictisq;, qui modus. itaque eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, uenustatem, conuenientiam partium sentit. quam similitudinem natura, ratioq; ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consilijs, factisq; conseruandum putat; cauetq;, ne quid indecore, effeminate ue faciat, tum, in omnibus & opinionibus, & factis ne quid libidinose aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus conflatur, & efficitur id, quod quærimus, honestum; quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodq; uere dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidem ipsam, Marce fili, et tanquam faciem honesti uides. quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ. Sed omne, quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia ueri, solertiaq; uersatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendo suum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi, atque inuicti magnitudine, ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæq; dicuntur, ordine, & modo, in quo inest modestia, & temperantia. quæ quatuor quanquam inter se colligata, atque implicita sunt: tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: uelut ex ea parte, quæ prima descripta est, in qua sapientiam, & prudentiam ponimus, inest inda-

cum oculorum sensu Bruta quoque utantur, ordinem tamen in sensilibus non agnoscunt.

hoc exponitur proxime sequentibus uerbis.

in Phædro.

fons enim, unde manat sapientia, honestum est.

unam enim uirtutem qui possidet, reliquas item possidere dicitur. Qua-

tuor autem morales uirtutes Cicero describit, prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Aristoteles prudentiam omittit. nec enim uere separata quædam uirtus est, sed communicatur omnibus uirtutibus.

ideo dixit paulo ante, Ex quo existit rerum humanarum contemptio.

ut ad damnum accedat infamia.

indagatio, atque inuentio ueri: eiusq; uirtutis hoc munus est proprium. ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque uerissimum sit, quiq; & acutissime, & celerrime potest & uidere, & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus rite haberi solet. quocirca huic, quasi materia, quam tractet, & in qua uersetur, subiecta est ueritas. reliquis autem tribus uirtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas, tuendasq;, quibus actio uitæ continetur; ut societas hominum, coniunctioq; seruetur; & animi excellentia, magnitudoq; cum in augendis opibus, utilitatibusq; & sibi, & suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despicien dis eluceat. Ordo autem, & constantia, & moderatio, & ea, quæ sunt his similia, uersantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solum mentis agitatio. his enim rebus, quæ tractantur in uita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatem, & decus conseruabimus. Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam, uimq; diuisimus, primus ille, qui in ueri cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam. omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis, & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, & decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere & naturali, & honesto duo uitia uitanda sunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisq; temere assentiamus: quod uitium effugere qui uolet, (omnes autem uelle debebunt) adhibebit ad considerandas res

& tempus, & diligentiam. alterum est uitium, quòd quidam nimis magnum studium, multamq; operam in res obscuras, atque difficiles conferunt, easdemq; non necessarias. quibus uitiis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ, curæq; ponetur, id iure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpicium, audiuimus; in geometria Sex. Pompeium, ipsi cognouimus; multos in dialectica, plures in iure ciuili. quæ omnes artes in ueri inuestigatione uersantur: cuius studio à rebus agendis abduci, contra officium est. uirtutis enim laus omnis in actione consistit: à qua tamen sæpe fit intermissio, multiq; dantur ad studia reditus: tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studijs cogitationis & sine opera nostra continere. omnis autem cogitatio, motusq; animi aut in consilijs capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene, beateq; uiuendum, aut in studijs scientiæ, cognitionisq; uersabitur. Ac de primo quidem officij fonte diximus. De tribus autem reliquis, latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, & uitæ quasi communitas continetur. cuius partes duæ sunt; iustitia, in qua uirtutis splendor est maximus, ex qua boni uiri nominantur; & huic coniuncta beneficentia, quam eandem uel benignitatem, uel liberalitatem appellare licet. Sed iustitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria; deinde, ut communibus pro communibus utatur, priuatis autem ut suis. sunt autem priuata nulla natura, sed aut ueteri occupatione, ut qui quondam in uacua uenerunt;

Sulpicium, et Pompeium reprehendit, alterum, quòd in astrologia, alterum, quòd geometria nimium studii, operæq; posuerint.

quæ nos abactione abducit. operam autem intelligit, cum legimus, scribimus, disputamus, audimus.

quæ in medium omnia protulit. uide paulo post.

rint; aut victoria, ut qui bello potiti sunt; aut lege, aut pactione, conditione, sorte. ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tusculanus Tusculanorum. similisq; est priuatarum possessionum descriptio. ex quo, quia suum cuiusque fit eorum, quæ natura fuerant communia; quod cuique obtigit, id quisque tenet. eo si quis sibi plus appetet, uiolabit ius humanæ societatis. sed quoniam (ut præclare scriptum est à Platone) non nobis solum nati sumus, sed ortus nostri partem patria, partem parentes uendicant, partem amici; atque (ut placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum caussa esse generatos, ut ipsi inter se alii alius prodesse possent: in hoc nãturam debemus ducem sequi, et communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines societatem. Fundamentum autem iustitiæ est fides, id est dictorum, conuentorumq; constantia, et ueritas. ex quo, quanquam hoc uidebitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde uerba sint ducta, credamusq;, quia fiãt quod dictum est, appellatam fidẽ. Sed iniustitiæ duo genera sunt; unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab ijs, quibus infertur, si possint, non propulsant iniuriam. nam qui iniuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus; is quasi manus uiolenter uidetur afferre socio: qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ,

quæ sua omnia omnibus communicat.

hoc etiam in epistola ad Tironẽ significat, lib. 16. fam.

iniuriæ, tam est in uitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam deserat. Atque illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi caussa de industria inferuntur, sæpe à metu proficiscuntur, cum is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, nisi id alteri fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur non nulli, ut adipiscantur ea, quæ concupierunt. in quo uitio latissime patet auaritia. expetuntur autem diuitiæ tum ad usus uitæ necessarios, tum ad perfruendas uoluptates. in quibus autem maior est animus, in his pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in rep. princeps uellet esse, qui suis fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, uitæq; cultus cum elegantia, & copia. quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec uero rei familiaris amplificatio, nemini nocens, uituperanda est: sed fugienda semper iniuria. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iustitiæ capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ ue cupiditatem inciderint. quod enim est apud Ennium,

Nulla sancta societas, nec fides regni est,

id latius patet. nam, quicquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo plerunque fit tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam seruare societatem. declarauit id modo tempestas C. Cæsaris, qui omnia iura diuina, & humana peruertit propter

quatuor legiones. hic enim erat exercitus populi R. uide in paradoxo 4.

putauit enim se beatum fore oppressa rep. quod secus accidit.

eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. est autem in hoc genere molestum, quòd in maximis animis, splendidissimis ingenijs plerunque existunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates. quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccetur. Sed in omni iniustitia permultum interest; utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis est, & ad tempus, an consulto, & cogitato fiat iniuria. leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est. Prætermittendæ autem defensionis, deserendiq; officij plures solent esse caussæ. nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt; aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibusdam ue occupationibus sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. itaque uidendum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum; quòd in ueri inuestigatione uersentur, quodq; ea, quæ plerique uehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea iustos esse. nam dum alterum iustitiæ genus assequuntur, inferenda ne cui noceant iniuria; in alterum incidunt. discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. itaque eos ne ad remp. quidem accessuros putat, nisi coactos. æquius autem erat id uoluntate fieri. nam hoc ipsum ita iustũ est, quod recte fit, si est uoluntarium. Sunt etiam, qui, aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum,

modeste dissentit à Platone, Philosophorum sententiam in politicis libris comprobante.

beneficentia dolentiæ anteponendæ

num, suum se negocium agere dicant; ne facere cuiquam uideãntur iniuriam. qui, dum altero iniustitiæ genere uacant, in alterum incurrunt: deserunt enim uitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur, duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus caussas utriusque generis, easq; res ante constituimus, quibus iustitia continetur; facile, quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos ualde amabimus, iudicare. est enim difficilis cura rerum alienarum. quanquam Terentianus ille Chrêmes humani nihil à se alienum putat. sed tamen, quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt, quàm illa, quæ ceteris, quæ quasi longo interuallo interiecto uidemus; ãliter de illis, ac de nobis, iudicamus. quocirca bene præcipiunt, qui uetant quicquam agere, quod dubites æquum sit, an iniquum. æquitas enim lucet ipsa per se, dubitatio autem cogitationem significat iniuriæ. sed incidunt sæpe tempora, cum ea, quæ maxime uidentur digna esse iusto homine, eoq;, quem uirum bonum dicimus, commutantur, fiuntq; contraria; ut, non reddere depositum, etiam nẽ furioso promissum facere, quæq; pertinent ad ueritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non seruare, sit iustum. referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta iustitiæ, primum, ut ne cui noceãtur; deinde, ut communi utilitati seruiatur. ea cum tempore commutantur, commutatur officium, ut non semper sit idem.

cum tamen faciant: quia uitæ societatem deserunt.

in comœdia Heaut.

mimus illis consulere studemus quàm nobis.

locus, meo iudicio, mendosus.

noceretur enim furioso, si ei redderetur gladius depositus.

idem. potest enim accidere promissum aliquod, & conuentum, ut id effici sit inutile uel ei, cui promissum sit; uel ei, qui promiserit. nam si, ut in fabulis est, Neptunus, quod Theseo promiserat, non feciſſet, Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. ex tribus enim optatis, ut scribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu irátus optauit. quo impetrato, in maximos luctus incidit. nec promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sint ijs, quibus promiseris, inutilia: nec si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui quidem promiseris, contra officium est, maius damnum anteponi minori: ut, si constitueris te cuipiam aduocatum in rem præsentem esse uenturum, atque interim grauiter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere, quod dixeris; magisq; ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam, illis promissis non standum esse, quis non uidet, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? quæ quidem pleraque iure prætorio liberantur, non nulla legibus. Existunt etiam iniuriæ sæpe calumnia quadam, & nimis callida, & malitiosa iuris interpretatione. ex quo illud, Súmmum ius, summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbium. quo in genere etiam in rep. multa peccantur, ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactæ inducíæ, noctu pòpulabatur agros, quòd dierum essent pactæ, non noctium inducíæ. nec noster quidem probandus est, si uerum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem álium, (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum

quòd ab eo Phædram coniugem de interitu appellatam crederet, cum id à Phædra, quæ se ab Hippolyto reiectam iniquissime ferret, fictum crimen esset.

ex Terentij Heaut.

suis quisque libentius utitur

trum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à senatu datum, cum ad locum ueniſſet, cum utriſque ſeparatim locutum, ne cupide quid agerent, nec apeterent, atque ut regredi, quàm progredi, mallent: id cum utrique feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt: itaque illorum fines, ſicut ipſi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, populo R. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare eſt. quocirca in omni re fugienda eſt talis ſolertia. Sunt autem quædam officia etiam aduerſus eos ſeruanda, à quibus iniuriam acceperis. eſt enim ulciſcendi, & puniendi modus: atque haud ſcio, an ſatis ſit eum, qui laceſſierit, iniuriæ ſuæ pœnitere, ut ipſe ne quid tale poſthac committat, et ceteri ſint ad iniuriam tardiores. Atque in rep. maxime conſeruanda ſunt iura belli. nam cum ſint duo genera decertandi, unum per diſceptationem, alterum per uim; cumq; illud proprium ſit hominis, hoc belluarum: confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſſam, ut ſine iniuria in pace uiuatur: parta autem victoria, conſeruandi ſunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut maiores noſtri Tuſculanos, Æquos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus ſuſtulerunt: nollem, Corinthum: ſed credo illos ſecutos opportunitatem loci maxime, ne poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. mea quidem ſententia, paci, quæ nihil habitura ſit inſidiarum, ſemper eſt conſulendum. in quo ſi mihi

exemplis, quàm alienis. nã Plutarchus, homo græcus, ad Lacedæmoniũ Cleomenem hoc trãſfert in lib. Apophtegmatum.

utranque Scipio Aemilianus euerti, Corinthum Mummius.

pacis auctorem inter Cæsarem et Pompeiũ semper fuisse Ciceronem, ex ipsius epistolis intelligitur.

obtẽperatum esset, si non optimam, at aliquam remp. quæ nunc nulla est, haberemus. & cum ijs, quos ui deuiceris, consulendum est: tum ij, qui, armis positis, ad imperatorum fidẽ confugiunt, quamuis murum aries percusserit, recipiendi sunt. in quo tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello in fidem recepissent, earum pátroni essent more maiorum. ac belli quidem æquitas sanctissime fœciali populi R. iure perscripta est: ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante sit, & indictum. Pompilius imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filiũs tyro militabat. cum autem Pompilio uideretur unam dimittere legionẽ, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit: sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento; quia, priore amisso, iure pugnare cum hostibus non poterat. adeo summa erat obseruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis senis est epistola ad Marcum filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. monet igitur, ut caueat, ne prælium ineat: negat enim eius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animaduerto, quòd, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis uocaretur, lenitate uerbi tristitiam rei mitigante. hostis enim apud maiores nostros is dicebatur,

ut Siculorum Marcelli, Allobrogum Fabij.

hunc militasse cũ Paullo Aemilio tradit Plut. in uita Catonis censorij. itaque legendũ hic fortasse, pro Popilius, Paullus Aemilius; qui bellum Persicum consul administrauit: quod hic infra pátet.

que

quem nunc peregrinum dicimus: indicant duodecim tabulæ, AVT ſtatus dies cum hoſte: itemq́;, ADVERSVS hoſtem æterna auctoritas. quid ad hanc manſuetudinem addi poteſt, eum, qui cum bella geras, tam molli nomine appellare? quanquam id nomen durius efficit iam uetuſtas: à peregrino enim receſſit, & proprie in eo, qui contra ferret arma, remanſit. Cum uero de imperio decertatur, belloq́; quæritur gloria, cauſſas omnino ſubeſſe tamen oportet eaſdem, quas dixi paulo ante iuſtas cauſſas eſſe bellorum. ſed ea bella, quibus imperii gloria propoſita eſt, minus acerbe gerenda ſunt. ut enim, cum ciuiliter cõtendimus, aliter, ſi eſt inimicus, aliter, ſi competitor; cum altero certamen honoris, & dignitatis eſt, cum altero capitis, & famæ: ſic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum ut cum inimicis, gerebatur, uter eſſet, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi; crudelis Annibal, reliqui iuſtiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara ſententia eſt.

in foro, ad iudices, cũ inimico: in campo Martio, populi comitus, cum cõpetitore, de honore adipiſcendo.

Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes,
Ferro, non auro uitam cernamus utrique.
Vos ne uelit, an me regnare hera, quid ue ferat ſors,
Virtute experiamur. & hoc ſimul accipe dictum:
Quorum uirtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum eſt.
Dono: ducite: doq́; uolentibus cum magnis diis.

Pyrrhi bellum uerſibus perſecutus eſt Ennius.

regalis ſane, & digna Aeacidãrum genere ſententia.

ab Aeaco Pyrrhus, Iouis fi-

io, originem lucebat.

tia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides seruanda: ut primo Punico bello Rẽgulus captus à Pœnis, cum de captiuis commutandis Romam missus esset, iurasset q; se rediturum, primum, ut uenit, captiuos reddendos in senatu non censuit: deinde, cum retineretur à propinquis, & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Ac de bellicis quidem officiis satis dictũ est. Meminerimus autem, et aduersus infimos iustitiam esse seruandam. est autem infima conditio, et fortuna seruorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita iubent uti, ut mercenariis ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cum autem duobus modis, id est aut ui, aut fraude, fiat iniuria: fraus quasi uulpeculæ, uis leonis uidetur: utrunque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna maiore. Totius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cum maxime fallunt, id tamẽ agunt, ut uiri boni esse uideãtur. De iustitia satis dictum est. Deinceps (ut erat propositum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur. quæ quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones. uidendum est enim, primum, ne obsit benignitas & iis ipsis, quibus benigne uidebitur fieri, & ceteris: deinde, ne maior benignitas sit, quàm facultas: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est iustitiæ fundamentum; ad quam hæc referenda sunt omnia. nam & qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse uelle uideantur, non benefici, neque liberales, sed pernicioſi assenta-

ide lib. III.

quod grauissimum tulit, insomnia necatus

peccant enim, et contra iustitiam, et contra ueritatem.

exhaurietur enim fons liberalitatis.

sentatores iudicandi sunt; &, qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si in suam rem aliena conuertant. sunt autem multi, et quidem cupidi splendoris, & gloriæ, qui eripiunt ab aliis, quod alii largiantur: hiq; arbitrantur se beneficos in suos amicos usum iri, si locupletent eos quacunque ratione. id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos nō debet liberalis uideri. nihil enim est liberale, quod non sit idem iustum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior esset, quàm facultates: quòd, qui benigniores uolunt esse, quàm res patitur, primum in eo peccant, quòd iniurioſi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. inest autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunque, & auferendi per iniuriam, ut ad largiendum suppetant copiæ. uidere etiam licet, plerosque, non tam natura liberales, quàm quadam gloria ductos, ut benefici uideantur, facere multa, quæ ab ostentatione proficisci magis, quàm à uoluntate, uideantur. talis autem simulatio uanitati est coniunctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis. in quo & mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferretur, & animus erga nos, & communitas, ac societas uitæ, & ad nostras utilitates officia ante collata.

qualis Catilina, sui profusus, alieni rapax.

Tria seruanda sunt in liberalitate.

hoc pro, deinde, subiunxit: quia dixerat, Primū in eo peccant.

quæ ſpectanda propoſuit in liberalitate.

ta. Quæ ut concurrant omniã, optabile eſt: ſin minus, plures cauſſæ, maioresq; ponderis plus habebunt. Quoniam autem uiuitur non cum perfectis hominibus, pleneq; ſapientibus, ſed cum iis, in quibus, præclare agitur, ſi ſint ſimulacra uirtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino eſſe negligendum, in quo aliqua ſignificatio uirtutis appareat; colendum autem eſſe ita quenque maxime, ut quiſque maxime uirtutibus his lenioribus erit ornatus, modeſtia, temperantia, ac ipſa, de qua iam multa dicta ſunt, iuſtitia. nam fortis animus, & magnus in homine non perfecto, nec ſapiente feruẽtior plerunque eſt: illæ uero uirtutes bonum uirum uidentur potius attingere. Atque hæc in moribus conſiderentur. De beneuolentia autem, quam quiſque habeat erga nos, primum illud eſt in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur, ſed beneuolentiam non adoleſcentulorum more, ardore quodá amoris, ſed ſtabilitate potius, & conſtantia iudicemus: Sin erunt merita, ut non ineunda, ſed referenda ſit gratia: maior quædam cura adhibenda eſt. nullum enim officium referenda gratia magis neceſſarium eſt. quòd ſi ea, quæ acceperis utenda, maiore mẽnſura, ſi modo poſſis, iubet reddere Heſiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quàm acceperunt? etenim ſi in eos, quos ſperamus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos eſſe debemus, qui iam profuerunt? nam cum duo genera liberalitatis ſint, unum dandi beneficii, alterum

itaque tunc fortitudo non eſt uirtus. accedit enim ad temeritatem.

hoc idẽ uide expreſſum concinne in proœmio lib. de claris orat.

alterum reddendi: demus, nec ne, in nostra potestate est; non reddere uiro bono non licet, si modo id facere possit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi: nec dubium, quin maximo cuique plurimũ debeatur. in quo tamen in primis, quo quisque animo, studio, beniuolentia fecerit, ponderandum est. multi enim multa faciunt temeritate quadam, sine iudicio, uel modo, in omnes, uel repentino quodam, quasi uento, impetu animi incitati. quæ beneficia æque magna non sunt habẽda, atque ea, quæ iudicio, considerate, constanterq; delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, si cetera paria sunt, hoc maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari. quod contra fit à plerisque. à quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget, tamen ei potissimum inseruiũnt. Optime autem societas hominum, coniunctioq; seruabitur, si ut quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturæ principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetendum altius uidetur. est enim primum, quod cernitur in uniuersi generis humani societate. eius autem uinculum est ratio, & oratio, quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, coniungitq; naturali quadam societate. neque ulla re longius abſumus à natura ferarum: in quibus inesse fortitũdinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus, iustitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. sunt enim rationis, & orationis expertes. ac latissime quidem

reddere enim beneficium ita debet, ne quid iniuria committat.

quæ mercatura potius, quàm liberalitas, appellanda.

si uires, et animũ spectemus. quæ tamen fortitudo propria

non est, rationis expers, et prudentia.

quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est. in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est seruanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum; & quibus ipsis cetera sic obseruentur, ut in Græcorum prouerbio est, amicorum omnia esse communia. omnia autem cõmunia hominum uidentur ea, quæ sunt generis eiusdem, quod ab Ennio positum in una re, transferri per multas potest:

hoc ipsum attingit in oratione pro Balbo.

Vt homo, qui erranti comiter monstrat uiam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit,
Vt nihilo minus ipsi luceat, cum illi accenderit.

una enim ex re satis præcipitur, ut, quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique, uel ignoto. ex quo sunt illa communia, non prohibere aquam profluentem; pati, ab igne ignem capere, si quis uelit; consilium fidele deliberanti dare. quæ sunt ijs utilia, qui accipiunt, danti non molesta. quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ paruæ singulorum sunt; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: uulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij finem; Nihilo minus ut ipsi luceat: ut facultas sit, qua in nostros simus liberales.

quæ omnibus impertitur.

Gradus autem plures sunt societatis hominum. ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem gentis, nationis, linguæ, qua maxime homines coniunguntur: interius etiam est, eiusdem esse ciuitatis. multa sunt enim ciuibus inter se communia, forum, fana,

quæ omnibus omnes ratione, et oratione coniunguntur.

fana, porticus, uiæ, leges, iura, iudicia, ſuffragia, conſuetudines præterea, & familiaritates, multæq; cum multis res, rationesq; contractæ. Arctior uero colligatio eſt, ſocietas propinquorum: ab illa enim immenſa ſocietate humani generis, in exiguum, anguſtumq; concluditur. nam cum ſit hoc natura commune omnium animantium, ut habeant libidinẽ procreandi; prima ſocietas in ipſo eſt coniugio, proxima in liberis, deinde una domus, communia omnia. id autem eſt principium urbis, et quaſi ſeminariũ rẽip. Sequuntur fratrum coniunctiones, poſt conſobrinorum, ſobrinorumq;: qui cum una domo iam capi nõ poſſint, in alias domos, tanquã in colonias, exeunt. Sequuntur connubia, et affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. quæ propagatio, & ſoboles, origo eſt rerump. ſanguinis autem coniunctio, & bene uolentia deuincit caritate homines. magnum eſt enim, eadem habere monimenta maiorum, ẽiſdem uti ſacris, ſepulcra habere communia. Sed omnium ſocietatum nulla præſtantior eſt, nulla firmior, quàm cum uiri boni, moribus ſimiles, ſunt familiaritate coniuncti. illud enim honeſtum, quod ſæpe diximus, etiam ſi in alio cernimus, tamen nos mouet, atque illi, in quo id ineſſe uidetur, amicos facit. & quanquã omnis uirtus nos ad ſe allicit, facitq;, ut diligamus, in quibus ipſa ineſſe uideatur: tamen iuſtitia, & liberalitas id maxime efficit. nihil autem eſt amabilius, nec copulantius, quàm morum ſimilitudo bonorum. in quibus enim eadem ſtudia ſunt, eædemq; uoluntates, in his fit, ut æque quiſque alte-

urbs enim ex domibus, reſp. è ciuibus conſtat.

erãt enim et publica ciuitatis, et priuata cuiuſque familiæ ſacra.

ro delectetur, ac se ipso: efficiturq; id, quod Pythagoras uult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficijs ultro citroq; datis, acceptisq;. quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma deuinciuntur societate. Sed, cum omnia ratione, animoq; lustraueris, omnium societatum nulla est gratior, nulla carior, quàm ea, quæ cum rep. est unicuique nostrum. cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium caritates patria una complexa est. pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt, et fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officij: principes sunt patria, & parentes; quorum beneficijs maxime obligati sumus: proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps bene conuenientes propinqui, quibus communis etiam plerunque fortuna est. quamobrem necessaria uitæ præsidia debentur ijs maxime, quos ante dixi: uita autē, victusq; communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicis uigent maxime; estq; ea iucundissima amicitia, quam similitudo morum coniugauit. Sed in his omnibus officijs tribuendis, uidendum erit, quid cuique maxime necesse sit, & quid quisque nobiscum, uel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. ita non

ijdem

sicuti ab aliis traditum est. nam ipse nihil scripsit.

de Cæsare dictum.

de M. Antonio, qui liberatam Cæsaris nece remp. rursus opprimere conabatur. quod ei denique successit.

habenda temporis ratio quandoque maior est, quàm necessitudinis.

ijdem erunt necessitudinum gradus, qui et tẽporũm. suntq́; officia, quæ alijs magis, quàm alijs, debeantur: ut, uicinum citius adiueris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. at, si lis in iudicio sit, propinquum potius, & amicum, quàm uicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatioq́; capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, deducendoq́; uidere, quæ reliqui summa fiat, ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec orãtores, quamuis artis præcepta perceperint, quicquam magna laude dignum sine usu, & exercitatione consequi possunt: sic officij conseruandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque, exercitationemq́; desiderat. Atque ab ijs rebus, quæ sunt in iure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis fere diximus. Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas, officiumq́; manaret, splendidissimum uideri, quod animo mãgno, elatoq́; humanasq́; res despiciente factum sit. itaque in probris maxime in promptu est, si quid tale dici potest:

oratorem uidetur imperatori anteponere in proœmio lib. 1. de orat.

fortitudinis descriptio, et laus.

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illaq́; uirgo uiri: & , si quid huiusmodi:
Salmãci da spolia sine sanguine, & sudore.

fœminæ nomen uiro tribuit probri gratia.

contraq́; in laudibus; quæ magno animo, & fortiter, excellenterq́; gesta sunt, ea nescio quo modo qua-

si

si pleniore ore laudamus. hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle: hinc noster Cõcles, hinc Decij, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesq; alij: maximeq; ipse populus R. animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quòd statuas quoque nidemus ornatu fere militari. Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis, & laboribus, si iustitia uacat, pugnatq; non prosalute communi, sed pro suis commodis, in uitio est. non enim modo id uirtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. itaque probe definitur à Stoicis fortitudo, cum eam uirtutem esse dicunt propugnantem pro æquitãte. quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidijs, & malitia laudem est adeptus. nihil enim honestum esse potest, quod iustitia uacat. præclarum igitur Platonis illud: Non solum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia, est appellanda; uerum etiam animus parãtus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. itaque uiros fortes, & magnanimos, eosdem bonos, & simplices, ueritatis amicos, minimeq; fallaces esse uolumus. quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione, & magnitudine animi facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur. ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum est cupiditate uincendi: sic, ut quis-

enumerat, qui mortis di crimẽ forti animo adierint.

quæ commune commodum, nõ priuatum, spectat.

quod fortitudinis principium uidetur.

ut quiſque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime uult princeps omnium eſſe, uel potius ſolus eſſe. difficile autem eſt, cum præſtare omnibus concupieris, ſeruare æquitatẽ, quæ eſt iuſtitiæ maxime propria. ex quo fit, ut neque diſceptatione uinci ſe, nec ullo publico, ac legitimo iure patiantur. exiſtuntq́; in rep. plerunque largitores, & factioſi, ut opẽs quammaximas conſequantur, & ſint ui potius ſuperiores, quàm iuſtitia pares. ſed quo difficilius, hoc præclárius. nullum enim eſt tempus, quod iuſtitia uacare debeat. fortes igitur, & magnanimi ſunt habendi, nõ qui faciunt, ſed qui propulſant iniuriam. uera autem, & ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quod maxime natura ſequitur, in factis poſitum, non in gloria iudicat, principemq́; eſſe mauult, quàm uideri. etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis uiris non eſt habendus. Facillime autem ad res iniuſtas impellitur, ut quiſque eſt altiſſimo animo & gloriæ cupido. qui locus eſt ſane lubricus: quòd uix inuenitur, qui, laboribus ſuſceptis, periculisq́; aditis, non, quaſi mercedem rerum geſtarum, deſideret gloriã. Omnino fortis animus, & magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum deſpicientia ponitur, cum perſuaſum ſit, nihil hominem, niſi quod honeſtum, decorumq́; ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere, nulliq́; neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ ſuccumbere. altera eſt res, ut cum ita ſis affectus animo, ut ſupra dixi, res geras magnas illas quidem, et maxime utiles,

potentiam, non diuitias.

Græci, δύσκολα τὰ καλά.

ex quo facile erratur. itaque uirtus ipſa per ſe, nõ uulgi laude, æſtimanda.

quam ſæpe, neglecta æquitate, appetimus.

non inani aliquo studio.

sed, ut uehementer arduas, plenasq; laborum, & periculorum, tum causſa uitæ, tum multarum rerũ, quæ ad uitam pertinent. harum rerũ duarum splẽdor omnis, & amplitudo est, addo etiam utilitatem, in posteriore: causſa autem, & ratio efficiens magnos uiros est in priore. in eo enim est illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id, quod honestum sit, bonum iudices; & ab omni animi perturbatione liber sis. ná & ea, quæ eximia plerisque, & præclara uidentur, parua ducere, eaq; ratione stabili, firmaq; contemnere, fortis animi, magniq; dicendum est: et ea, quæ uidentur acerba, quæ multa, & uaria in hominum uita, fortunaq; uersantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæq; constantiæ. nõn est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eũ frangi cupiditate; nec, qui inuictum sẽ à labore præstiterit, uinci à uoluptate. quamobrẽ et hæc uitanda sunt, et pecuniæ fugienda cupiditas. nihil enim est tá angusti animi, tamq; parui, quàm amare diuitias: nihil honestius, magnificentius, quàm pecuniá contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq; conferre. Cauenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi. eripit enim libertatem, pro qua magnanimis uiris omnis debet esse contentio. Nec uero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut dẽponenda non nunquam. Vacandum autem est omni animi pertubatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine,

concludit, qui fortis sit, eundem esse temperantem.

ut Sylla dictaturam. ex quo illum postea C. Cæsar, latè-

dine, & uoluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas animi adsit, & securitas, quæ afferat tum constantiam, tum etiam dignitatem. multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negocijs publicis se remouerũt, ad ociumq; perfugerunt. in his & nobilissimi philosophi, longeq; principes, & quidam homines seueri, & graues nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: uixeruntq; non nulli in agris, delectati re sua familiari. his idem propositum fuit, quod & regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur, cuius proprium est sic uiuere, ut uelis. Quare, cum hoc commune sit potentiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, ocioſis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo, & paruo. in quo quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia: sed & facilior, & tutior, & minus alijs grauis, aut molesta uita est ocioſorum: fructuosior autem hominũm generi, et ad claritatem, amplitudinemq; aptior eorum, qui se ad remp. & ad magnas res gerendas accommodauerunt. quapropter & his forsitan concedendum sit remp. non capessentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt; & ijs, qui aut ualetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causſa impediti, à rep. recesserunt, cum eius administrandæ potestatem alijs, laudemq; concederent. quibus autem talis nulla est causſa, si despicere se dicant ea, quæ plerique admirentur, imperia, & magistratus, his non modo non laudi, uerumetiam uitio dandum puto. quo-

ras nescisse, caullatus est, dictator ipse perpetuus.

ergo præstãtior. non enim nobis tantum ipsis nati sumus.

non enim amanda gloria, sed id unde oritur gloria, honestum, et uirtus,

rum iudicium in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed uidentur labores, & molestias tum offersionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam, timere, & infamiam. sunt enim, qui in rebus contrarijs parum sibi constent; uoluptatem seueriſſime contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non satis constanter. Sed ijs, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda resp. est. nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi mãgnitudo potest. Capessentibus autem remp. nihil minus quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda est rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi, atque securitas: si quidem nec anxij futuri sunt, & cum grauitate, constantiaq; uicturi. quæ eo faciliora sunt philosophis, quo minus patent multa in eorum uita, quæ fortuna feriat; & quo minus multis rebus egent; & quia, si quid aduersi eueniat, tam grauiter cadere non possunt. quocirca non sine causſa maiores motus animorum concitantur: maioraq; efficienda remp. gerentibus, quàm quietis. quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & uacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modo consideret, quàm illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter ignauiam, aut nimis con-

quæ nõ in ociosa uita, sed in rebus gerendis perspicitur.

fidat

fidat propter cupiditatem. in omnibus autem negociis prius, quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens. Sed cũ plerique arbitrẽtur res bellicas maiores esse, quàm urbanas; minuenda est hæc ŏpinio. multi enim bella sæpe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatem: atque in magnis animis, ingeniisq; id plerunque contingit, eoq; magis, si sunt ad rem militarem apti, et cupidi bellorum gerendorum. uere autem si uolumus iudicare, multæ res extiterunt, urbanæ maiores, clarioresq;, quàm bellicæ. quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quàm Solonis, illustrius; citeturq; Salamis clarissimæ testis uictoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo primum constituit Ariopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud iudicandum est. illud enim semĕl profuit, hoc semper proderit ciuitati: hoc consilio leges Athenienſium, hoc maiorum instituta seruantur. et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Ariopagum adiuuerit: at ille adiuuit Themistoclem. est enim bellum gestum consilio senatus eius, qui à Solone erat constitutus. licet eadem de Pausania, Lysandroq; dicere. quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur: tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ conferendi sunt: quin etiam ob has ipsas caussas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cum uersaremur in rep. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere uidebatur. parua enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. nec

tempus hoc diiudicat. modo enim bellicæ excellunt, modo urbanæ.

Persis Græcia pulsis, ac trucidatis.

utriq; præstitit Agesilaus: sed ab illis dilatatum magis imperium est.

minor, Paulli filius.

plus Africanus, singularis & uir, & imperator, in excidenda Numantia reip. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica priuatus, cum Ti. Grácchum interemit. quanquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam, quoniam ui, manuq; confecta est. sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me inuadi solere ab inuidis, & improbis audio:

tribunum pl. perniciosas reip. leges ferentem.

Cedant arma togæ: concedat laurea linguæ.

ut enim alios omittá, nobis remp. gubernantibus nõ ne togæ arma cessere? neque enim in rep. periculum fuit grauius unquam, nec maius ociũm. ita consiliis, diligentiaq; nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? licet enim, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hereditas huius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. mihi quidem certe, uir abundans bellicis laudibus, Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se tertium triũmphũ deportaturum fuisse, nisi meo in rep. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines nõ inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his, operæ, studiiq; ponendum est. omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso, magnificoq; quærimus, animi efficitur, non corporis uiribus. exercendum tamen est corpus, et ita afficiendum, ut obedire consilio, rationiq; possit in exequendis negociis, et in labore tolerando. honestum

coniuratione oppressa.

Mithridate, et Tigrane uictis.

autem

autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura, & cogitatione. in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reip. præsunt, quàm qui bella gerunt. itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, non nunquam etiam illata, ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum: in quo etiam mortui ualuit auctoritas. quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo: sed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quàm utilitatis ratione, faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita uideatur. fortis uero animi, & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deiici, ut dicitur; sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere. quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquanto ante constituere, quid accidere possit in utranque partem; & quid agendum sit, cum quid euenerit; nec committere aliquid, ut aliquando dicendum sit, non putaram. hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilioq; fidentis. temere autem in acie uersari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & belluarum simile est. sed, cum tempus est, necessitasq; postulat, decertandum manu est, & mors seruituti, turpitudiniq; anteponenda. De euertendis autem, diripiendisq; urbibus ualde illud considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter fiat. idq; est uiri magnanimi, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conseruare, in omni fortuna recta, atque honesta retinere.

cum actum est, Catone iã mortuo, de Carthagine euertenda.

uiribus, non ratione, utentium

accurate examinatis.

nere. ut enim ſunt, quemadmodum ſupra dixi, qui urbanis rebus bellicas anteponunt: ſic reperias multos, quibus periculoſa, & callida conſilia quietis cogitationibus ſplendidiora, & maiora uideantur. nunquam omnino periculi fuga committendum eſt, ut imbelles, timidiq; uideamur: ſed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis ſinẽ cauſſa. quo nihil poteſt eſſe ſtultius. quapropter in adeundis periculis conſuetudo imitanda medicorum eſt, qui leuiter ægrotantes leuiter curant; grauioribus autem morbis periculoſas curationes, & ãncipites adhibere coguntur. quare in tranquillo tempeſtatem aduerſam optare, dementis eſt; ſubuenire autem tempeſtati quauis ratione, ſapientis, eoq; magis, ſi plus adipiſcare re explicata boni, quàm addubitata mali. Periculoſæ autem rerum actiones partim iis ſunt, qui eas ſuſcipiunt; partim reip. itemq; alii de uita, alii de gloria, & beneuolentia ciuium in diſcrimen uocantur. promptiores igitur debemus eſſe ad noſtra pericula, quàm ad communia, dimicareq; paratius de honore, & gloria, quàm de ceteris commodis. inuenti autem multi ſunt, qui non modo pecuniam, ſed uitam etiam profundere pro patria parati eſſent; iidem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere uellent, ne rep. quidem poſtulante: ut Callicratidas, qui, cum Lacedæmoniorum dux eſſet Peloponneſiaco bello, multaq; feciſſet egregie, uertit ad extremũ omnia cum conſilio non paruit eorum, qui claſſem ab Arginuſis remouendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. quibus ille reſpondit; Lacedæmonios,

qua diſtinguitur à fortitudine temeritas.

quæ uel ſalutẽ, uel interitum afferant.

libenter et à Græcis et à nobiliſſimis Græciæ populis exẽpla ſumit.

monios, classe illa amissa, aliam parare posse; se fugere sine suo dedecore non posse. atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris fuit, illa pestifera, qua, cum Cleombrotus, inuidiam timens, temere cum Epaminõda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. quanto Q. Maximus melius: de quo Ennius:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo magisq; magisq; uiri nunc gloria claret.

hunc uersum Virgilius in libr. VI. trãstulit, ut alios alibi ex ueteribus poetis.

quod genus pecandi uitandum est etiam in rebus urbanis. sunt enim, qui quod sentiunt, etiam si optimum sit, tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino, qui reip. præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant; unum, ut utilitatem ciuium sic tueantur, ut, quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum, ut totum corpus reip. curent; ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. ut enim tutela, sic procuratio reip. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa, gerenda est. qui autem parti ciuium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in ciuitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. ex quo euenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cuiusque uideantur, pauci uniuersorum. hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ, in nostra rep. nõ solum seditiones, sed pestifera etiam bella ciuilia. quæ grauis & fortis ciuis, in rep. dignus principatu, fugiet, atque oderit, tradetq; se totum reip. neque opes, aut potentiam consectabitur, totamq; eam sic tuebi-

qui dicuntur optimates: de quibus multa in oratione pro Sextio.

tur,

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

bitur, ut omnibus consulat. nec uero criminibus falsis in odium aut inuidiam quenquam uocabit: omninoq; ita iustitiæ, honestatiq; adhæresceт, ut, dum eam conseruet, quamuis grauiter offendat, mortem appetat potius, quàm deserat illa, quæ dixi. Miserrima est omnino ambitio, honorumq; contentio: de qua præclare apud eundem est Platonem: similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius remp. administret, ut, si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. idemq; præcepit, ut eos aduersarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo iudicio tueri remp. uelint: qualis fuit inter P. Africanum, et Q. Metellum sine acerbitate dissensio. Nec uero audiendi, qui grauiter irascendum inimicis putãt, idq; magnanimi, et fortis uiri esse cẽsent. nihil enim laudabilius, nihil magno, & præclaro uiro dignius placabilitate, atque clementia. In liberis uero populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, et altitudo animi quæ dicitur: ne, si irascamur aut intempestiue accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem, et odiosam incidamus. & tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur, reip. caussa, seueritas, sine qua administrari ciuitas non potest. Omnis autem & animaduersio, & castigatio contumelia uacare debet, neque ad eius, qui punit aliquem, aut uerbis castigat, sed ad reip. utilitatem referri. Cauendum est etiam, ne maior pœna, quàm culpa sit; &, ne iisdem de caussis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxi-

eodem anno, Africanus ex Africa, Metellus ex Macedonia, triumpharunt.

me

me est ira in puniendo. nunquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium, & parum: quæ placet Peripateticis & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent utiliter à natura datam. illa uero omnibus in rebus repudianda est: optandumq;, ut ij, qui præsunt reip. legum similes sint: quæ ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducuntur. Atque etiá in rebus prosperis, & ad uoluntatem nostram fluentibus, superbiam magnopere, fastidiũm, arrogantiamq; fugiamus. nam ut aduersas res, sic secundas immoderate ferre, leuitatis est: præclaraq; est æquabilitas in omni uita, & idem semper uultus, eademq; frons: ut de Socrate, item de Caio quoque Lælio accepimus. Philippum quidem, Macedonum regem, rebus gestis, & gloria superatum à filio, facilitate uero, & humanitate uideo superiorem fuisse. itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit. ut recte præcipere uideantur, qui monent, ut, quanto superiores simus, tanto nos summissius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem suum solitum ait dicere: ut equos, propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultãtes, domitoribus tradere solcant, ut his facilioribus possint uti; sic homines, secundis rebus effrænatos, sibiq; præfidentes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, uarietatemq; fortunæ. Atque etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum: hisq; etiam maior, quàm ante, tribuenda

si tantum ob egregias res irasceremur.

cum omnia, quæ uidentur esse infra nostram fortunam, fastidio quodam reijcimus.

et cogitando, et discendo. nominauit enim rationem, et doctrinam.

buenda est auctoritas. ijsdemq; temporibus cauendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus. in quo falli facile est. tales enim nos esse putamus, ut iure laudemur: ex quo nascuntur innumerabilia peccata; cum homines, inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis uersantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus. Illud autem sic est iudicandum, maximas geri res, & maximi animi ab ijs, qui remp. regant; quòd eorum administratio latissime pateat, ad plurimosq; pertineat: esse autem magni animi, et fuisse multos, etiam in uita ociosa, qui aut inuestigarent, aut conarentur magna quædam, seseq; suarum rerum finibus continerent; aut interiecti inter philosophos, & eos, qui remp. administrarent, delectarentur rẽ sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius usu suos, potiusq; & amicis impartientes, & reip. si quando usus esset. quæ primum bene parata sit, nulloq; turpi quæstu, neque odioso: tum, quamplurimis, modo dignis, se utilem præbeat: deinde, augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius, luxuriæq;, quàm liberalitati, & beneficentiæ, pateat. hæc præscripta seruantem licet magnifice, grauiter animoseq; uiuere, atque etiam simpliciter, fideliter, uitæq; hominum amice. Sequitur, ut de illa reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua uerecundia, &, quasi quidam ornatus uitæ, temperantia, & modestia, omnisq; sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur, id, quod dici latine

quam philosophi non curant.

tria maxime præcipiuntur in re famuliari.

temperantia, de ijs uirtutibus, unde manat honestum, quarta.

ne decorum potest: græce enim πρέπον dicitur. huius uis est ea, ut ab honesto non queat separari. nam & quod decet. honestum est: & quod honestum est, decet, qualis autem differentia sit honesti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest. quicquid enim est, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas. itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet. nam et ratione uti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas, considerate; omniq; in re, quid sit ueri, uidere, & tueri decet: contraq; falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt; iniusta omnia contra, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. quoà enim uiriliter, animoq; magno fit, id dignum uiro, & decorum uidetur: quod contra, id ut turpe, sic indecorum. quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum, & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. est enim quiddam, idq; intelligitur in omni uirtute, quod deceat: quod cogitatione magis à uirtute potest, quàm re separari. ut enim uenustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à ualetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum quidem illud est cum uirtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio duplex. nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate uersatur; & aliud huic subiectum, quod pertinet

iustitia, fortitudine, prudentia.

decorum cum omni uirtute cõfusum est.

decori descriptio duplex.

net ad singulas partes honestatis. atque illud superius sic fere definiri solet: decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse uelint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadam liberali. hæc ita intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequũtur: de quo alio loco plura dici solent. sed tum seruare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: ut, si aut Aeacus, aut Minos diceret,

argumentum à minori. nam si poetæ, multo magis philosophi.

ODERINT, dummetuant; aut,

NATIS sepulcrum ipse est parens;

Thyestes: cui filium epulandum frater Atreus apposuit. unde Senecam in Thyeste, et Horatium in arte poetica.

indecorum uideretur, quòd eos fuisse iustos accepimus. at, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna personæ oratio. sed poetæ, quid quenque deceat, ex persona iudicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiaq; animantium reliquorum. quocirca poetæ in magna uarietate personarum, etiam uitiosis quid conueniat, & quid deceat, uidebunt. nobis autem cum à natura constantiæ, moderationis, temperantiæ, uerecundiæ partes datæ sint; cumq; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduersus homines geramus: efficitur, ut & illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm late fusum sit, appareat, & hoc, quod spectatur in unoquoque genere uirtutis. ut enim pulchritudo corpo-

pulchritudinis definitio.

ris

ris apta compositione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipso, quòd inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in uita, mouet approbationem eorum, quibuscum uiuitur, ordine, & constantia, moderatione dictorum omnium, atque factorum. adhibenda est igitur quædam reuerentia aduersus homines, & optimi cuiusque, & reliquorum. nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iustitiam, & uerecundiam. iustitiæ partes sunt, non uiolare homines: uerecundiæ, non offendere: in quo maxime perspicitur uis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto. Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet uiam, quæ deducit ad conuenientiá conseruationemq; naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam oberrabimus; sequemurq; & id, quod acutum & perspicax natura est, & id, quod ad hominum societatem accommodatum; & id, quod uehemens, atque forte. sed maxima uis decori in hac inest parte, de qua disputamus. neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt. Duplex est enim uis animorum, atque naturæ. una pars in appetitu posita est; quæ est ὁρμὴ græce; quæ hominem huc, & illuc rapit: altera in ratione; quæ docet, & explanat, quid faciendú, fugiendumq; sit. ita fit, ut ratio præsit, appetitus uero obtemperet. Omnis autẽ actio uacare debet

Iustitia, et uerecundia in quo differant.

tres uirtutes significat, prudentiam, iustitiam, fortitudinem: quas hoc ipso ordine iam attigit.

debet temeritate, et negligentia; nec uero agere quicquam, cuius non possis causſam probabilem reddere. hæc eſt enim fere deſcriptio officij. Efficiendum autem eſt, ut ăppetitus rationi obediant, eamq; neque præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignauiam deſerant; ſintq; tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. ex quo elucebit omnis conſtantia, omnisq; moderatio. nam qui appetitus longius euagantur, et tanquam exultantes ſiue cupiendo, ſiue fugiendo non ſatis à ratione retinentur, hi ſine dubio finem, et modum tranſeunt. relinquunt enim, et abijciunt obedientiam, nec rationi parent, cui ſunt ſubiĕcti lege naturæ. à quibus non modo animi perturbantur, ſed etiam corpora. licet ora ipſa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti ſunt, aut uoluptate nimia geſtiunt: quorum omnium uultus, uoces, motus, ſtatusq; mutantur. ex quibus illud intelligitur, (ut ad ŏfficij formam reuertamur) appetitus omnes contrahendos, ſedandosq;, excitandamq; eſſe animaduerſionem, & diligentiam, ut ne quid temere, ac fortuitu, inconſiderate, negligenterq; agamus. neque enim ita generati à nătura ſumus, ut ad ludum, & iocum facti eſſe uideamur, ſed ad ſeueritatem potius, & ad quædam ſtudia grauiora, atque maiora. Ludo autem, & ioco uti illis quidem licet, ſed, ſicut ſomno, & quietibus ceteris, tum, cum grauibus, ſerijsq; rebus ſatisfecerimus. ipſumq; genus iocandi non profuſum, nec immodeſtum, ſed ingenuum, & facetum eſſe dębet. ut enim pueris non omnem licentiam ludendi

appetitus rationi obediant.

appetitus rationi lege naturæ ſubiecti.

attende, quæ ſit officij forma.

natura nos ad ſeueritatem genuit.

dendi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat. Duplex omnino est iocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum: alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaq; multorum facete dicta; ut ea, quæ à sene Catone sunt collecta, quæ uocantur ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis ioci. alter est, si tempore fit, ac remisso animo, libero dignus: alter ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibetur uerborum obscœnitas. Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatiq; uoluptate in aliquam turpitudinem delabamur. suppeditant autem & campus noster, & studia uenandi honesta exempla ludendi. Sed pertinet ad omnem officij quæstionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisq; bestijs antecedat. illæ enim nihil sentiunt, nisi uoluptatem, ad eamq; feruntur omni impetu: hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit, uidendiq;, & audiendi delectatione ducitur. quin etiam, si quis est paulo ad uoluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere, (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quamuis uoluptate capiatur, occultat, & dissimulat appetitum uoluptatis, propter uerecundiam. ex quo intelligitur,

duplex iocandi genus.

Cato censorius ἀποφθέγματα collegit.

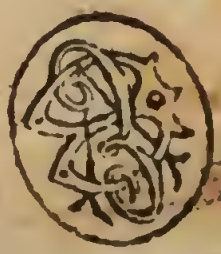

bestiæ præter uoluptatem nihil sentiunt.

hominis mens discendo alitur.

corporis uoluptas non satis digna est hominis præstantia.

cõporis uoluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamq; contemni, & reijci oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat uoluptati, diligenter ei tenendum esse modum eius fruendæ. itaque uictus, cultusq; corporis ad ualetudinem referantur, & ad uires, non ad uoluptatem. Atque etiam, si considerare uolumus, quæ sit in natura excellentia, & dignitas; intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuria, & delicate, ac molliter uiuere; quamq; honestum, parce, continenter, seuere, sobrieq;. Intelligendum est etiam, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo, quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæq; eius, qua antecellimus bestijs, à qua omne honestum, decorumq; trahitur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autem, quæ proprie singulis est tributa. ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt: (alios enim uidemus uelocitate ad cursum, alios uiribus ad luctandum ualere; itemq; in formis, alijs dignitatem inesse, alijs uenustatem) sic & in animis existunt etiam maiores uarietates. erat in L. Crasso, & L. Philippo multus lepos, maior etiam, magisq; de industria in C. Cæsare L. filio. at ijsdem temporibus in M. Scauro, & in M. Druso adolescente singularis seueritas, in C. Lælio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, uita tristior. de Græcis autem, dulcem, & facetum, festiuiq; sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus; contra, Pythagoram,

natura duabus personis hominẽ induit, una communi, altera propria.

uirile quiddam dignitas, muliebre uenustas habet. infra.

Socrates in omni oratione simulator.

&

& Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. callidum Annibalem ex Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus, facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. in quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, & Phĕræum Iasonem ceteris anteponunt. in primisq; uersutum, & callidum factum Solonis: qui, quo et tutior uita eius esset, et plus aliquanto reip. prodesset, furere se simulauit. Sunt his alij multum dispares, simplices, et aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendum putant, ueritatis cultores, fraudis inimici: itemq; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deseruiant, dum, quod uelint, consequantur: ut Syllam, et M. Crassum uidebamus. quo in genere uersutissimum, et patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus; contraq; Callicratidam, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. itemq; in sermonibus, alium quidem uidemus, quamuis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse uideatur. quod in Catulo, & in patre, & in filio, idemq; & in Q. Mucio Mancino uidimus. audiui & ex maioribus natu, hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica; contraq;, patrem eius, illum, qui Ti. Gracchi conatŭs perditos iudicauit, nullam comitatem habuisse sermonis; nec non Xenocratem quidem seueriſſimum philosophorum, ob eamq; rem ipsam magnum, clarumq; fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morumq;, minime eamen uituperandorum. Admodum autem tuĕnda sunt sua cuique non uitiosa, sed ta

qui nisi esset per insidias interfectus, bellum aduersus Persarum regem, dux electus uniuersæ Græciæ consensu, gessisset.

contra uoluntatem optimatŭm, id est contra remp.

sua cuique propria tuenda.

men propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. sic enim est faciendum, ut contra naturam uniuersam nihil contendamus; ea tamen cõ seruata, propriam naturam sequamur; ut, etiam si sint alia grauiora, atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regula metiamur. neque enim naturæ attinet repugnare, nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: ideo quia nihil decet inuita (ut aiunt) Minerua, id est aduersante, et repugnante natura. omnino, si quicquam est decorum, nihil est profecto magis, quàm æquabilitas uniuersæ uitæ, tum singularum actionum: quam conseruare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne ut quidam, græca uerba incultantes iure optimo rideamur: sic in actiones, omnemq; uitam nullam discrepantiã conferre debemus. atque hæc differentia naturarũ tantam habet uim, ut non nunquam mortẽ sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causſa non debeat. non enim alia in causſa M. Cato fuit, alia ceteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt. atqui ceteris forsitan uitio datum esſet, si se interemissent: propterea quòd eorum uita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem, cum incredibilem tribuisſet natura grauitatem; eamq; ipse perpetua constantia roborasſet; semperq; in proposito, susceptoq; consilio permansisſet; moriendum potius, quàm tyránni uultus aspiciendus, fuit. quàm multa passus est Vlysſes in illo errore diuturno, cum et mulieribus (si Circe,

Horat. Tu nihil inuita dices faciesue Minerua.

non idem omnes decet.

ergo hæc scripta sunt Cæsare mortuo.

ce, & Calypso mulieres appellandæ sunt) inseruiret, et in omni sermone omnibus affabilem se esse uellet: domi uero, & iam contumelias seruorum, ancillarumq; pertulit, ut ad id aliquando quod cupiebat, perueniret. at Aiax, quo animo traditur, millies op petere mortem, quàm illa perpeti, maluisset. quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui; eaq; moderari, nec uelle experiri, quàm se aliena deceant. id enim quenque decet, quod est cuiusque suum maxime. suum igitur quisque noscat ingenium, acremq; se & uitiorum, & bonorum suorum iudicem præbeat: ne scenici plus, quàm nos, uideantur habere prudentiæ. illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. qui enim uoce freti sunt, Epigonos, Medeamq;, qui gestu, Menalippam, Clytemnæstram: semper Rupilius, quem ego memini, Antiopam, non sæpe Aesopus Aiacem. ergo histrio hoc uidebit in scena, quod non uidebit sapiens in uita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenij non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decore, at quamminimum indecore facere possimus: nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm ut uitia fugiamus. Ac duabus his personis, quas supra dixi, tertia adiungitur; quam casus aliquis, uel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis iudicio nostro accommodabimus. nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq; quæ sunt his

id quenque decet, quod est cuiusque suum maxime.

ad quas aptiores sumus, in iis elaboremus.

diuitiæ, et opes in casu sitæ sunt.

contraria, in casu sita, temporibus gubernantur: ipsi autem quam personam gerere uelimus, à nostra uoluntate proficiscitur. itaque se alii ad philosophiá, alij ad ius ciuile, alij ad eloquentiam applicant: ipsarumq; uirtutum in alia alius mauult excellere. quorum uero patres, aut maiores in aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis studét excellere; ut Q. Mucius P. filius in iure ciuili, Paulli filius Africanus in re militari. quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus, Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuisset, quàm pater, ad eam laudem doctrinæ, & ingenij gloriam adiecit. Fit autem interdum, ut non nulli, omissa imitatione maiorum, suum quoddam institutum consequantur. maximeq; in eo plerunque elaborant ij, qui magna sibi proponunt, obscuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cum quærimus quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus. In primis autem cõstituendum est, quos nos, & quales esse uelimus, & in quo genere uitæ. quæ deliberatio est omnium difficillima. ineunte enim adolescentia, cum ineſt maxima imbecillitas consilij, tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maxime adamauit: itaque ante implicatur aliquo certo genere, cursuq; uiuendi, quàm potuit, quod optimum esset, iudicare. Ná, quòd Herculem Prodicus dicit, (ut est apud Xenophontem) cũ primum pubescceret, quod tempus à natura ad deligendum

Aemilii, qui de Persa Macedonum rege triumphauit.

uitæ genus considerate deligendum.

lib. II. memorabilium.

dum, quam quisque uiam uiuendi sit ingressurus, datum est, exisse in solitudinem, atque ibi sedente diu secum multumq; dubitasse, cum duas cerneret uias, unam uoluptatis, alteram uirtutis, utram ingredi melius esset: hoc Herculi, Ioũis satu edito, potuit fortasse contingere: nobis non item, qui imitãmur, quos cuique uisum est, atque ad eorum studia, institutaq; impellimur. Plerunque autem, parentum præceptis imbuti, ad eorũ consuetudinem, moremq; deducimur. alii multitudinis iudicio ferũtur; quæq; maiori parti pulcherrima uidentur, ea maxime exoptant. non nulli tamen, siue felicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplina, rectã uitæ secuti sunt uiam. Illud autem maxime rarum genus, eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum uitæ cursum sequi uellent. in qua deliberatione ãd suam cuiusque naturam consilium est omne reuocandum. nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quisque natus est, ut supra dictum est, quid deceat, exquirimus: tum in tota uita constituenda multo est eius rei cura maior adhibenda; ut constare in uitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam maximam uim natura habet, fortuna proximam; utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere uitæ, sed naturæ magis. multo enim & firmiõr est, et constãtior: ut fortuna non nunquam ipsa mortalis cum immor-

ut in fabulis.

liberum arbitrium conceditur nobis ad imitandum.

recta uitæ uia unde contingat.

in deligendo uitæ genere ad suã quisque naturã consilium omne reuocet.

fortuna mortalis, natura immortalis.

tali natura pugnare uideatur. qui igitur ad naturæ ſuæ non uitioſæ genus conſilium uitæ omne contulerit, is conſtantiam teneat: id enim maxime decet. niſi forte ſe erraſſe intellexerit in deligendo genere uitæ. quod ſi acciderit; (poteſt autem accidere) facienda morum, inſtitutorumq; mutatio eſt. eá igitur mutationem, ſi tempora adiuuabunt, facilius, commodiusq; faciemus: ſin minus ſenſim erit, pedetentimq; facienda: ut amicitiás, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere, cenſent ſapientes, ſenſim diſſuere, quàm repente præcidere. commutato autem genere uitæ, omni ratione curandum eſt, ut id bono conſilio feciſſe uideamur. Sed quoniam paulo ante dictum eſt, imitandos eſſe maiores: primum illud exceptum ſit, ne uitia ſint imitanda: deinde, ſi natura non ferret, ut quædam imitari poſſint; ut ſuperioris Africani filius, qui hũnc Paullo natum adoptauit, propter infirmitatem ualetudinis non tam potuit patris ſimilis eſſe, quàm ille fuerat ſui: ſi igitur non poterit ſiue cauſſas defenſitare, ſiue populum concionibus tenere, ſiue bella gerere; illa tamen præſtare debebit, quæ erunt in ipſius poteſtate, iuſtitiam, fidem, liberalitatem, modeſtiam, temperantiam; quo minus ab eo id, quod deſit, requiratur. óptima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omniq; patrimonio præſtantior, gloria uirtutis, rerumq; geſtarum: cui dedecori eſſe, nefas, & uitium iudicandum eſt. Et quoniam officia non eadem diſparibus ætatibus tribuuntur,, aliaq; ſunt iuuenum, alia ſeniorum: aliquid etiam de hac diſtinctione dicendum eſt.

amicitiæ ſenſim diſſuadendæ.

de quo ſæpe mẽtionẽ facimus: uel, propiorem ætati noſtræ.

optima hereditas à patribus traditur liberis, gloria uirtutis.

eſt. Eſt igitur adoleſcentis, maiores natu uereri, ex hiſq; eligere optimos, & probatiſſimos, quorum conſilio, atque auctoritate nitatur. ineuntis enim ætatis inſcitia, ſenum conſtituenda, & regenda prudentia eſt. maxime autem hæc ætás à libidinibus arcenda eſt, exercendaq; in labore, patientiaq; & animi, & corporis, ut eorum & in bellis, & ciuilibus officijs uigeat induſtria. atque etiam cum relaxare animos, & dare ſe iucunditati uolent, caueant intemperantiam, meminerint uerecundiæ: quod erit facilius, ſi eiuſmodi quoque rebus maiores natu intereſſe uelint. Senibus autem labores corporis ſunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ uidentur: danda uero opera, ut amicos, & iuuentutem, & maxime remp. conſilio, & prudentia quamplurimum adiuuent. nihil autem magis cauendum eſt ſenectuti, quàm ne languori, deſidiæq; ſe dedat. luxuria uero cum omni ætati turpis, tum ſenectuti fœdiſſima eſt. ſin autem & libidinum intemperantia acceſſerit, duplex malum eſt, quòd & ipſa ſenectus concipit dedecus, & facit adoleſcentium impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum eſt, de magiſtratuum, de priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Eſt igitur proprium munus magiſtratus, intelligere, ſe gerere perſonam ciuitatis, debereq; eius dignitatē, & decus ſuſtinere, ſeruare leges, iura deſcribere, ea fidei ſuæ commiſſa meminiſſe. Priuatum autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure uiuere, neque ſumiſſum, & abiectum, neque ſe efferentem; tum in rep. ea uelle, quæ tranquilla,

adoleſcentiæ ratio laudabiliter traducendæ.

ſenibus præcepta.

ſenex in luxuria dupliciter peccat, primo, deinde exemplo.

boni ciuis officium.

quilla, & honesta sint. talem enim & sentire, & bo
Peregrini officium. num ciuem dicere solemus. Peregrini autem, & incolæ officium est, nihil præter suum negocium agere, nihil de alio inquirere, minimeq; in aliena esse rep. curiosum. ita fere officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. nihil est autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioq; capiendo seruare con-
decorum quibus in rebus consistat. stantiam. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & statu cernitur, idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto; (difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi) in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus, & apud quos uiuamus: his quoque de rebus pauca dicantur. Principio, corporis nostri magnam natura ipsa uidetur habuisse rationem: quæ
corporis humani formam honesta specie naturæ exornauit. formam nostram, reliquamq; figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu; quæ autem partes corporis, ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ, atque turpem, eas contexit, atque abdidit. hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum uerecundia. quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis, ipsiq; necessitati, dant operam, ut quamocculti ssime pareant: quarumq; partium corporis usus sunt necessarij, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant: quodq; facere non turpe est, modo occulte, id dicere obscœnum est: itaque nec actio rerum illarum aperta, petulantia

tulantia uacat, nec oratio obscœnitate. Nec uero audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici pene Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quòd ea, quæ turpia re non sunt, uerbis flagitiosa dicamus; illa autẽ, quæ turpia sint, nominibus appellemus suis. latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscœne: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: pluraq; in eam sententiã ab eisdem contra uerecundiam disputantur. nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum, auriumq; comprobatione, fugiamus. status, incessus, sessio, accubatio, uultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maxime fugienda, ne quid effeminatum, aut molle; aut ne quid durum, aut rusticum sit. nec uero histrionibus, oratoribusq; concedendum est, ut ijs hæc apta sint, nobis dissoluta. scenicorum quidem mos tantam habet à uetere disciplina uerecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. uerentur enim, ne, si quo casu euenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decore. nostro quidem more cum parentibus puberes filij, cum soceris quidem generi non lauantur. rẽtinenda est igitur huius generis uerecundia, presertim natura ipsa magistra, & duce. Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero uenustas sit, in altero dignitas: uenustatem muliebrem ducere debemus, dignitatem uirilem. Ergo & à forma remoueatur omnis uiro non dignus ornãtus, & huic simile uitium in gẽstu, motuq; caueatur. nam & pa

uide epistolam, cuius initiũ est, Amo uerecundiam, lib. IX. fam.

naturam recte sequimur.

de motu.

uerecundia retinenda est, magistra et duce natura.

de gestu.

lestici

læstrici motus sæpe sunt odiosiores: et histrionum non nulli gestus inceptijs non uacant: & in utroque genere, quæ sunt recta, & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, cõlor exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia non odiosa, neque exquisita nimis, tantum quæ fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam. eadem ratio est habenda uestitus: in quo, sicut in pleriſque rebus, mediocritas optima est. Cauendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in grẽssu molliorib⁹, ut similes pomparum ferculis esse uideamur: aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus mouentur, uultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cauebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus, & si attentos animos ad decori conseruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. cogitatio in uero exquirendo maxime uersatur: appetitus impellit ad agendum. curandum est igitur, ut cogitatione ad res quamoptimas utamur, appetitú rationi obedientem præbeamus. Et quoniam magna uis orãtionis est, eademq; duplex, altera contentionis, altera sermonis: contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus; sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium uersetur, persequatur etiam conuiuia. contentionis præcepta rhetorum sunt nulla sermonis.

color tuendus est exercitationibus corporis.

de gressu.

motus animorũ duplices.

orationis duplex uis.

monis. quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. sed discentium studijs inueniuntur mãgistri. huic autem qui studeant, sunt nulli. rhetorum turba referta omnia. quanquam quæ uerborum sententiarumq; præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. sed cum orationis indicem uocem habeamus; in uoce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suauis: utrunque omnino à natura petendum est; uerum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium, & leniter. quid fuit in Cãtulis, ut eos exquisito iudicio putares uti litterarum? quanquam erant litterati: sed & alii. hi autem optime uti lingua latina putabantur. sonus erat dulcis: litteræ neque expressæ, neque oppressæ; ne aut obscurum esset, aut nimis pũtidum. sine cõtentione uox nec languẽs, nec canora. uberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. sale uero conditus, & facetiis Cæsar, Catuli patris frater uicit omnes; ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum, sermone uinceret. in omnibus igitur his elaborandum est, si in omnibus, quod deceat, exquirimus. Sit igitur hic sẽrmo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis, minimeq; pertinax: insit in eo lepos: nec uero, tanquam in possessionem suam uenerit, excludat alios; sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, uicissitudine non nunquam utendum putet. ac uideat in primis, quibus de rebus loquatur: si seriis, seueritatem adhibeat; si iocosis, leporem. in primis prouideat, ne sermõ uitium aliquod indicet inesse moribus. quod maxime

discere cupientibus magistri non desunt.

et patre, et filio supra.

quod fastidium pareret audienti.

sermo quales debeat esse.

sermo index morum

maxime tum ſolet euenire, cum ſtudioſe de abſentibus, detrahendi cauſſa, aut per ridiculum, aut ſeuere, maledice, contumelioſéq; dicitur. Habentur autem plerunque ſermones aut de domeſticis negocijs, aut de rep. aut de artium ſtudijs, & doctrina. danda igitur opera eſt, ut, etiam ſi aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio: ſed ut cunque aderunt res. neque enim ijſdem de rebus, nec in omni tempore, nec ſimiliter delectamur. Animaduertendum eſt etiam, quatenus ſermo delectationem habeat, &, ut incipiendi ratio fuerit, ita ſit deſinendi modus. Sed quoniam in omni uita rectiſſime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id eſt motus animi nimios, rationi non obtemperantes: ſic eiuſmodi motibus ſermo debet uacare; ne aut ira exiſtat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. maximeq; curandum eſt, ut eos, quibuſcum ſermonem conferimus, & uereri, & diligere uideamur. Obiurgationes etiam non nunquam incidunt neceſſariæ: in quibus utendum eſt fortaſſe & uocis contentione maiore, & uerborum grauitate acriore. id agendum etiam, ut ea facere non uideamur irati, ſed, ut ad urendum, & ſecandum medici, ſic nos ad hoc genus caſtigandi raro, inuitiq; ueniamus, nec unquam, niſi neceſſario, ſi nulla reperietur alia medicina: ſed tamen ira procul abſit, cũm qua nihil recte fieri, nihil conſiderate poteſt. magna autem ex parte clementi caſtigatione licet uti, grauitate tamen adiuncta, ut ſeueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipſum, quod

modus in ſermone.

ſermo uacet omni perturbatiõe

obiurgatio qualis.

cũ ira recte fieri nihil poteſt.

quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius causſa, qui obiurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimiciſſimis fiunt, etiam ſi nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiá repellere. quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea neque conſtanter fieri poſſunt, nec ab ijs, qui adſunt, approbari. Deforme etiam eſt de ſe ipſo prædicare, falſa preſertim, & cum irriſione audientium imitari militẽ glorioſum. Et quoniá omnia perſequimur, uolumus quidem certe; dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat eſſe. cuius finis eſt uſus: ad quem accommodáda eſt ædificandi deſcriptio: & tamen adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia conſul factus eſt, honori fuiſſe accepimus, quòd præclaram ædificaſſet in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum uulgo uiſeretur, ſuffragata domino, nouo homini, ad conſulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, acceſſionem adiunxit ædibus. itaque ille in ſuam domum conſulatum primus intulit: hic, ſummi, & clariſſimi uiri filius, in domum multiplicatam non rẽpulſam ſolum retulit, ſed ignominiam, & calamitatem. ornanda eſt enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda; nec domo dominus, ſed domino domus honeſtanda eſt. Et, ut in ceteris habenda ratio non ſui ſolum, ſed etiam aliorum: ſic in domo clari hominis, in quam & hoſpites multi recipiendi, & admittenda hominum cuiuſque generis multitudo, adhibenda eſt cura

deforme eſt de ſe ipſo prædicare.

in petitione conſulatus. atque etiam de ambitu dãnatus eſt. uide epiſt. ad Q. fratrem.

cura laxitatis: aliter ampla domus, dedecori domino ſæpe ſit, ſi eſt in ea ſolitudo, & maxime, ſi aliquando alio domino ſolita eſt frequẽtari. odioſum eſt enim, cum à prætereuntibus dicitur; O domus Anci, quàm diſſpari domino dominaris. quod quidem his tẽporibus in multis licet dicere. Cauendum eſt etiam, preſertim ſi ipſe ædifices, ne extra modum ſumptu, & magnificentia prodeas. quo in genere multum mali etiam in exemplo eſt. ſtudioſe enim plerique, preſertim in hac parte, facta principum imitantur: ut L. Luculli, ſummi uiri, uirtutem quis? quàm multi uillarum magnificentiam imitati ſunt? quarum quidem certe eſt adhibendus modus, ad mediocritatem reuocandus: eademq; mediocritas ad communem uſum, cultumq; uitæ referenda eſt. Sed hæc hactenus. In omni autem actione ſuſcipienda, tria ſunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil eſt ad officia conſeruanda accommodatius; deinde, ut animaduertatur, quanta illa res ſit, quam efficere uelimus; neu minor, ne ue maior cura, & opera ſuſcipiatur, quàm cauſſa poſtulet: tertium eſt, ut caueamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem ſpeciem, & dignitatem, moderata ſint. modus autem eſt optimus, decus ipſum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. horum autem trium præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare rationi. Deinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum eſt. hæc autem ſcientia cõtinet eam, quam Græci εὐταξίαν nominant, non hanc, quam interpretamur modeſtiam: quo in uerbo modus ineſt. ſed illa

cum Cæſariani habitent in Põpeianorum ædibus.

tria teneantur in actione ſuſcipienda.

illa est Εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conseruatio. itaque, ut eandem nos mõdestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. itaque uidetur eadem uis ordinis, & collocationis fore. nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis, & accommodatis locis: locum autẽ actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. tempus autem actionis opportunum, græce Εὐκαιρία, latine appellatur occasio. sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur ita, ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. sed potest eadem esse prudentiæ definitio: de qua principio diximus, hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & alijs similibus uirtutibus quærimus. itaque, quæ erant prudentiæ propria, suo loco dicta sunt: quæ autem harum uirtutum, de quibus iam dudum loquimur, quæ pertinent ad uerecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum uiuimus, nunc dicenda sunt. Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione constanti, sic in uita omnia sint apta, & inter se conuenientia. turpe est enim, ualdeq; uitiosum, in re seuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. bene Pericles, cum haberet collegam in prætura Sophoclem, hiq; de communi officio conuenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetq; Sophocles, ò puerum pulchrum, Pericle: at enim Pericles, prætorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habe-

scientia definitio.

ordinis definitio.

prudentia definitur ut modestia.

ordo actionum quid requirat.

Anaxagoram physici auditor.

re. atque hoc idem Sophocles, si in athletarum opprobatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. tanta uis est & loci, & temporis. ut, si quis, cum caussam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliquid attentius cogitet; non reprehendatur: at, hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus uideatur insciti temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna peruersitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta desiderant: quæ autem parua uidentur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab his est diligentius declinandum. ut in fidibus, aut in tibijs, quamuis paulum discrepent, tamen id à sciente animaduerti solet: sic uidendum est in uita, ne forte quid discrepet; uel multo etiam magis, quo maior, & melior actionum, quàm sonorum, concentus est. itaque, ut in fidibus musicorum aures uel minima sentiunt: sic nos, si acres, ac diligentes iudices esse uolumus, animaduersoresq; uitiorum, magna intelligimus sæpe ex paruis. ex oculorum obtutu, superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione uocis, ex summissione, ex ceteris similibus facile iudicabimus, quid apte eorum fiat, quid ab officio, naturaq; discrepet. quo in genere non est incommodum, quale quodque eorum sit, ex alijs iudicare; ut, si quid dedeceat in illis, uitemus & ipsi. fit enim nescio quo modo, ut magis in alijs cernamus, quàm in nobismet ipsis, si quid delinquitur.

nudis enim corporibus athletæ certabant.

maior, et melior actionum, quàm sonorũ, concentus est.

uitemus quod in alij dedecet.

tur. itaque facillime corriguntur illi in discendo, quorum uitia imitantur emendandi causſa magistri. Nec uero alienum est, ad eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, uel etiam usu peritos, &, quid his de uno quoque genere officij placeat, exquirere. maior enim pars eò fere deferri solet, quò à natura ipsa deducitur. in quibus uidendum est, non modo, quid quisque loquatur, sed etiã, quid quisque sentiat, atque etiam, qua de causſa quisque sentiat. ut enim pictores, & ij, qui signa fabricant, & uero etiam poetæ suum quisque opus à uulgo considerari uult; ut, si quid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur; hiq; & secum, & cum alijs, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum iudicio permulta nobis & facienda, & non facienda, & mutanda, & corrigenda sunt. Quæ uero more aguntur, & institutis ciuilibus, de his nihil est præcipiendum. illa enim ipsa præcepta sunt: nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem, consuetudinemq; ciuilem fecerint, locuti ue sint, idem sibi arbitrentur licere. magnis illi, & diuinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum uero ratio tota est eiicienda: est enim inimica uerecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum uita perspecta in rebus honestis, atque magnis est, de rep. sentientes, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos, obseruare, & colere debemus; tribuere etiam multum senectuti; cedere iis, qui magistratum habe-

consilio doctorum usuq; peritorum utendum est.

maxime Apelles. uide Plin. l. 35. c. 10.

quorum princeps Diogenes.

senectuti multum tribuendũ.

tribuere Genius.

bunt; habere delectum ciuis, & peregrini; in ipso quoque peregrino, priuatim ne, an publice uenerit: ad summam (ne agam de singulis) communem totius generis hominum conciliationem, & consociationem colere, tueri, seruare debemus. Iam, de artificiis, & quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc fere accepimus. primum improbantur ii quæstus, qui in odia hominum incurrunt; ut portitorum, & fœneratorum. illiberales autem, & sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur. est enim in illis ipsa merces auctoramentum seruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim uendant. nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec uero quidquam est turpius uanitate. opificesq; omnes in sordida arte uersantur. nec uero quidquá ingenuũ potest habere officina; minimeq; artes probandæ, quæ ministræ sunt uoluptatum; cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius: adde his, si placet, unguentarios, saltatores, totumq; ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior ineſt, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, architectura, ut doctrina rerum honestarum; hæ sunt iis, quorum ordini conueniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: sin magna, & copiosa, multa undique apportans, multisq; sine uanitate impartiens, non est admodum uituperanda: atque etiam, si satiata quæstu, uel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, sic

Præcepta ad mercaturam.

uanitate nihil turpius.

mercatura, si tenuis, sordida.

ex

ex ipso portu se in agros, possessionesq; contulerit, uidetur iure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur, nihil est agricultura melius, nil uberius, nil dulcius, nil libero homine dignius. de qua quoniam in Catone Maiore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt. Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum uidetur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: qui locus à Panætio est prætermissus. nam cum omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur, necesse est. placet igitur, aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur: idq; hoc argumento confirmari potest, quòd, si contigerit ea uita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis ditetur; quamuis ea, quæ cognitione digna sunt, summo ocio secum ipse consideret, & contempletur, tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem uidere non possit, excedat è uita. princepsq; omnium uirtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci uocant. prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarumq; scientia: illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum, est diuinarum, atque humanarum scientia:

agricultura nihil melius.

honestorum comparatio.

prudentia, iustitia, fortitudo, temperantia.

prudentia quo

sapientia qui

in qua continetur deorum, & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. ea si maxima est, ut certe; necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. etenim cognitio, contemplatioq; naturæ manca quodam modo, atque incohata sit, si nulla actio rerum consequatur. ea uero actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. pertinet igitur ad societatem generis humani. ergo hæc cognitioni anteponenda est. atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & iudicat. quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendaq; rerum natura, ut, si ei tractanti, contemplantiq; res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum, discrimenq; patriæ, cui subuenire, opitulariq; possit, non illa omnia relinquat, atque abijciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studijs, officijsq; scientiæ præponenda esse officia iustitiæ: quæ pertinet ad hominum utilitatem: qua nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia, uitaq; omnis in rerum cognitione uersata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & commodis non receſſerunt. nam & erudierunt multos, quo meliores ciues, utilioresq; rebus suis publicis essent; ut Thebanum Epaminondam Lysis Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multiq; multos: nosq; ipsi, quidquid ad remp. attulimus, (si modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrina instructi

cognitio manca sine actionibus.

actio cognitioni anteponenda.

homini antiquius nihil debet esse hominum utilitate.

ſtructi ad eam, & ornati acceſſimus: neque ſolum uiui, atque præſentes ſtudioſos diſcendi erudiunt, atque docent, ſed hoc idem etiam poſt mortem monimentis litterarum aſſequuntur. nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam reip. pertineret, ut ocium ſuum ad noſtrum negocium contuliſſe uideantur. ita illi ipſi doctrinæ ſtudiis, & ſapientiæ dediti, ad hominum utilitatem ſuam ſapientiam, prudentiam, intelligentiamq; potiſſimum conferunt. Ob eam etiam cauſſam eloqui copioſe, modo prudenter, melius eſt, quàm uel acutiſſime ſine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in ſe ipſa uertitur; eloquentia uero complectitur eos, quibuſcum communitate iuncti ſumus. atque, ut apum examina non fingendorum fauorum cauſſa congregantur, ſed, cum congregabilia natura ſint, fingunt fauos: ſic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi, cogitandiq; ſolertiam. itaque, niſi ea uirtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, ideſt ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem; ſoliuaga cognitio, & ieiuna uideatur: itemq; magnitudo animi, remota communitate, coniunctioneq; humana, feritas ſit quædam, & immanitas. ita fit, ut uincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum, atque communitas. Nec uerum eſt, quod dicitur à quibuſdam, propter neceſſitatem uitæ, quòd ea, quæ natura deſideraret, conſequi ſine aliis, atque efficere non poſſe-

à Platone. hunc enim non Lyſim, ſignificat.

eloquentia cõpioſa uel egregys cogitationibus præſtat.

cognitionis ſtudium uincit cõſociatio hominũ.

mus, iccirco iſtam eſſe cum hominibus communitatẽ, & ſocietatem: quòd, ſi omnia nobis, quæ ad uictum, cultumq; pertinent, quaſi uirgula diuina (ut aiunt) ſuppeditarentur, tum optimo quiſque ingenio, negocijs omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione, & ſcientia collocaret. non eſt ita. nam & ſolitudinem fugeret: & ſocium ſtudij quæreret: tum docere, tum diſcere uellet, tum audire, tum dicere. Ergõ, omne officium, quod ad coniunctionem hominum, & ad ſocietatem tuendam ualet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione, & ſcientia continetur. Illud forſitan quærendum ſit, num hæc communitas, quæ maxime eſt apta naturæ, ſit etiam moderationi, modeſtiæq; ſemper anteponenda. non placet. ſunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitioſa, ut ea ne conſeruandæ quidem pãtriæ cauſſa ſapiens facturus ſit. ea Poſidonius collegit permulta, ſed ita tetra quædam, ita obſcœna, ut dictu quoque uideantur turpia. hæc igitur non ſuſcipiet quiſquam reip. cauſſa, nec reſp. quidem pro ſe ſuſcipi uolet. ſed hæc commodius ſe res habet, quòd non poteſt accidere tempus, ut interſit reip. quidquam illorum facere ſapientem. quare hoc quidem effectum ſit in officijs deligendis, hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum ſocietate. etenim cognitionem, prudentiamq; ſequetur conſiderata actio. ita fit, ut, cõſiderate agere, pluris ſit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. patefactus eſt enim locus ipſe, ut non ſit difficile, in exquirendo officio, quod cuique ſit præponendum, uidere. In ipſa

duobus propoſitis honeſtis, concludit hic, utrum honeſtius.

patriæ cauſſa non plane omnia ſapiens faciet.

conſiderate agere, pluris eſt, quàm cogitare prudenter.

ſa autem communitate ſunt gradus officiorum, ex quibus, quod cuique præſtet, intelligi poſſit; ut primâ diis immortalibus, ſecunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter diſputatis intelligi poteſt, non ſolum id homines ſolere dubitare, honeſtum, ne an turpe ſit; ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius. Hic locus à Panætio eſt, ut ſupra dixi, prætermiſſus. ſed ad reliqua pergamus.

de gradibus officiorum Gellius l. V. c. XIII

nimis tu quoque gloriam amas Cicero noſter. ſæpe enim iam hoc dixiſti.

M. TVLLII CICERONIS
OFFICIORVM
AD MARCVM FILIVM
LIBER II.

QVEMADMODVM officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab ōmni genere uirtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad uitæ cultum, & ad earum rerū, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. utilibus quid utilius, quid utile, quid inutile; tū, ex in quo tū quæri dixi, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de institūto, ac de iudicio meo dixero. Quanquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerint: tamen interdum uereor, ne quibusdam bonis uiris philosophiæ nōmen sit inuisum, mirenturq; in ea tantum me operæ, et temporis ponere. ego autem, quàm diu resp. per eos regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas, cogitationesq; in eam conferebam. cum autem dominatu unius omnia tenerentur; neque esset usquam consilio, aut auctoritati locus; socios denique tuendæ reip. summos uiros amisissem; nec me angoribus dedi, quibus essem confectus, nisi ijs restitissem; nec rursum indignis homine docto uoluptatibus. atque utinam resp. stetisset, quo cœpĕrat, statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm euertendarum cupidos incidisset.

quatuor uirtutes significat.

quòd me ad scribendum contulerim.

quod auocare uideatur à rep. capessenda.

Sylla mortuo.

set. primum enim, ut stante rep. facere solebamus, in agendo plus, quàm in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. cum autē resp. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino; illæ scilicet litteræ conticuerunt, forenses, & senatoriæ. nihil autem agere cum animus non posset, in iis studijs ab initio uersatus ætatis; existimaui honestissime molestias deponi posse, si me ad philosophiam retulissem. cui cum multum adolescens, discendi caussa, temporis tribuissem; postea quàm honoribus inseruire cœpi, meq; totū reip. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum, & reip. temporibus. id autem omne consumebatur in legendo: scribendi ocium non erat maximis igitur in malis hoc tantum boni assecuti uidemur, ut ea litteris mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. quid est enim, per deos, optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? hanc qui expetunt igitur, philosophi nominantur: nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari uelis, quàm studium sapientiæ. Sapientia autem est, ut à ueteribus philosophis definitum est, rerum diuinarum, & humanarum, causarumq;, quibus hæ res continentur, scientia. cuius studium qui uituperat, haud sane intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet. nam siue oblectatio quæritur animi, requiesq; curarum; quæ conferri cum eorum studijs potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet,

pleraque enim scripsit euersa rep.

scripsit de consulatu suo, et de temporibus suis, orationes multas, quas significat, cum infert, litteræ forenses.

sapientiæ definitio.

philosophiæ commendatio.

ctet, & ualeat ad bene, beateq; uiuendum: siue ratio constantiæ, uirtutisq; quæritur; aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. nullam uero dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. si autem est aliqua disciplina uirtutis; ubi ea quæretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc cum ad philosophiam cohortamur, accuratius solent disputari: quod alio quidem libro fecimus. hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur, orbati reip. muneribus, ad hoc nos studium potissimum contulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, quærentibus, satis ne constanter facere uideamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen & alijs de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus uellem satis cognita esset nostra sententia. non enim sumus ij, quorum uagetur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur. quæ enim esset ista mens, uel quæ uita potius, non solum disputandi, sed etiam uiuendi ratione sublata? nos autem, ut ceteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contra alia improbabilia esse dicimus. quid est ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia uideantur, sequi; quæ contra, improbare; atque affirmádi arrogantiam uitare, fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimum? contra autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere

cur inscribitur Lucullus.

tanquam Academici.

nihil enim affirmamus, sed probabilia sequimur.

non

non posset, nisi ex utraque partè caussarum esset facta contentio. sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in ántiquissima, nobilissimaq́; philosophia Cratippo auctore uersaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt; tamen hæc nostra, finitimá uestris, ignota esse nolui. sed iam ad instituta pergamus. Quinque igitur rationibus propositis officij persequendi, quarũ duæ ad decus, honestatemq́; pertinent, duæ ad commoda uitæ, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se uiderẽtur; honestatis pars perfecta est; quam quidẽ tibi cupio esse notissimam. hoc autẽ de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. in quo uerbo lapsa consuetudo deflexit de uia, sensimq́; eò deducta est, ut ab honesto utile se cerneret, & constitueret honestum aliquod, quod utile non esset; & utile, quod non honestum. qua nulla pernicies maior hominum uitæ potuit afferri. Summa quidem auctoritate philosophi seuere sane, atque honeste hæc tria genera, confusa cogitatione, distinguũt. quidquid enim iustum sit, id utile etiam esse censent; itemq́;, quod honestum idem esse iustum. ex quo efficitur, ut, quidquid honestum sit, idem sit utile. quod qui parum prospiciunt, hi sæpe uersutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiam iudicant. quorum error eripiendus est: omnisq́; opinio ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis, iustisq́; factis, non fraude, & malitia, se intelligant ea, quæ uelint, consequi posse.

ab ipso A[illegible] tele, [illegible] principe [illegible] lita [illegible] opinione.

quod iustum, idem utile.

quod honestum, idem utile.

Quæ

uita hominum inanimatis utitur, et animalibus.

Quæ ergo ad uitã̄ hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur è terra, ut alia eiusdem generis; partim animalia, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. expertes rationis sunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum usum, atque uitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorũ, alterum hominum. deos placatos pietas efficiet, & sanctitas. proxime autem, & secundum deos, homines hominibus maxime utiles esse possunt. Earumq; item rerum, quæ noceant, & obsint, eadem diuisio est. sed quia deos nocere non putant; his exceptis, homines hominibus plurimum obesse, uel prodesse arbitrantur. ea enim ipsa, quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominum effecta operis: quæ nec haberemus, nisi manus, & ars accessisset; nec his sine hominum administratione uteremur. neque enim ualetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumq; reliquorum perceptio, & conseruatio, sine opera hominum, ulla esse potuisset. Iam uero, & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eademq; ratione nec lapides exciderentur è terra ad usum nostrum necessarij, nec ferrum, aurum, æs, argentum effoderetur penitus abditum, sine hominum labore, & manu. Tecta uero, quibus & frigorum uis pelleretur, & calorum

ratione utentiũ duo genera.

ab homine omnis manat utilitas.

molestiæ

moleſtiæ ſedarentur, unde aut initio generi humano dari potuiſſent, aut poſtea ſubuenire, ſi aut ui tempeſtatis, aut terræ motu, aut uetuſtate cecidiſſent, niſi communis uita ab hominibus harum rerum auxilia petere didiciſſet? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppoſitas fluctibus, portus manu factos: quæ non ſine hominum opere habere poſſemus. Ex quibus omnibus, multisq; aliis perſpicuum eſt, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus iis, quæ ſunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo ſine hominum manu, atque opera capere potuiſſe. Qui denique ex bestijs fructus, aut quæ commoditas, niſi homines adiuuarent, percipi poſſet? nam & qui principes inueniendi fuerunt quem ex quaque bellua uſum habere poſſemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore ſine hominum opera aut paſcere eas, aut domare, aut tueri, aut tempeſtiuos fructus ex his capere poſſemus: ab eisdemq; & ea, quæ nocent, interficiuntur, &, quæ uſui poſſunt eſſe, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, ſine quibus uita omnino nulla eſſe potuiſſet? quis enim agris ſubueniret? quæ eſſet oblectatio ualentium, qui uictus, aut cultus, niſi tam multæ nobis artes miniſtrarent? quibus rebus exculta hominum uita tantū diſtat à uictu, & cultu beſtiarum. Vrbes uero ſine hominum cœtu non potuiſſent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges, moresq; conſtituti, tum iuris æqua deſcriptio, certaq; uiuendi diſciplina, per quas bene, beateq; uiuitur. quas res et manſuetudo animorū conſecuta, & uerecundia eſt:

hactenus inanimata nominauit.

nunc de animatis, quæ ipſa ſine hominis induſtria nullū fructum ferrent, aggreditur dicere.

effe-

legibus intra urbem, mœnibus aduersus exteram uim.

effectumq; est, ut esset uita mũnitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandisq; facultatibus, & commodis nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus, quàm necesse est. quis est enim, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus uerbis à Panætio commemorantur, neminem neque ducem in bello, nec principem magnas res, & salutares sine hominum studiis gerere potuisse? commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexãnder: quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. utitur in re non dubia testibus non necessariis. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. est Dicæarchi liber de interitu hominum, peripatetici magni, & copiosi: qui, collectis ceteris caussis, eluuionis, pestilentiæ, uastitatis, belluarumq; etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta, deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est bellis, aut seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus et prosint, & obsint; proprium hoc statuto esse uirtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adiungere. itaque, quæ in rebus inanimis, quæq; in usu, & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum uitam, artibus ea tribuuntur operosis: hominum autẽ studia, ad amplificationem nostrarum rerum prompta, ac parata, uirorum præstantium sapientia, & uirtute

ætate ultimus, rerum gestarũ gloria omnium præstãtissimus.

homini ab homini pessimo quæque nascuntur.

uirtute excitantur. etenim uirtus fere omnis in tribus rebus uertitur. quarum una est in perspiciendo, quid in quaque re uerum, sincerumq; sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ uimque rei sit causſa. alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitiones, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi. tertium, ijs quibuscum congregamur, uti moderate, & scienter, quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta, cumulataq; habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus: ulciscamurq; eos, qui nocere nobis conati sunt; tantaq; pœna afficiamus, quantam æquitas, humanitasq; patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eaq; teneamus; dicemus, neque ita multo post. sed pauca ante dicenda sunt. Magnam uim esse in fortuna in utranque partem, uel ad secundas res, uel aduersas, quis ignorat? nam &, cum prospero flatu eius utimur, ad optatos exitus prouehimur: &, cum reflauit, affligimur. hæc igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores habet; primum ab inanimis procellas, tempestates naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestijs ictus, morsus, impetus. hæc igitur, ut dixi, rariora. at uero interitus exercituum, ut proxime trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi, ac singularis uiri; inuidiæ præterea multitudinis; atque ob eas bene meritorum sæpe ciuium expulsiones, calamitates, fugæ. rursusq; secundæ res, honores, imperia, uictoriæ, quanquam

uirtus tribus in rebus uertitur.

in puniendo modus est ab humanitate præscriptus.

fortunæ uis in utranque partem summa.

in Thessalia, duce Pompeio: in Africa, duce Scipione, Pompeii socero: in Hispania, ducibus Pompeij filiis

fortuita sunt, tamen sine hominum operibus, & studiis neutram in partem effici possunt. hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere, atque excitare possimus. quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortasse etiam breuior uidebitur. Quæcunque igitur homines homini tribuũt ad eum augendum, atque honestandum; aut beneuolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de caussa quempiam diligunt; aut honoris, si cuius uirtutem suspiciunt, & si quem dignum fortuna quamamplissima putant; aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur; aut cuius metuunt; aut contra, à quibus aliquid expectant, ut cum reges, populares ue homines largitiones aliquas proponunt: aut, postremo, pretio, aut mercede ducuntur. quæ sordidissima quidem est ratio, & inquinatissima & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. mãle enim se res habet, cum, quod uirtute effici debet, id tentatur pecunia. sed quoniam non nunquam subsidium hoc necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius ijs de rebus, quæ uirtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subiiciunt se homines imperio alterius, et potestati pluribus de caussis. ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile futurum; aut metu, ne ui parere cogantur; aut spe largitionis, promissionisq; capti; aut, postremo, ut sæpe in nostra rep. uidemus, mercede conducti. Rerum autem omnium nec aptius est quidquam

causse, cur quidque fiat ab hominibus erga homines.

uirtus pecuniæ præstat.

quidquam ad ōpes tuẽdas, quàm diligi; nec alienius, quàm timeri. præclare Ennius:

amor opes confirmat, metus euertit.

Quem metuunt, oderunt:
Quem quisque odit, perisse expetit.

multorum autem odiis nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. nec uero huius tyranni solum, quem armis oppressa pertŭlit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominum ualet ad pestem; sed reliquorum similes exitus tyrannorum; quorum haud fere quisquam interitum similem effugit. malus enim custos diuturnitatis metus: cōtraq; beneuolentia fidelis est uel ad perpetuitatem. Sed ijs, qui ui oppressos imperio coercent, sit sane adhibenda sæuĩtia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt. qui uero in libera ciuitate ita se instruũt, ut metuantur; his nihil potest esse dementius. quamuis enim demersæ sint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas: emergunt tamen hæc aliquando aut iudiciis tácitis, aut occultis de honore suffragiis. acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes, & potentiam ualet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, caritas retineatur. ita facillime, quæ uolumus, & priuatis in rebus, & in rep. consequemur. etenim, qui se metui uolent, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi, necesse est. quid enim censemus superiorem illum Dionysiũm, quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios, candente carbone sibi adurebat capillum? quid Alexan-

non tamen diu: quod Brutus ad M. Antonium scripsit. iam. lib. XI.

sæuitia duntaxat heris in famulos conceditur.

tacent enim metu homines, sed male existimãt de iis, qui dominantur.

Syracusium tyrannum.

drum Pheræum, quo animo uixisse arbitramur? qui, ut scriptum legimus, cum uxorem Theben admodũ diligeret, tamen, ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barbarum, & eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Threiciis, districto gladio iubebat anteire: præmittebatq; de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, &, ne quod in uestimentis occultaretur telum, exquirerent. ò miserum, qui fideliorem & barbarum, & stigmãtiam putaret, quàm coniugem. nec eum fefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec uero ulla uis imperii tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. testis est Phalaris: cuius est præter ceteros nobilitata crudelitas: qui nõ ex insidijs interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non à paucis, ut hic nõster; sed in quem uniuersa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. quid Macedones? non ne Demẽtrium reliquerunt, uniuersiq; se ad Pyrrhũm contulerunt? quid Lacedæmonios iniuste imperantes? non ne repente omnes fere socij deseruerunt, spectatoresq; se ocioſos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re, quàm domestica recordor. ueruntamen, quàm diu imperium populi R. beneficijs tenebatur, non iniurijs, bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut necessarij. regum, populorum, nationum portus erat, & refugium senatus. nostri autem magistratus, imperatoresq; ex una hac re maximam laudem capere studebant, si prouincias, si socios æquitate, & fide defendissent.

compunctum notis Threicijs.

Cæsar.

superbissimum humanissimum

cum à Thebanis profligati sunt, duce Epaminondâ.

dissent. itaque illud patrocinium orbis terræ uerius, quàm imperium poterat nominari. sensim hanc consuetudinem, & disciplinam iam antea minuebamus, post uero Syllæ uictoriam penitus amisimus. desitum est enim uideri quidquam in socios iniquum, cum extitisset etiam in ciues tanta crudelitas. ergo in illo secuta est hõnestam caussam non honesta uictoria. est enim ausus dicere, hasta posita, cum bona in foro uenderet & bonorum uirorum, & locupletum, & certe ciuium, prædam suam se uendere. Secutus est, qui in caussa impia, uictoria etiam fœdiore non solum singulorum ciuiũ bona publicaret, sed uniuersas quoque prõuincias, regionesq; uno calamitatis iure comprehenderet. itaque, uexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam uidimus, & ex ea urbe triũmphari, sinẽ qua nunquam nostri imperatores ex transalpinis bellis triumpharunt. multa commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quidquam uidisset indignius. iure igitur plectimur. nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tanta peruenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos uenit hereditas. nec uero unquam bellorum ciuilium semen, & caussa deerit, dum homines perditi hãstam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cum uibrasset, dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hasta eadẽ non recessit. alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus: ex quo debet intelligi,

pugnauit enim pro optimatibus contra plebem.

quæ pro Põpeio steterant.

semper enim Massiliensiũ auxilus Romani sunt usi.

ad quam proscriptorum ciuium bona nenibant.

telligi, talibus præmiis propoſitis, nunquam defutura bella ciuilia. itaque parietes urbis modo ſtant, & manent, ijq́; ipſi iam extrema ſcelera metuentes: rem uero publicam penitus amiſimus. atque in has clades incidimus (redeundum eſt enim ad propoſitū) dum metui, quàm cari eſſe, & diligi, maluimus. quæ ſi populo R. iniuſte imperanti accidere potuerūt: q̄id debent putare ſinguli? quod cum perſpicuum ſit, beneuolentiæ uim eſſe magnam metus imbecillem: ſequitur, ut diſſeramus, quibus rebus poſſimus facillime eam, quam uolumus, adipiſci, cum honore, & fide caritatem. ſed ea non pariter omnes agemus. nam ad cuiuſque uitam inſtituendam accommodandum eſt, à multis ne opus ſit, an ſatis ſit à paucis diligi. certum igitur hoc ſit, id quod & primum, & maxime neceſſarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & noſtra mirantium. hæc enim eſt una res prorſus, ut non differāt multum inter ſummos, & mediocres uiros: caq́; utriſque propemodum comparanda. honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortaſſe non æque omnes egent: ſed tamen, ſi cui hæc ſuppetunt, adiuuant aliquantum tum ad cetera, tum ad amicitias comparandas. ſed de amicitia libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. nunc dicamus de gloria quanquam ea quoque de re dūo ſunt noſtri libri. ſed attingamus, quando quidem ea in rebus maioribus adminiſtrandis adiuuat plurimum. Summa igitur, & perfecta gloria cōnſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo: ſi fidem habet: ſi cum admiratione quadam, honore nos dignos putat. hæc autem,

argumentum à maiori.

ea enim pariter omnesegent.

de quibus non ſemel in epiſt. ad Atticum.

cauſſæ gloriam gignentes.

autem, si est simpliciter, breuiterq; dicendum, quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem fere à multitudine. sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in uniuersorum animos tanquã influere possimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentiæ præcepta uideamus: quæ quidem beneficiis capitur maxime: secundo autem loco benefica uoluntate beneuolentia mouetur, etiam si res forte non suppetit. uehementer autem amor multitudinis commouetur ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei, omniumq; earum uirtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilitatem. etenim illud ipsum, quod decõrũ, honestumq; diximus, quia per se nobis placet, animosq; omnium natura, & specie sua cõmouet, maximeq; quasi perlucet ex ijs, quas commemoraui, uirtutibus, iccirco illos, in quibus eas uirtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæ quidem causſæ sunt diligendi grauissimæ: possunt enim præterea non nullæ esse leuiores. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest; si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. nam & ijs fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos, arbitramur; quosq; & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discrimenq; uentum sit, expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: (hãnc enim omnes existimant utilem, ueramq; prudentiam) iustis autem, & fidis hominibus, id est bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis, iniuriæq; suspicio: itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos

beneuolentia unde oriatur.

decorum specie sua commouet animos.

fides ut acquiratur.

qui cõsilium ex tempore expedit, uere prudens est.

rectissime committi arbitramur. harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine iustitia nihil ualeat ad faciendam fidem. quo enim quis uersutior, & callidior est, hoc inuisior & suspectior, detracta opinione probitatis. quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta, quantum uolet habebit ad faciendam fidem uirium: iustitia sine prudẽtia multũ poterit: sine iustitia nihil ualebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, à meq; ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere uirtutes; nunc ita seiungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse. alia est illa, cum ueritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cũ ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. quamobrem, ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos uiros, alios prudẽtes dicamus. popularibus enim uerbis est agendum, & usitatis, cũ loquamur de opinione populari: idq; eodem modo fecit Panætius. sed ad propositum reuertamur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem suam animaduerterunt; separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona: itaque eos uiros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam, & singulares uirtutes perspicere; despiciunt autem eos,

prudentia sine iustitia nihil ualet ad fidem faciendam.

tertium de gloria comparãda.

eos, & contemnunt, in quibus nihil uirtutis, nihil animi, nihil neruorum putant. non enim omnes eos contẽmnunt, de quibus male existimant. nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de ijs male existimant. quamobrem, ut ante dixi, contemnuntur ij, qui nec sibi, nec alteri prosunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est: admiratione quadam uero afficiuntur ij, qui anteire ceteros uirtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum uero ijs uitijs, quibus alij non facile possunt obsistere. nam & uoluptates, blandissimæ dominæ, sæpe maiores partes animi à uirtute detorquent: &, dolorum cum admouentur faces, præter modum plerique exterrentur: uita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines uehementissime permouent. quæ qui in utranque partẽ excelso animo, magnoq; despiciunt; cumq; aliqua his ampla, & honesta res obiecta est, totos ad se conuertit, & rapit: tum quis non admiretur splendorem, pulchritudinemq; uirtutis? ergo & hæc animi perspicientia admirabilitatem magnam facit: & maxime iustitia, ex qua una uirtute uiri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini uidetur: nec iniuria: nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. maximeq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo uiro perfectum sit, hunc dignum spectatu arbitrantur. itaque illa tria, quæ

contemnere, et male existimare, non idem sunt.

uoluptates, blãdissimæ dominæ.

ex una iustitia boni uiri appellantur.

pro-

iustitia parit omnem gloriam

omnis uitæ institutis adiumenta hominum desiderat.

iustitia etiam apud latrones necessaria.

appellari solitus est. consuetudinem enim hoc uerbũ significat

proposita sunt ad gloriam, omnia iũstitia conficit; & beneuolentiam, quòd prodesse uult plurimis; & ob eandem causſam fidem, & admirationem, quòd eas res spernit, & negligit, ad quas plerique inflammati auiditate rapiuntur. Ac, mea quidem sententia, omnis ratio, & institũtio uitæ adiumenta hominum desiderat, in primisq; ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem præ te boni uiri feras. ergo etiam solitario homini, atque in agro uiam agenti opinio iustitiæ necessaria est, eoq; etiam magis, quòd, si eam non habebunt, iniusti habebuntur; & nullis præsidijs sepți, multis afficientur iniurijs. Atque his etiam, qui uendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisq; negocijs implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est. cuius tanta uis est, ut nec illi quidem, qui maleficio, & scelere pascuntur, possint sine ulla particula iustitiæ uiuere. nãm qui eorum cuipiam, qui una latrocinantur, furatur aliquid, aut clam eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum. ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à socijs, aut relinquetur. quin etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas obseruent. itaque propter æquabilem prædæ partitionem & Bargulus Illyricus latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit; & multo maiores Viriatus Lusitanus: cui quidem exercitus nostri, imperatoresq; cesserunt: quem C. Lælius, is, qui Sapiens usurpãtur, prætor fregit, & comminuit; ferocitatemq;

eius

ius ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta uis iustitiæ, sit ut ea etiam latronum opes firmet, atque augeat; quantam eius uim inter leges, & iudicia, & instituta reip. fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait Herodotus, sed apud etiam maiores nostros fruendæ iustitiæ causſa uidentur olim bene morati reges constituti. nam, cum premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad unũ aliquem confugiebant uirtute præstantem; qui, cum prohiberet iniuria tenuiores æquitate constituenda, summos cum infimis pari iure retinebat. eademq; constituendarum legum fuit causſa, quæ regum. ius enim semper quæsitum est æquabile. neque enim aliter esſet ius. id si ab uno iusto, & bono uiro consequebantur, eo erant contenti. cum id minus contingeret, leges sunt inuentæ, quæ cum omnibus semper una, atque eadem uoce loquerentur. Ergo hoc quidem perſpicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esſet opinio multitudinis. adiuncto uero hoc, ut ijdem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posſe consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda iustitia est, tum ipsa propter seſe, (nam aliter iustitia non esſet) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria quærenda, & collocanda ratione est. quanquam præclare Socrates hanc uiam ad gloriam pro-

regum creánc rum origo.

legum conden darum cauſſ.

iuſtitia et pro pter ſe, et qui glor.am ampl ficat, colend est.

Socratis de glo ria præceptum

proximam, & quasi compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi uellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, & inani ostentatione, ficto non modo sermone, sed etiam uultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, uchementer errant. uera gloria radices agit, atque etiam propagatur. ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt; nec simulatum potest quidquam esse diuturnum. testes sunt permulti in utranque partem: sed, breuitatis caussa, familia crimus contenti una. Ti. enim Gracchus, P. filius, tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at eius filij nec uiui probabantur à bonis, & mortui numerum obtinent iure cæsorum. Qui igitur adipisci ueram iustitiæ gloriam uolet, iustitiæ fungatur officijs. ea quæ essent, dictum est in superiore libro. Sed, ut facillime, quales simus, tales esse uideamur; etsi in eo ipso uis maxima est, ut simus ij, qui haberi uelimus: tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet caussam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam, quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse, aut aliquo casu, atque fortuna: in hunc oculi omnium coniciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum uiuat, inquiritur; &, tanquam in clarissima luce uersetur, ita nullum obscurum potest nec dictum eius esse, nec factum. quorum autem prima ætas, propter humilitatem, & obscuritatem, in hominum ignoratione uersatur, hi, simul ac iuuenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. quod eo firmiore animo facient,

a, tanquam
culi deci-
t.

a leges ferre
ati sunt per-
osas reip.

modo enim
ectatur, sed
si exigitur
eo uirtus.

facient, quia non modo non inuidetur illi ætati, uerum etiam fauẽtur. Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest: in qua multi apud maiores nostros extiterunt. semper enim fere bella gerebantur. tua autem ætas incidit in id bellum, cuius ălтera pars sceleris nimium habuit, ălтera felicitatis parum. quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem & à summo uiro, & ab exercitu consequebare, equitando, iaculando, omnia militari labore tolerando. atque ea quidem tua laus pariter cum rep. cecidit. mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multo maiora sunt opera ănimi, quàm corporis: sic eæ res, quas persequimur ingenio, ac ratione, gratiores sunt, quàm illæ, quas uiribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia. Facillime autẽ in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros, & sapientes uiros, bene consulentes reip. contulerunt. quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rŭtilij adolescentiam ad opinionem & innocentiæ, & iuris scientiæ P. Mucij commendauit domus. nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non alunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa ăccusatione nobili, & glorioſa. & qua ætate qui exercentur, laude affici solent; ut de Demosthene

fauetur adolescentiæ.

Cæsariana. Pompeiana.

animi maiora sunt opera, quàm corporis.

de hoc in Bruto.

cum accusauit, et damnauit C. Carbonem, ho

ninem eloquen-
ıſſimum, con-
ularem.

moſthene accepimus: ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optime iam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. ſed cum duplex ſit ratio orationis, quarum in altera ſit ſermo, in altera contentio: non eſt id dubium, quin contentio orationis plurimum poſſit, & maiorem uim habeat ad gloriam: ea eſt enim, quam eloquentiam dicimus: ſed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasq; ſermonis. extant epiſtolæ & Philippi ad Alexandrum,

ius filium: de
quo uide Iuſti-
num.

& Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentiſſimorum: (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiam alliciant, militesq;, blande appellando, ſermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe uniuerſam excitat gloriam. magna eſt enim admiratio copioſe, ſapienterq; dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & ſapere plus, quàm ceteros, arbitrantur. ſi uero ineſt in oratione mixta modeſtiæ grauitas, nil admirabilius fieri poteſt, eoq; magis, ſi ea ſunt in adoleſcente. Sed cum ſint plurima cauſſarum genera, quæ eloquentiam deſiderant; multiq; in noſtra rep. adoleſcentes & apud iudices, & apud ſenatum dicendo laudem aſſecuti ſint:

iudiciorum ra-
tio duplex.

maxima admiratio eſt in iudicijs: quorum ratio dúplex eſt. nam ex accuſatione, & defenſione conſtat: quarum etſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſæpe eſt. dixi paulo ante de Craſſo: idem fecit adoleſcens M. Antonius: etiam P.

Sulpicii

Sulpicii eloquentiam accusatio illustrauit, cum, seditiosum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium uocauit. sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec unquam, nisi aut reip. causſa, ut duo Lucculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis * *pro M. Albutio Iulius Cæsar. in accusando etiam M. Aquilio L. Fusii cognita industria est. semel igitur non sæpe certe. sin erit, cui faciendum sit sæpius; reip. tribuat hoc muneris; cuius inimicos ulciscei sæpe, non est reprehendendum: modus tamen adsit. duri enim hominis, uel potius uix hominis uidetur, periculum capitis inferre multis. id enim tum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominetur. quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, ne quem unquã innocentem in iudicium capitis arcessas. id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiam, à natura ad salutem hominum, & ad conseruationem datam, ad bonorum pestem, perniciemq; conuertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium, impiumq; defendere. uult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. iudicis est, semper in causſis uerum sequi; patroni, non nunquam uerisimile, etiam si minus sit uerum, defendere: quod scribere, presertim cum de philosophia scriberem, non auderem, nisi idem placeret grauissimo Stoicorum*

Lucius, et Marcus, fratres, qui Seruilium augurem de peculatu accusarunt. Plutarchus in Lucullo, et Cic. in proœm. Acad. quæst.

de hoc in libro de claris orat.

innocentem accusare non licet.

nocentem licet interdum defendere.

ì quo et hoc ip-
ſum et alia mul
ta in hos libros
Cicero tranſtu-
lit.

rum Pânætio. Maxime autem & gloria paritur, & gratia defenſionibus, eoq; maior, ſi quando accidit, ut ei ſubueniatur, qui potentis alicuius opibus circumueniri, urgeriq; uideatur; ut nos & ſæpe alias, & adoleſcentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sex. Roſcio Amerino fecimus: quæ, ut ſcis, extat oratio. Sed, expoſitis adoleſcentium officiis, quæ ualeant ad gloriam adipiſcendam, deinde de beneficentia, ac liberalitate dicendum eſt. cuius eſt ratio dŭplex. Nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. facilior eſt hæc poſterior, locupleti preſertim; ſed illa lautior, ac ſplendidior, & uiro forti, claroq; dignior. quanquam enim in utroque ineſt gratificandi liberalis uoluntas: tamen altera ex arca, altera ex uirtute depromitur; lărgitioq;, quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures uſus ſis, eo minus in multos uti poſſis. At, qui opera, id eſt uirtute, & induſtria benefici, & liberales erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt: deinde, conſuetudine beneficentiæ paratiores erunt, et tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. præclare in epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quòd largitione beneuolentiam Macedonum conſectetur. Quid te, (malum) inquit, rationis in iſtam ſpem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupiſſes? an tu id agis, ut Macedones non te regem ſuum, ſed miniſtrum, & præbitorem putent? quo quid ſordidus regi?

liberalitatis ratio duplex.

largitio ex re familiari fontem benignitatis exhaurit.

regi? Mélius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse. fit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera, & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. Non nunquam tamen est largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderate. multi enim patrimonia effúderunt inconsulte largiendo. quid autem est stultius, quàm, quod libenter facias, curare, ut id diùtius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. cum enim dando egere cœperunt, ălienis bonis manus afferre coguntur. ita, cum, beneuolentiæ comparandæ caussa, benefici esse uelint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita reseranda, ut pateat omnibus: mŏdus adhibeatur, ĭsq; referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatum, iamq; in prouerbij consuetudinem uenit, largitionem fundum non habere. etenim quis potest esse modus, cum et ijdem, qui consueuerunt, & illud idem alij desiderent? Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales: prŏdigi, qui epulis, & uisceratiónibus, & gladiatorum muneribus, ludorum,

quàm quòd accusat de largitione.

ut Milo, is, qui Clodium interfecit. Pedianus.

largitionem inconsultam rapinæ sequuntur.

modus adhibeatur in largiẽdo.

prodigi qui sint

uenationumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullam sint relicturi omnino: liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorum causſa, aut in filiarum collocatione adiuuant, aut opitulantur uel in re quærenda, uel augenda. itaque miror, quid in mentem uenerit Theophrasto in eo libro, quem de diuitijs scripsit: in quo multa præclare, illud absurde. est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumq; sumptuum facultatem, fructum diuitiarum putat. mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior uidetur, & certior. quanto Aristoteles grauius, & uerius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendam. at ij, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium mina cogerentur, hoc primo auditu incredibile nobis uideri, omnesq; mirari: sed, cum attenderimus, ueniam necessitati dare: in his immanibus iacturis, infinitisq; sumptibus nihil nos magnopere mirari; cum presertim neque necessitati subueniatur, nec dignitas augeatur; ipsaq; illa delenitio multitudinis ad breue tempus, exiguumq; duratura sit, eaq; à leuissimo quoque animo; in quo tamen ipso una cum satietate memoria quoque moriatur uoluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & seruis, & seruorum simillimis liberis esse grata; graui uero homini, & ea, quæ fiunt, iudicio certo ponderanti, probari poſ-

liberales qui sint.

Aristoteles dissentit à Theophrasto, discipulo suo.

se

se nullo modo. quanquam intelligo, in nostra ciuitate inueteraſſe iam bonis temporibus, ut ſplendor ædilitatum ab optimis uiris poſtuletur. itaque P. Craſſus cum cognomine Diues, tum copijs, functus eſt ædilicio maxime munere. & paulo poſt L. Craſſus cum omnium hominum moderatiſſimo Q. Mucio magnificentiſſima ædilitate functus eſt: deinde C. Claudius, Ap. filius: multi poſt, Luculli, Hortenſius, Silanus. omnes autem P. Lentulus, me conſule, uicit ſuperiores. hunc eſt Scaurus imitatus. magnificentiſſima uero noſtri Pompeij munera ſecundo conſulatu. in quibus omnibus, quid mihi placeat, uides. uitanda tamen eſt ſuſpicio auaritiæ. nam Mamerco, homini ditiſſimo, prætermiſſio ædilitatis conſulatus, repulſam attulit. quare &, ſi poſtulatur à populo, bonis uiris ſi non deſiderantibus, attamen approbantibus, faciendum eſt, modo pro facultatibus; nos ipſi ut fecimus: &, ſi quando aliqua res maior, aut utilior populari largitione acquiritur; ut Oreſti nuper prandia in ſemitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. ne M. quidem Seio uitio datum eſt, quòd in caritate annonæ aſſe modium populo dedit. magna enim ſe, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando erat ædilis, nec maxima liberauit. ſed honori ſummo nuper noſtro Miloni fuit, quòd, gladiatoribus emptis reip. cauſſa, quæ ſalute noſtra continebatur, omnes P. Clodij conatus, furoresq; compreſſit. Cauſſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut utile. in his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus, Q. filius,

ſunt enim copiarum, non uirtutis, ut ipſe ſcribit in epiſtola ad Curionem.

fratres, Lucius, et Marcus; quos eodem anno ædilitatem geſſiſſe, Plutarchus, et Plin. l. 8. c. 7. tradiderũt.

Herculi conſecratæ de bonis locupletum.

iam mortuus.

largitionis cauſſæ probantur, neceſſitas, & utilitas.

magno uir ingenio, in primisq; clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. dicebat idem Cotta, Curio. nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. ná pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus nõstro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominaui, sane exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniaq;, quæ ad usum reip. pertinent. quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur, iucundius est: tamen hæc in posterum gratiora, theatra, porticus, noua templa. Verecundius reprehendo propter Põmpeium: sed doctissimi non probant, ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus; & Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ, uituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa coniecit. Sed de hoc genere toto in ijs libris, quos de rep. scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere uitiosa est, temporibus necessaria, & tum ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est. In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus caussis affecti esse debemus. alia caussa est eius, qui calamitate premitur; & eius, qui res meliores quærit, nullis suis rebus aduersis. propẽnsior benignitas esse debebit in calamitosos: nisi forte erũt digni calamitate. in ijs tamen, qui se adiuuari uolent, non ut ne affligantur,

quo primum anno per leges petere licuit. de quo scripsimus in lib. de legibus.

qui theatrum magnificentissimum extruxerat.

propensior benignitas debet esse in calamitosos.

gantur, sed ut ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino nullo modo esse debemus, sed in deligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. nam præclare Ennius:

Benefacta male locata, malefacta arbitror. — senarius iambicus.

quod autem tributum est bono uiro, & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: coq; eam studiosius plerique laudant, quòd summi cuiusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut hos beneficiis quamplurimis afficiamus, quorum liberis, posterisq; prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. omnes enim immemorem beneficii oderunt; eamq; iniuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri, eumq;, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reip. utilis est, redimi è seruitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem uulgo solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiose uidemus. hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerũ antepono. hæc est graiũ, hominũ, atque magnorũ, illa quasi assentatorũ populi. multitudinis leuitatem uoluptate quasi titillantium. Conuenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum; in omniq; re contrahenda, uendendo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus, & confiniis æquum, & facilem, multa multis de iure suo concedentem; à litibus uero, quantum liceat, & nescio an paulo plus etiam, quàm liceat, abhorrentem. est enim non modo libe-

bonitas commune perfugium est omnium.

pro in deterrendis hominibus à liberalitate. minus usitata loquendi forma.

in exigendo acerbitas reprehenditur.

lites fugiendæ.

rale, paulum non nunquam de suo iure decedere, sed interdum etiã fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris; quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est; sed ita, ut illiberalitatis, auaritiæq; absit suspicio. posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum est pecuniæ fructus maximus.

hospitalis à Theophrasto laudata.

Recte etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas. est enim, ut mihi uidetur, ualde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus: idq; etiam reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. est etiam uehementer utile iis, qui honeste posse multa uolunt, per hospites apud externos populos ualere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ita enim instituisse, & uillicis imperasse, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in uillam suam diuertisset. Quæ autem opera, non largitione, beneficia dantur; hæc tum in uniuersam remp. tum in singulos ciues conferuntur. nam in iure cãuere, consilio iuuare, atque hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis, uehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. itaque cum multa præclara maiorum, tum quamoptime constituti iuris ciuilis summo semper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnis dignitatis gradus, sic huius sciẽtiæ splendor deletus est: idq; eo indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores

ne quid contra eus committatur.

ius ciuile semper in honore fuit.

intelligit Ser. Sulpicium, qui

riores, quibus honore par esset, scientia facile uicissset. hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis astringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi grauior facultas, & gratior, & ornatior. quid enim eloquentia laudabilius, & præstabilius, uel admiratione audientium, uel spe indigentium, uel eorum, qui defensi sunt, gratia? huic quoque ergo à maioribus nostris est in tota dignitate principatus datus. diserti igitur hominis, & facile laborantis, quodq; in patriis est moribus, multorum caussas & non grauate, & gratuito defendentis, beneficia, & patrocinia late patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem, nisi uererer, ne de me ipso aliquid uiderer queri. sed tamen uidemus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, quàm in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut iuris periti esse, aut diserti; licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, & magistratibus, uigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulunt, aut defendut, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimæq; eorum manat industria. Iã, illud non sunt admonendi, (est enim in promptu) ut animaduertant, cum alios iuuare uelint, ne quos offendant. sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit: si imprudentes, negligentiæ est; si scientes, temeritatis. Vtendum etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas, quacun-

dialecticam adius ciuile adiunxit: quod Scæuola non fecerat. uide librum de claris. orat.

propter bella ciuilia.

ut iuris periti.

patet per se.

que possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: cẽrtisq; operis, & officijs erit, quod uiolatum est, compensandum. Sed cum in hominibus iuuandis aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est procliue, itaq; uulgo loquuntur, sese in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi: honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi uiri causſæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? à quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore uidetur, in eum fere est uoluntas nostra propensior. sed animaduertendum est diligentius, quæ natura rerum sit. nimirum enim inops ille, si bonus est uir, etiam si referre gratiam non potest, habere certe potest. commode autem, quicunque dixit: pecuniam qui habeat, non reddidisse; &, qui reddiderit, non habere: gratiam autem, &, qui reddiderit, habere; &, qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio uolunt: quin etiam beneficium se dẽdisse arbitrantur, cum ipsi quamuis aliquod magnum acceperint: æque etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur: patrocinio uero se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. at uero ille tenuis, cum quid factum sit, sese spectatum, non fortunam, putans, non modo illi, qui est meritus, sed etiam illis, à quibus expectat, (eget enim multis) gratum se uideri studet. neque uero uerbis auget suũ munus, si quo forte fungitur, sed etiam extenuat. Videndumq; illud item, quòd, si opulentum, fortunatumq;

cum aliquid eo præcipue nomine faciendum tibi statuas, ut cõpensetur quod uiolatum est.

inops potest esse gratus, animo, non re.

hoc idem scribit ad Leptam, lib. VI. fam.

natumq; defenderis, in illo uno, aut forte in liberis eius maneat gratia; sin autem inopem, probum tamen, & modestũ, omnes non improbi humiles, quæ magna in populo multitudo est, præsidium sibi paratum uident. quamobrem mẽlius apud bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus sed, si res in contentionem ueniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus: qui, cum consuleretur, utrum bono uiro pauperi, an minus probato diuiti filiam collocaret; ego, inquit, malo uirum, qui pecunia egeat, quàm pecuniam, quæ uiro. sed corrupti mores, deprauatiq; sunt admiratione diuitiarum. quarum magnitudo quid ad unumquenque nostrum pertinet? illum fortasse adiuuat, qui habet: ne id quidem semper: sed fac iuuare: potentior sane sit, honestior uero quo modo? quòd si etiam bonus erit uir; nẽ impediãt diuitiæ, quo minus iuuetur; modo ne adiuuent; sitq; omne iudicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operaq; danda est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per iniuriam. fundamentum enim perpetuæ commendationis, & famæ est iustitia: sine qua nihil potest esse laudabile. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps de iis, quæ ad uniuersos, quæq; ad remp. pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt, ut ad uniuersos ciues pertineant, partim, singulos ut attingant; quæ sunt etiam gratiora. danda est opera omnino, si possit, utrisque,

melius apud bonos uiros, quàm apud fortunatos, beneficium collocatur.

ne beneficium in illum ideo nõ cõferamus, qui diuitijs abundet: si modo uir bonus est: sed rursus eadem diuitiæ ne adiuuent, id est, ne nos ad beneficium tribuendum magis, quàm conuenit, adducant.

utrisque, nec minus ut etiam singulis consulatur; sed ita, ut ea res aut prosit, aut certe ne obsit reip. C. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauii, & reip. tolerabilis, & plebi necessaria; ergo et ciuibus, & reip. salutaris. In primis autem uidendum erit ei, qui rẽp. administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis priuatorum publice diminutio fiat. pernicioſe enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariam ferret; quam tamen antiquari facile passus est, & in eo uehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male; non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorum pertinens; qua peste quæ potest esse maior? hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerentur, resp. ciuitatesq; constitutæ sunt. nam etsi duce natura congregabantur homines; tamen, spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, ne, quod apud maiores nostros sæpe fiebat, propter ærarij tenuitatem; assiduitatemq; bellorum, tributum sit conferendum: idq; ne eueniat, multo ante erit prouidendum. sin qua necessitas huius muneris alicui reip. obuenerit: (malo enim alteri, quàm nostræ, ominari: neque tamen de nostra, sed de omni rep. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salui esse uelint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui remp. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. quarum qualis comparatio fieri soleat,

ad usum reip. necessario constitutum.

suffragiis improbari. abrogare uero aliud significat, nempe hoc, legem iam latam tolli.

soluendum tributum, necessario impositum.

&

& debeat, non est necesse disputare. ẽst enim in prõtu. tamen locus attingendus fuit. Caput autem est in omni procuratione negocij, & muneris publici, ut auaritiæ pellatur etiam minima suspicio. utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me seruasset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent: non essem passus diutius eos imperare. næ illi quidem multa sæcula expectanda fuerunt. modo enim hoc malum in hanc remp. inuasit: itaque facile patior tunc potius Pontium fuisse, si quidem in illo tantum fuit rõboris. non dum centũ, & decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis à L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. at uero postea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot rei damnati; tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitãtum; tanta, sublatis legibus, & iudiciis, expilatio, direptioq; sociorum; ut imbecillitate aliorũ, non nostra uirtute, ualeamus. Laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abstinens. quidni laudetur? sed in illo alia maiora: laus enim abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paullus: tantum in ærarium pecũniæ inuexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. at hic nihil in domum suam intulit præter memoriam nominis sempiternam. Imitatus patrem Africanus nihilo locupletior Carthagine euersa. Quid, qui eius collega in censura fuit, L. Mummius? nunquid copiosior, cum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare, quàm domum

Satis patet.

ut posset Romanum imperium pecunia largiendo euertere.

eorũ opera, qui ne repetundarũ accusarentur, metuebant.

bis millies centies sestertium, ut scripsit Velleius, id est, ut nunc loquimur, millones sex, scutatorum trecenta millia.

domum ſuam maluit. quanquam, Italia ornata, domus ipſa mihi uidetur ornatior. Nullum igitur uitium eſt tetrius, (ut eò, unde egreſſa eſt, referat ſe oratio) quàm auaritia, preſertim in principibus, & remp. gubernantibus. habere enim quæſtui remp. non modo turpe eſt, ſed ſceleratum etiam, & nefarium. itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re alia, niſi auaritia, eſſe perituram, is uidetur non ſolum Lacedæmonijs, ſed & omnibus opulentis populis prædixiſſe. Nulla autem re conciliare facilius beneuolentiam multitudinis poſſunt ij, qui reip. præſunt, quàm abſtinentia, & continentia. qui uero eſſe populares uolunt ob eamq; cauſſam aut agrariá rem tentant, ut poſſeſſores ſuis ſedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant; labefactant fundamenta reip. cõcordiam primum tollunt, quæ eſſe non poteſt, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, ſi habere ſuum cuique non licet. id enim eſt proprium, ut ſupra dixi, ciuitatis, atque urbis, ut ſit libera, & non ſolicita ſuæ rei cuiuſque cuſtodia. Atque in hac pernicie reip. ne illam quidem conſequuntur. quam putant, gratiam. nam cui res erepta eſt, inimicus; cui data eſt, etiam diſſimulat ſe accipere uoluiſſe; et maxime in pecunijs creditis occultat ſuum gaudium, ne uideatur non fuiſſe ſoluendo. at uero ille, qui accipit iniuriam, & meminit, & præſefert dolorem ſuum. Nec ſi plures ſunt ii, quibus improbe datum eſt, quàm illi, quibus inuſte ademptum eſt, iccirco plus etiam ualent.

abſtinentia beneuolentiã multitudinis conciliat.

concordia fundamentum reip.

ut conſeruentur non modo ciues, uerum ædificia quoque.

non

non enim numero hæc iudicantur, sed pondere. quam autem habet æquitatem, ut agrum, multis annis, aut etiam sæculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat, qui autem habuit, amittat? at propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonii Lysandrum Ephorum expulerunt, Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necauerunt. ex quo eo tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissime constituta resp. dilaberetur. nec uero solum ipsa cecidit, sed etiá reliquam Græciam euertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniis profectæ manarunt latius. Quid nostros Gracchos, Ti. Gracchi, summi uiri filios, Africani nepotes, non ne agrariæ contentiones perdiderũt? At uero Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cum eius ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyoné, clandestino introitu urbe est potitus; cumq; tyrannum Nicoclem improuiso oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi, restituit, remq; pub. aduentu suo liberauit. sed, cum magnam animaduerteret in bonis, & possessionibus difficultatem, quòd et eos, quos & ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones mouere, non nimis æquum putabat; propterea quòd tam longo spatio multa hereditatibus, multa emptoribus, multa dotibus detinebantur sine iniũria: iudicauit, neque illis adimi, neque is non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. cum igitur statuisset opus esse ad

præclarum ducem, optimeq; de rep. meritũ.

Lycurgi legibus.

maioris: cuius ex filia Cornelia Ti. Gracchus duos filios suscepit, Tiberium, et Caium.

iniuste quidem, cũ aliena essent: sine iniuria ta-

eam

men, utpote qui possiderent hereditario iure, uel emptione, uel dote.

eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci uelle dixit, remq; integram ad reditū suum iussit esse: isq; celeriter ad Ptolemæum, suum hospitem, uenit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: cui cum exposuisset, patriam se liberare uelle, causſamq; docuisset; à rege opulento uir summus facile impetrauit, ut grandi pecunia adiuuaretur: quam cum in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causſas cognouit & eorum, qui aliena detinebant, et eorum, qui sua amiserant; præfecitq; æstimandis possessionibus, & uti persuaderent aliis, ut pecuniam accipere mallent, & possessionibus cederent; aliis, ut commodius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recuperare. ita perfectum est, ut omnes, constituta concordia, sine querela discederēt. O uirum magnum, dignumq;, qui in nostra rep. natus esset. sic par est agere cum ciuibus, non, ut bis iam uidimus, hastam in foro ponere, & bona ciuiū uoci subiicere præconis. at ille Græcus, id quod fuit sapientis, & præstantis uiri, omnibus consulendum putauit: eaq; est summa ratio, & sapientia summi cuius, commoda ciuium defendere, non diuellere, atque omnes æquitate eadem continere. habitent gratis in alieno. quid ita? ut, cum ego emerim, ædificauerim, tuear, impendam, tu me inuito fruare meo? quid est aliud, nisi aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabŭlæ uero nouæ quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum, & eū tu habeas, ego non habeam pecuniam? quamobrem, ne sit æs alienum

Sylla primum, deinde Cæsare dominantibus.

debitam pecuniam largiētes.

num, quod reip. noceat, prouidendum est: quod multis rationibus caueri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. nec enim ulla res uehementius remp. continet, quàm fidés; quæ esse nulla potest, nisi erit necessario solutio rerum creditarum. nunquam enim uehementius actum est, quàm me consule, ne solueretur: armis, & castris tẽtata res est ab omni genere hominum, & ordine. quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de rep. tolleretur. nunquam nec maius æs alienum fuit; nec melius, nec facilius dissolutum est. fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. at uero hic noster uictor, nunc quidem uictus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si causſa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui remp. tuebuntur; in primisq; operam dabunt, ut iuris & iudiciorum æquitate suum quisque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur, neque locupletibus ad sua uel tenenda, uel recuperanda obsit inuidia: præterea quibuscunque rebus uel bẽlli, uel domi poterunt, remp. augeant imperio, agris, uectigalibus. hæc magnorum hominum sunt: hæc apud maiores nostros factitata; hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reip. magnam ipsi adipiscentur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet

fides maxime remp. continet.

à Catilina.

interfectus à Bruto, Cassio, aliis.

pro in bello. antique, et usitate dictum, paulo tamen durius. domi, militiæ, dixit lib. de senectute.

censet esse à Panætio prætermissa, ualetudinis curationem, & pecuniæ. quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles: sunt certe utiles. Sed ualetudo sustentatur notitia sui corporis, & obseruatione earum rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; et continentia in uictu omni, atque cultu, corporis tuendi caussa, & prætermittendis uoluptatibus; postremo arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo; conseruari autem diligentia, & parsimonia; isdem etiam rebus augeri. has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur. quem nos, ista fere ætate cum essemus, qua es tu nunc, è græco in latinum conuertimus. Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. nam et corporis commoda cum externis, & externa cũ corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis corporis hoc modo comparantur; ualere ut malis, quàm diues esse: cum corporis externa, hoc modo; diues esse potius, quàm maximis corporis uiribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic: bona ualetudo uoluptati anteponatur, uires celeritati: Externorum autem, ut gloria diuitiis, uectigalia urbana rusticis: ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, responpit, bene pascere; quid secundum, satis bene pascere; quid tertium, bene uitire; quid quartum, arare:

ualetudinis tuendæ ratio.

medicorum.

res familiaris unde coparanda

non satis egregie, ut putat diuus Hieronymus.

hoc et Plinius tradit.

re: et, cũ ille, qui quæsierat, dixisset; quid fœnerari? tũ Cato, quid hominem, inquit, occidere? ex quo, et multis aliis intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri, rectéq; hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibusdam áptimis uiris ad medium Ianum sedentibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. sunt tamen ea cognoscenda. pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputandum est. reliqua deinceps persequemur.

quasi fœnerari non liceret.

ironia est. fœneratoris enim intelligit.

M. TVLLII CICERONIS
OFFICIORVM
AD MARCVM FILIVM
LIBER III.

P. SCIPIONEM, *Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum, scripsit Catō, qui fuit fere eius æqualis, nunquam se minus otiosum esse, quàm cum otiosus; nec minus solum, quàm cum solus esset. magnifica uero uox, & magno uiro, & sapiente digna; quæ declarat, illum & in otio de negocijs cogitare, & in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. itaque duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium, & solitudo. uellem, & nobis hoc idem uere dicere liceret: sed, si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, uoluntate certe proxime accedimus. nam &, à rep. forensibusq; negocijs armis impijs, uiq; prohibiti, otium persequimur: &, ob eam causſam urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. sed nec otium hoc cum Africani otio. nec solitudo cum illa comparanda est. ille enim, requiescens à reip. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiaq; interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat: nostrum autē otium negocij inopia, nec requiescendi studio, constitutum est. extincto enim senatu, deletisq; iudiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia,*

qui tamen Scipioni parum amicus esse creditus est. Liuius.

quodā enim modo licet, sed non æque, ut illi: quòd et ille ingenio præstiterit, et meliora tempora.

curia, aut in foro agere possimus? ita, qui in maxima celebritate, atque in oculis ciuium quondam uiximus, nunc fugientes conspectum sceleratorũ, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & sæpe solisumus. sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni: propterea & ocio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam pẽperisset ocium ciuitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non uoluntas. quanquam Africanus maiorem laudem uel meo iudicio assequebatur: nulla tamen eius ingenij monimenta mandata litteris, nullum opus ocij, nullũ solitudinis munus extat. ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inuestigationeq; earum rerum, quas cogitando consequebatur, nec ocioſum, nec solum unquam fuisse. nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium, curamq; conuertimus. itaque plura breui tempore euersa, quàm multis annis stante rep. scripsimus. Sed cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera, & fructuosa, nec ulla pars eius inculta, ac deserta sit: tamen nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quàm de officijs; à quibus constanter, honestęq; uiuendi præcepta ducuntur. quare, quanquam à Cratippo nostro, principẽ huius memoriæ philosophorum, hoc te assidue audire, atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas uocibus undique circumsonare, nec eas, si

mortuo Cæsare, nondum libera ciuitas erat.

in consulatu, cõiuratione extincta. de quo iam antea gloriatus est.

tota philosophia frugifera.

inter peripateticos.

fieri possit, quidquam aliud audire. quod cum omnibus est faciendum, qui uitam honestam ingredi cogitant: tamen haud scio, an nemini potius, quàm tibi. sustines enim non paruam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam bonorum, non nullam fortasse nominis. suscepisti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem, & urbis auctoritatem, & magistri. quare, quantum conniti animo potes, quantum labore contendere; (si discendi labor est potius, quàm uoluptas) tantum fac ut efficias; ne ue committas, ut cum omnia suppeditata sint à nobis, tibi defuisse uideare. Sed hæc hactenus: mûlta enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur. Panætius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissime disputauit, quemq; nos, correctione quadam adhibita, potissimum secuti sumus; tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent; uno, cum dubitarent, honestum ne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utile ne esset, an inutile; tertio, si id, quod speciem haberet honesti; pugnaret cum eo, quod utile uideretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum; nec exoluit, quod promiserat. quod eo magis miror, quia scriptum à discipulo eius Posidonio est, triginta annos uixisse Panætium postquam illos libros edidisset.

quæ semper bonas artes alunt.

nihil tamen extat, præter partitiones oratorias, et hos libros de officijs. qui tamẽ ad formandos potius mores, quàm ad cohortandum, scripti sunt.

set. quem locum miror à Posidonio breuiter esse tractatum in quibusdam commentariis, presertim cum scribat, nullum esse locum in tota philosophia tá necessarium. minime uero assentior ijs, qui negant eũ locum à Panætio prætermissum, sed consulto relictũ, nec omnino scribendum fuisse; quia nunquam posset ũtilitas cum honestate pugnare. de quo alterũ potest habere dubitationem, adhibendum ne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panætii tertium est, an plane omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. ná, qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiam. præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturũ. accedit eodẽ testis locuples Posidonius; qui ẽtiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiuerat; ut nemo pictor esset inuentus, qui Ṽeneris eam partem, quam Apelles incohatam reliquisset, absoluere t, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, et non perfecisset, propter eorum, quæ fecisset, præstantiam neminem esse persecutum. quamobrem de iudicio Panætij dubitari non potest. recte ne autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an secus, de eo forta sse dubitari potest. nam siue honestum solum bonũ est, ut Stoicis placet; siue, quod hõnestum est, id ita summum bonum est, quemadmodum Peripateticis nostris uidetur, ut omnia ex altera parte collocata, mix minimi momenti instar habeant: dubitádum non

utilitas nunquã uidetur cum honestate pugnare

hoc exẽplo usus est in epistola quoque ad Lentulum, Periucũde.

de summo bono controuersia fere nulla est inter Stoicos, et Peripateticos.

eſt, quin nunquam poſſit utilitas cum honeſtate contendere. itaque accepimus, Socratem ſolitum execrari eos, qui primum hæc, natura cohærentia, opinione diſtraxiſſent. cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, ut etiam, quidquid honeſtum eſſet, id utile eſſe cenſerent; nec utile quidquam, quod non honeſtũ. quòd ſi is eſſet Panætius, qui uirtutem propterea colendã diceret, quòd ea efficiens utilitatis eſſet; ut ij, qui res expetendas uel uoluptate, uel indolentia mẽtiuntur: liceret ei dicere, honeſtatem aliquando cum utilitate pugnare. ſed, cum ſit is, qui id ſolũm bonum iudicet, quod honeſtum ſit; quæ autem huic repugnent ſpecie quadam utilitatis, eorum neque acceſſione meliorem uitam fieri, nec diſceſſione peiorem: non uidetur huiuſmodi debuiſſe deliberationem introducere; in qua, quod utile uideretur, cum eo, quod honeſtũ eſt, comparetur. etenim, quod ſummum bonum à Stoicis dicitur, conuenienter naturæ uiuere, id habet hanc, ut opinor, ſententiam, naturam cum uirtute congruere ſemper; cetera autem, quæ ſecundum naturam eſſent, ita legere, ſi ea uirtuti non repugnarent. quod cum ita ſit, putant quidam hanc comparationem recte non eſſe introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuiſſe. Atque illud quidem hõneſtum, quod proprie, uereq; dicitur, id in ſapientibus eſt ſolis, neque à uirtute diuelli unquam poteſt: in ijs autem in quibus ſapientia perfecta non eſt, ipſum illud quidem perfectum honeſtum nullo modo eſſe poteſt, ſimilitudines honeſti eſſe poſſunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris diſputamus,

Epicurei.

Stoicorum opinio.

honeſtum quod uere dicitur, in ſapientibus eſt ſolis.

sputamus, media Stoici appellant; & ea communia sunt, & late patét: quæ & ingenij bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. illúd autem, quod rectum iidem appellant, perfectum, atque absolutũ est, &, ut iidem dicunt, omnes numeros habet, nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. cum autem aliquid actum est, in quo media officia comparantur, id cumulate uidetur esse perfectum: propterea quòd uulgus, quid absit à perfecto, fere non ex toto intelligit; quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. quod autem in poematibus, & in picturis usu uenit, in aliisq; compluribus, ut delectentur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda non sint; ob eam, credo, caussam, quòd insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui qũidem, quid in unaquaque re uitii sit, nequeant iudicare. itaque, cum sint docti à peritis, desistunt facile à sententia. hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia: itaque ii omnes, in quibus est uirtutis indoles, commouentur. Nec uero, cum duo Decii, aut duo Scipiones fortes uiri commemorantur, aut cum Fabricius, aut Aristides iustus nominatur, aut ab illis fortitũdinis, aut ab his iustitiæ, tanquam à sapientibus, petitur exemplum. nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem intelligi hic uolumus: nec ii, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt; nec illi quidem septem; sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem

perfectum officiũ in unum sapientem cadit.

perfectum

alii legunt, iidẽ. utrunque recte.

quia pro rep. mortem libenter oppetierunt.

pro cum utile re pugnante.

quandam gerebant, ſpeciemq; ſapientum. quocirca nec id, quod uere honeſtum eſt, fas eſt cum útilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honeſtum, quodq; colitur ab ijs, qui bonos ſe uiros haberi uolunt, cum emolumentis unquam eſt comparandum. tamq; id honeſtum, quõd in noſtram intelligentiam cadit, tuendum, conſeruandumq; eſt nobis, quàm id, quod proprie dicitur, uereq; eſt honeſtum, ſapientibus. aliter enim teneri nõ poteſt, ſi qua ad uirtutem eſt facta progreſſio. Sed hæc quidem de ijs, qui conſeruatione officiorum exiſtimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neque ea uolunt præponderari honeſtate, hi ſolent in deliberando, honeſtum cum eo, quod utile putant, comparare; boni uiri nõ ſolent. itaque exiſtimo Panætium, cum dixerit homines ſolere in hac comparatione dubitare, hoc ipſum ſenſiſſe, quod dixerit, ſolere modo, non etiam oportere. etenim non modo pluris putare, quod utile uideatur, quàm quod honeſtum, ſed hæc etiam inter ſe comparare, & in his dubitare, turpiſſimum eſt. Quid eſt ergo, quod non nunquam addubitationem afferre ſoleat, conſiderandumq; uideatur? credo, ſi quando dubitatio accidit, quale ſit id, de quo conſideretur. ſæpe enim tempore fit, ut, quod plerunque turpe haberi ſoleat, inueniatur non eſſe turpe. exempli cauſſa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod poteſt eſſe maius ſcelus, quàm non modo hominem, ſed etiam familiarem occidere? num igitur ſe obſtrinxit ſcelere, ſi quis tyrannum occidit quamuis familiarem?

quod medium Stoici appellant

honeſtum et utile inter ſe comparare, turpiſſimum.

liarem? populo quidem Romano non uidetur: qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. ĩicit igitur utilitas honestatem: immo uero honestas utilitatem secuta est. itaque, ut sine ullo errore diiudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligitur, pugnare id uidebitur, quod appellamus utile; formula quædam cõstituenda est: quã si sequemur in comparatione rerum. ab officio nunquam recedemus. erit autem hæc formula Stoicorum rationi disciplinæq; maxime consentanea, quam quidem in his libris propterea sequimur, quòd, quanquam à ueteribus Academicis, & Peripateticis nostris, qui quondam iidem erant, qui Academici, quæ honesta sunt, anteponuntur ijs, quæ uidentur utilia, tamen splẽdidius hæc ab eis differuntur, quibus, quidquid, honestum est, idẽ utile uidetur, nec utile quidquam, quod non honestum, quàm ab ys, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcunque maxime prõbabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturã, quàm mors, quàm paũpertas, quàm dõlor, quàm cetera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. nam principio tollit conuictum humanum, et societatem. si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet, aut uiolet alterum: disrumpi necesse est eam, quæ maxime est secundum naturam, humani generis

de præterito loquitur, quia iam Cæsaris necem latenter significauit.

sequitur enim ueri similia, uerum esse nihil affirmat.

paupertas, et dolor contra naturam.

sõcieta-

societas generis humani maxime est secundum naturam.

ius gentium nõ discrepat à natura.

supplicii genera quatuor, mors, exilium, uincula damnum.

excelsus animus uoluptatem, uitam, diuitias cõtemnit.

societatẽ. ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se ualere, si proximi membri ualetudinem ad se traduxisset, debilitari, et interire totum corpus necesse esset: sic si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahatq;, quod cuique possit, emolumenti sui gratia; societas hominum, et communitas euertatur necesse est. nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum uitæ pertineat, quàm alteri acquirere, concessum est non repugnante natura. illud quidem natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. neque uero hoc solum natura, id est iure gentium, sed & legibus populorum, quibus in singulis ciuitatibus resp. continentur, eodem modo constitutum est, ut non liceret sui commodi caussa nocere alteri. hoc enim spectant leges, hoc uolunt, incolumem esse ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, uinculis, damno coercent. atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, & humana: cui parere qui uelit, (omnes autem parebunt, qui secundum naturam uolent uiuere) nunquam committet, ut alienum appetat, et id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. etenim multo magis est secundũ naturá celsitas animi, et magnitudo, itemq; comitas, iustitia, liberalitas, quàm uoluptas, quàm uita, quàm diuitiæ. quæ quidẽ contemnere, et pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est. detrahere autem alteri sui commodi caussa, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cetera generis eiusdem: itemq;

magis

magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conseruandis, aut iuuandis maximos labores, molestiasq; suscipere, imitantes Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cælestium collocauit, quàm uiuere in solitudine non modo sine ullis molestijs, sed etiam in maximis uoluptatibus, abundantem omnibus copijs, ut excellas etiam pulchritudine, & uiribus. quocirca optimo quisque splendidissimoq; ingenio longe illam uitam huic anteponit. ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non posse. Deinde, qui alterum uiolat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendum censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuiquam iniuriam. si nihil existimat contra naturam fieri hominibus uiolandis: quid cum eo disseras, qui omnino hominem ex homine tollat? sin fugiendum id quidem censet, sed multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corporis, aut fortunæ uitium, animi uitijs grauius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscuiusque, & uniuersorum: quam si ad se quisque rapiat, dissoluetur omnis humana consociatio. atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam caussam tamen, quòd is homo sit, consultum uelit: necesse est, secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. quod si ita est: una continemur omnes, & natura hominibus inter ipsos omnia communicat.

argumentū contra eos, qui alieno inconmodo suum augent commodum.

animi uitia grauiora, quàm corporis.

& eadem lege naturæ. idq; ipsum si ita est, certe uiolare alterum lege naturæ prohibemur. uerum autem primum: uerum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui caussa: aliam rationem esse ciuium reliquorum. hi sibi nihil iuris, & nullam societatem communis utilitatis caussa statuunt esse cum ciuibus: quæ sententia omnem societatem distrahit ciuitatis. qui autem ciuium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur. quæ qui tollunt, etiam aduersus dẽos immortales impij iudicandi sunt. ab ijs enim constitutam inter homines societatem euertunt: cuius societatis arctissimum uinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi caussa, quàm omnia incommoda subire uel externa, uel corporis, uel etiam ipsius animi, quæ uacent iustitia. hæc enim uirtũs omnium est domina, & regina uirtutum. Forsitan quispiam dixerit: non ne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibũ alteri homini ad nullam rem utili? Minime uero. non enim mihi est uita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut uiolem commodi mei gratia. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, uir bonus, ne ipse frigore conficiatur, uestitu spoliare possit, non ne faciat? Hæc ad iudicandum sunt facillima. nam si quid ab homine ad nullam partem utili utilitatis tuæ. caussa

societas inter homines à dijs constituta.

iustitia uirtutum omnium regina.

ſa detraxeris, inhumane feceris, contraq; naturæ legem. ſin autem is tu ſis, qui multam utilitatem rēip. atque hominum ſocietati, ſi in uita remaneas, afferre poſſis; ſi quid ob eam cauſſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendum. ſin autem id non ſit eiuſmodi; ſuum cuique incommodum ferendum eſt potius, quàm de alterius commodis ſubtrahendum. Non igitur magis eſt contra naturam morbus, aut egeſtas, aut quid eiuſmodi, quàm detractio, atque appetitio alieni. ſed communis utilitatis derelictio contra naturam eſt: eſt enim iniuſta: itaque lex ipſa naturæ, quæ utilitatem hominum conſeruat, & continet, decernit profecto, ut ab homine inerti, atque inutili ad ſapientem, bonum, fortemq; uirum tranſferantur res ad uiuendum neceſſariæ; qui ſi occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne, ipſe de ſe bene exiſtimans, ſeſeq; diligens, hanc cauſſam habeat ad iniuriam. itaque ſemper officio fungatur, utilitati conſulens hominum, & ei, quam ſæpe commemoro, humanæ ſocietati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium eſt. nulla eſt enim ſocietas nobis cum tyrannis, ſed potius ſumma diſtractio: neque eſt contra naturam ſpoliare eum, ſi poſſis, quem honeſtum eſt necare. atque hoc omne genus pestiferum, atque impium ex hominum communitate exterminandum eſt. etenim, ut membra quædam amputantur, ſi et ipſa ſanguine, & tanquam ſpiritu carere cœperunt, & noocent reliquis partibus corporis: ſic iſta in figura hominis feritas, & immanitas beſtiæ à communi tan-

communis utilitas priuatæ anteponenda.

communis utilitatis derelictio contra naturā.

quæ leuiſſima eſt: grauior autem, ratio ſocietatis humanæ.

tyrannum necare, honeſtum eſt.

tanquam humanitate corporis segreganda est. huius generis quæstiones sunt omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiusmodi igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium eius præuenisset. ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid sit id, quod iccirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi incohato, prope tamen absoluto, tanquam fastigium imponimus, ut giometræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quo facilius, quæ uelint, explicent: sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum. sin hoc non licet propter Crătippum: at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. mihi utrumuis satis est; & cum hoc, tum illud probabilius uidetur, nec præterea quicquam probabile. Ac primum Panætius in hoc loco defendendus est, quòd non utilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse, (neque enim ei fas erat) sed ea, quæ uiderentur utilia. nihil uero utile, quod non idem honestum; nec honestum, quod non idem utile sit; sæpe testatur: negatq; ullam pestem maiorem in uitam hominum inuasisse, quàm eorum opinionem, qui ista distraxerint. itaque, non, ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ uideretur esse, non quæ esset, repugnantiam.

qui ex Peripateticorum sentia non putat, ut Stoici, solum honestum propter se expetendum, sed maxime propter se, non tamen solum.

pugnantiam. hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, sed, ut dicitur, Marte nostro. neque enim quidquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur de ijs, quæ in manus meas uenerunt. Cum igitur aliqua species utilitatis obiecta est, nos commoueri necesse est. sed si, cum animum attenderis, turpitudinem uideas adiunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. quòd si nihil est tam contra naturam, quàm turpitudo; (recta enim, & conuenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam secundum naturam, quàm utilitas: certe in eadem re utili turpitudo esse non potest. itemq;, si ad honestatem nati sumus, eaq; aut sola expetenda est, (ut Zenoni est uisum) aut certe omni pondere grauior est habenda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certe utile; itaque, quidquid honestum, id utile. quare error hominum non proborum cum aliquid, quod utile uisum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. hinc sicæ, hinc uenena, hinc falsa testamenta nascuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; sociorum, & ciuium, hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremo etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupiditates: quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari potest. emolumenta enim rerum fallacibus iudicijs uident:

ubi turpitudo, ibi utilitas esse non potest.

solum, ut Stoicis, summum, ut Aristoteli placet.

tetrum opponitur claro, fœdum pulchro.

pœnam

pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non uident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio, (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse uideant, an se scientes scelere contaminent. in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non peruenerint. ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi spes, opinioq; remouenda est. satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes deos, hominesq; celare possimus, nihil tamen auare, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendum. hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit, æneumq; equum (ut ferunt fabulæ) animaduertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui uidit corpus magnitudine inusitata, annulumq; aureum in digito: quem ut detraxit, ipse induit. erat autem regius pastor. tum in concilium pastorum se recepit. ibi cum palam eius annuli ad palmam conuerterat, à nullo uidebatur, ipse autem omnia uidebat: idem rursus uidebatur, cum in lucem annulum inuerterat. itaque hac opportunitate annuli usus, reginæ stuprum intulit; eaq; adiutrice regem dominum interemit, sustulitq; quos obstare arbitrabatur: nec in his quisquam eum facinoribus potuit uidere. sic repente annuli beneficio rex

ortus

turpis etiã quandoque deliberatio.

delictis etiam occultis abstinẽdum.

uacuum illud in annulo, quo gẽma includitur.

ortus est Lydiæ. hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. honesta enim bonis uiris, non occulta, quæruntur. Atque hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam, & commenticiam fabulam dicunt prolatam à Platone. quasi uero ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. hæc est uis huius annuli, & huius exempli; si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis caussa feceris, si id dijs, hominibusq; futurum sit semper ignotum, sis ne facturus. negant id fieri posse. quanquam nõn potest id quidem: sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? urgent rustice sane; negant enim posse, et in eo perstát: hoc uerbum quid ualeat, non uident. cùm enim quærimus, si possint celare, quiá facturi sint; non quærimus, possint ne celare, sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se impunitate proposita, facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur; si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. sed iam ad propositum reuertamur. Incidunt sæpe multæ caussæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non, cum hoc deliberetur, relinquenda ne sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possit ne id, quod utile uideatur, fieri non turpiter. Cum Cóllatino Tarquinio cõllegæ Brutus imperium abrogabat, poterat uideri facere id iniuste: fuerat enim in rẽgibus expellendis socius Bruti,

nihil enim dijs, et hominibus ignotum semper esse potest.

in consulatu.

unum regem expulit Brutus,

sed in posterum omnem sustulit regnandi consuetudinem.

utpote ciui patriæ studioso.

legem enim Romulus tulerat, ne quis mœnia transiliret.

perturbantur officia in amicitiis.

consiliorum etiam adiutor. cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, nomenq; Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam; quod erat utile patriæ consulere; id erat ita honestũ, ut etiam ipsi Collãtino placere deberet. itaque utilitas ualuit propter honestatem: sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita. species enim utilitatis animum pepulit eius: cui cum uisum esset utilius, solum se, quàm cum altero, regnare, fratrem interemit. omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile uidebatur, neque erat, assequi posset. & tamen mũri caussam opposuit speciem honestatis, nec probabilẽ, nec satis idoneam. peccauit igitur, pace uel Quirini, uel Romuli dixerim. Nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisq; tradendæ, cum his ipsi egeamus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiendum est. scite Chrysippus, ut multa; qui stadium, inquit, currit, eniti, & contendere debet, quàm maxime possit, ut uincat; supplantare eum, qui cum certet, aut manu depellere nullo modo debet. sic in uita sibi quenque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, ius non est. Maxime autem pertũrbantur officia in amicitiis: quibus & non tribuere, quod recte possis, et tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum est. quæ enim uidentur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, & cetera generis eiusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt, at neque contra

remp.

remp. neque contra iusiurandum, ac fidem, amici sui causſa uir bonus faciet; nec ſi iudex quidem erit de ipſo amico. pönit enim perſonam amici, cum induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, ut ueram amici cauſſam eſſe malit; ut perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. cum uero iurato dicendæ ſententia ſit, meminerit deum ſe adhibere teſtem, id eſt, ut ego arbitror, mentem ſuam, qua nihil homini dedit ipſe deus diuinius. itaque præclarũ à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, ſi eum teneremus. QVAE ſalua fide facere poſſit, hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo ante dixi honeſte amico à iudice poſſe concedi. nam ſi omnia facienda ſint, quæ amici uelint, non amicitiæ tales, ſed coniurationes putandæ ſunt. loquor autem de communibus amicitijs. nam in ſapiẽtibus uiris atque perfectis nihil poteſt eſſe tale. Dãmonem, & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe, ut, cum eorum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinauiſſet, et is, qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies commendandorum ſuorum cauſſa poſtulauiſſet, uas factus ſit alter eius ſiſtendi; ut, ſi ille non reuertiſſet ad diem, moriendum eſſet ſibi ipſi. qui cum ad diem ſe recepiſſet, admiratus eorum fidem tyrannus, petiuit, ut ſe in amicitiam tertium adſcriberent. Cum igitur id, quod utile uidetur in amicitia, cum eo, quod honeſtum eſt, comparatur: iaceat utilitatis ſpecies, ualeat honeſtas, cum autem in amicitia, quæ honeſta non ſunt, poſtulabuntur: religio, & fides antẽponãtur amicitiæ: & ſic habebitur is, quem exquirimus,

ponit amici perſonam, qui iudicis induit.

mente humana nihil diuinius.

par amicorum, quos celebrauit antiquitas.

religio, et fides anteponãtur amicitiæ.

delectus officij. Sed utilitatis specie in rep. sæpissime peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri, durius etiam Athenienses, qui scierunt, ut Aeginetis, qui classe ualebant, pollices præciderentur. hoc uisum est utile. nimis enim imminebat propter propinquitatẽ Aegina Pireæo. sed nihil, quod crudele, utile. est enim hominum naturæ, quam sequi debemus, maxime inimica crudelitas. Male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosq; exterminant, ut Pẽtronius apud patres nostros, Pãpius nuper. nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectũ est non licere; quam tulerunt legem sapientissimi consules, Crassus, & Scæuola: usu uero urbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est. illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. plena exemplorum est nostra resp. cum sæpe aliàs, tum maxime bello Punico secundo; quæ, Cannensi calamitate accepta, maiores animos habuit, quàm unquam rebus secundis, nulla fuit timoris significatio, nulla mentio pacis. tanta uis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentq;, ut, urbe relicta coniugibus, & liberis Træzene depositis, naues conscendẽrent, libertatemq; Græciæ classe defenderent, Cyrsilum quendam suadentem, ut in urbe manerent, Xerxemq; reciperent, lapidibus obruerunt. atque ille sequi utilitatem uidebatur, sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post uictoriam eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium reip. salutare, sed id sciri opus

leges Petronia et Papia de ciuibus exterminandis.

Themistocle suadente.

non

non esse: postulauit, ut aliquem populus daret, qui cum communicaret. datus est Aristides. huic ille classem Lacedæmoniorũ, quæ subducta esset ad Gytheũm, clã incendi posse: quo facto frãgi Lacedæmoniorum opes necesse esset. quod Aristides cũ audiuisset, in concionem magna expectatione uenit, dixitq; perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putarunt, totamq; eam rem, quam ne adiuuerant quidem, auctore Aristide repudiauerunt. Melius hi, quàm nos, qui piratas immũnes, socios uectigales habemus. Maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile, ne tũ quidem, cum id, quod esse utile putes, adipiscare. hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. sed incidunt, ut supra dixi, sæpe causſæ, cum repugnare utilitas honestati uideatur: ut animaduertendum sit repugnet, ne plane, an possit cum honestate coniungi. eius generis hæ sunt quæstiones. si, exempli gratia, uir bonus, ab Alexandria profectus Rhodum, magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summaq; annonæ caritate; si idem sciat complures mercatores ab Alexãdria soluisse, nauesq; in cursu frumẽto onustas petentes Rhodum uiderit; dicturus ne sit id Rhodijs, an silentio suum quamplurimo uenditurus. sapientem, & bonũ uirum fingimus: de eius deliberatione, & consultatione quærimus: qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet; sed dubitet, an turpe non sit. in huiusmodi causſis aliud Diogeni Babylonio uideri so-

Demosthenes in oratione de corona.

uide Plutarchũ in uita Pompeii.

libenter utitur exemplis: quia rem illustrant, ubi ratio paulo uidetur illustrior.

let, magno, & graui Stoico; aliud Antipatro, discipulo eius, homini acutissimo: Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod uenditor norit, emptor ignoret; Diogeni, uenditorem, quatenus iure ciuili constitutum sit, dicere uitia oportere, cetera sine insidijs agere, & quoniam uendat, uelle quamoptime uendere. aduexi, exposui; uendo meú non pluris, quàm ceteri; fortasse etiam minoris, cum maior est copia: cui fit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tute, cum hominibus consulere debeas, & seruire humanæ societati; eaq; lege natus sis, ut ea habeas principia nâturæ, quibus parere, & quæ semper sequi debeas; ut utilitas tua, communis utilitas sit; uicissim, & æque cõmunis utilitas, tua sit: celabis homines, quid ijs adsit & commmoditatis, et copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic. Aliud celare, aliud est tacere. neque ego nunc te celo, si tibi non dico quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum: quæ tibi plus prodessent cognita, quàm tritici utilitas: sed non, quidquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immo uero, inquit ille, necesse est: si quidem inter homines natura meministi coniunctam societatem. Memini, inquit ille: sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusque sit? quod si ita est, nec uendendum quidem quidquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici: quamuis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam; sed ita expedire, ut turpe non sit: ex altẽra autem parte, ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes uir bonus propter

quod non ita late patet, ut ius gẽtiũ, id est naturæ.

nâturæ principia sequi debemus.

hæc erat Antipatri opinio.

propter aliqua uitia, quæ ipse norit, ceteri ignorent: pestilentes sint, & habeantur salubres: ignoretur, in omnibus cubilibus apparere serpentes: male materiatæ, ruinosæ: sed hoc præter dominum nemo sciat: quæro, si hoc emptoribus uenditor nõ dixerit, ædesq; uendiderit pluris multo, quàm se uenditurum putarit; num id iuste, an improbe fecerit? ille uero, inquit Antipater, improbe facit. quid enim est aliud, errãti uiam non mostrare, quod Athenis execrationibus publicis sancitum est, si hoc non est, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam est, quàm uiam non monstrare. nam est, scientem in errorem alterum inducere, Diogenes contra: Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est? ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. quòd si, qui proscribunt uillam bonam, (ut ipsi asserunt) beneq; ædificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione: multo minus, qui domum non laudarunt. ubi enim iudicium emptoris est, ibi fraus uenditoris quæ potest esse? sin autem dictũm non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? quid uero est stultius, quàm uenditorem eius rei, quam uendat, uitia narrare? quid autem tam absurdum, quàm, si domini iussu ita præco prædicet, domum pestilentem uendo? Sic ergo in quibusdam caussis dubiis, ex altera parte defenditur honestas; ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile uideatur, non modo honestum facere sit, sed etiam, non facere, turpe. hæc est illa,

ex quo uersus Ennij lib. 1.

dicta nõ omnia præstanda.

quæ uidetur utilium fieri cum honestis sæpe, dissensio: quæ diiudicanda sunt: non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium uenditor celare emptores debuisse. neque enim id est celare, quidquid reticeas: sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui caussa uelis eos, quorum interest id scire. hoc autē celandi genus quale sit, & cuius hominis, quis non uidet? certe non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non uiri boni; uersuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, uetcratoris, uafri. hæc tot, & alia plura non ne inutile est uitiorum subire nomina? quòd si uituperandi sunt, qui rēticuerunt: quid de ijs existimandum est, qui orationis uanitatem adhibuerunt? C. Cānius eques R. homo nec infacetus, & satis litteratus, cum se Syracusas ociandi caussa, non negociandi (ut ipse dicere solebat) contulisset, dicitabat se hortulos aliquos uelle emere, quò inuitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. quod cum percrebuisset, Pythyus ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit, uenales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si uellet, ut suis: & simul ad cenam inuitauit in posterum diem. cum ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, & ab ijs petiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarentur; dixitq;, quid eos facere uellet. ad cenam tempore uenit Canius. opipare paratum erat conuiuium. cymbarum ante oculos

solum honestū, ut Stoici, Cicero sequitur. sentit igitur cū Antipatro.

nomen à bestiis acceperunt multæ familiæ, ut Canii, Ouii, Gallii, Porcii, Asinii.

oculos multitudo. pro se quisque, quod ceperat, affe
rebat. ante pedes Pythij pisces abijciebantur. tum
Canius, quæso, inquit, quid est ò Pythi, tantum
ne piscium? tantum ne cymbarum? & ille, quid mi-
rum? inquit: hoc loco est, Syracusis quidquid est pi-
scium: hic aquatio: hac uilla isti carere non possunt.
incensus Canius cupiditate, cõtendit à Pythio, ut uen
deret. grauate ille primo. quid multa? impetrat: e-
mit homo cupidus, et locuples tanti, quanti Pythius
uoluit, & emit instructos: nomina facit: negocium
conficit. inuitat Canius postera die familiares suos:
uenit ipse mature: scalmum nullum uidet: quærit ex
proximo uicino, num feriæ quædam piscatorum es-
sent, quòd eos nullos uideret. nullæ, quod sciam, in-
quit ille: sed hic piscari nulli solent: itaque heri mira-
bar, quid accidisset. stomachari Canius: sed quid fa-
ceret? non dum enim Aquillius, cõllega, & fami- *in prætura.*
liaris meus, protulerat de dolo malo formulas. in
quibus ipsis, cum ex eo quæreretur, quid esset do-
lus malus; respondebat, cum esset aliud simulatum,
aliud actum. hoc quidem sane luculenter, ut ab ho-
mine perito definiendi. ergo, & Pythius, & om-
nes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, impro-
bi, malitiosi sunt. nullum igitur factum eorum po- *perfidia, improbitate, malitia.*
test utile esse, cum sit tõt uitiis inquinatum. quòd si
Aquilliana definitio uera est: ex omni uita simula-
tio, dissimulatioq; tollenda est. ita nec, ut emat me-
lius, nec, ut uendat, quisquam simulabit, aut dissimu
labit uir bõnus. atque iste dolus malus etiam legi- *uir bonus neque simulat, neque dissimulat.*
bus erat uindicatus; ut tutela Duodecim tabulis, &
circum-

circumscriptio adolescentium lege Pletoria, & sine lege, iudicijs, in quibus, EX FIDE BONA, *additur. reliquorum autem iudiciorum hæc uerba maxime excellunt, in arbitrio rei uxoriæ,* MELIVS, AEQVIVS: *in fiducia,* VT INTER BONOS BENE AGIER: *quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius est, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, inter bonos bene agier, quidquam agi dolose, aut malitiose potest? dolus autem malus simulatione, & dissimulatione, ut ait Aquilius, continetur. tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium. non licitatorem uenditor, nec, qui contra se liceatur, emptor opponet: uterque, si ad eloquendum uenerit, non plus, quàm semel, eloquetur. Quinctus quidem Scæuola, P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idq; uenditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare, addidit centum millia. nemo est, qui hoc uiri boni fuisse neget: sapientis negant: ut si minoris, quàm potuisset, uendidisset. hæc igitur est illa pernicies, quòd alios bonos, alios sapientes existimant: ex quo Ennius: Nequìdquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequiret. uere id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætij, uideo in ijs libris, quos de officijs scripsit Q. Tuberoni, dicere, sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris: neque enim solum nobis diuites esse uolumus, sed liberis propinquis, amicis, maximeq;*

tollendum in reb contrahendis omne mendacium.

æstimaretur.

cum re uera distingui, et disiungi non possint. omnes enim sapientes boni sunt

meq; reip. singulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ sunt ciuitatis. huic Scæuolæ factum, de quo paulo ante dixi, placere nullo modo potest. etenim omnino se nẽgat facturum compẽdij sui causſa, quod non liceat. huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed siue & simulatio, & dissimulatio dolus malus est; perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non uersetur: siue uir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini; rẽcte iustum uirum bonum non facile reperiemus. nunquam igitur est uti le peccare, quia semper est turpe: & quia semper est honestum, uirum bonum esse, semper est utile. Ac de iure quidem prædiorum sancitum est apud nos iure ciuili, ut in his uendendis uitia etiam dicerentur, quæ nota essent uenditori. nam, cum ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent lingua nũncupata; quæ qui inficiatus esset, duplicem pœnam subiret: à iurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. quidquid enim inest prædio uitij, id, statuerunt, si uenditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. ut, cum in arce augurium augures acturi essent, iussissentq; T. Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspicijs: Claudius proscripsit, insulam uendidit: emit P. Calpurnius Lanarius. huic ab auguribus illud idem denunciatum est. itaque Calpurnius, cum demolitus esset, cognouissetq; Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab auguribus demoliri iussus, arbitrum illum adegit: QVID sibi de ea re face-

Scæuola.

malim certe istum.

lib. 1. de oratore.

re

re oporteret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, hûius nôstri Catonis pater. ut enim ceteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. is igitur iudex ita pronunciauit. cum in uenundando rem eam scisset, & non pronunciauisset, emptori dammum præstari oportere. igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori uitium, quod nosset uenditor. quòd si recte diiudicauit; non recte frumentarius ille, non recte ædium pestilentium uenditor tacuit. sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non possunt; quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratæ uendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. hæ Sergio seruiebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. adducta res in iudicium est. Oratam Crăssus, Gratidianum defendebat Antŏnius. ius Crassus urgebat; quod uitium uenditor non dixisset, sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius; quoniam id uitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes uendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset, teneret. quorsum hæc? ut illud intelligas, nõ placuisse maioribus nostris astus. sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere res possunt: philŏsophi, quatenus ratione, & intelligentia. ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. Sunt ne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agitaturus? ipsæ enim

qui se Vticæ sua manu occideret, e seruientẽ patriam aspiceret

omnium concessu principes in eloquentia.

philosophia plus ad bonitatem afferunt, quàm leges.

enim ferae, nullo insequente, saepe incidunt. sic, tu cum aedes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter uitia uendas, in eam aliquis incurrat imprudens: hoc quanquam uideo propter deprauationem consuetudinis neque more turpe haberi; neque aut lege sanciri, aut iure ciuili: naturae tamen lege sancitum est. societas enim est, (quod etsi saepe dictum est, dicendum tamen est saepius) latissime quidem quae pateat, hominum inter homines; interior eorum, qui eiusdem gentis sunt; propior eorum, qui eiusdem ciuitatis. itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile esse uoluerunt. quod enim ciuile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem ciuile esse debet. sed nos ueri iuris, germanaeq; iustitiae solidam, & expressam effigiem nullam tenemus: umbra, & imaginibus utimur: easq; ipsas utinam sequeremur. feruntur enim ex optimis naturae principijs, & ueritatis exemplis. nam quanti uerba illa? VTI NE PROPTER TE, FIDEMVE TVAM CAPTVS, FRAVDATVSVE SIM. quàm illa aurea? VT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAVDATIONE. sed, qui sint boni, & quid sit bene agier, magna quaestio est. Q. quidem Scaeuola Pont. Max. summam uim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus adderetur, ex fide bona: fideiq; bonae nomen existimabat manare latissime, idq; uersari in tutelis, societatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, uenditis, conductis, locatis: quibus uitae societas continetur: in

ius ciuile patet latius, quàm ius gentium.

fidei bonae nomē latissime manauit.

his

bis magni esse iudicis statuere, presertim cum in pleriſque essent iudicia contraria, quid quenque cuique præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eaq; malitia, quæ uult quidem uideri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distatq; plurimum. prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum; malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. Nec uero in prædiis solum ius ciuile ductum à natura malitiam, fraudemq; uindicat: sed & in mancipiorum uenditione uenditorum fraus omnis excluditur. qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto ædilium. heredum alia causſa est. Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur insciti a. nec ulla pernicies uitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ. ex quo illa innumerabilia nascuntur: ut utilia cum honestis pugnare uideantur. quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate, & ignoratione omnium proposita, abstinere possit iniuria? periclitemur, si placet, in ijs quidem exemplis, in quibus peccari uulgus hominum fortasse non putat. neque enim de sicarijs, ueneficis, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est; qui non uerbis sunt, & disputatione philosophorum, sed uinculis, & carcere castigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ij, qui habentur boni. L. Minutij Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerunt. quod quo facilius obtinerent, scripserunt

in uenditione fraus excluditur.

nulla pernicies uitæ maior, quàm in malitia simulatio intelligentiæ.

pserunt heredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines eiusdem ciuitatis pōtentissimos. qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiauerunt. quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse uideantur? mihi quidem non uidetur. quáquam alterūm amaui uiuum, alterum non odi mortuum. sed cum Basilius M. Satirium, sororis filium, nomen suum ferre uoluisset, eumq; fecisset heredem; hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ò turpem notam temporum illorum) non erat æquum, principes ciuitatis rem habere, ad Satirium nihil præter nomen peruenire. etenim si is, qui non defendit iniuriam, neque propulsat à suis, cum potest, iniuste facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modo non repellit, sed etiam adiuuat iniuriam? mihi quidem etiam uēræ hereditates non honestæ uidentur, si sint malitiosis blanditiis officiorum, non ueritate, sed simulatione quæsitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum uideri solet: falso: nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula. qui hoc non præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. sic enim cogitans; est istud quidem honestum, uerum hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore diuellere: qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. itaque si uir bonus habeat hanc uim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletium testamenta nomen eius irrepere, hac ui non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem in-

Crassum diuitijs, Hortēsium eloquentia.

Hortensium, cuius mortem deplorat in libri proœmio, qui inscribitur Brutus.

testamento legata: cum illa, proxime nominata, uera non fuerit.

quam

quam ſuſpicaturum. at ſi dares hanc uim M. Craſſo, ut digitorum percuſſione heres poſſet ſcriptus eſſe, qui re uera non eſſet heres; in foro, mihi crede, ſaltaret. homo autem iuſtus, & is, quem ſentimus uirum bonum, nihil cuiquam, quod in ſe transferat, detrahet. hoc qui admiratur, is ſe, quis ſit uir bonus, neſcire fatetur. At uero, ſi quis uoluerit animi ſui complicatam notionem euoluere, iam ſe ipſe doceat, eum uirum bonum eſſe, qui proſit, quibus poſſit; noceat nemini, niſi laceſſitus iniuria. quid ergo? hic non noceat, qui quodam quaſi ueneno perficiat, ut ueros heredes moueat, in eorum locum ipſe ſuccedat? Non ergo faciat, dixerit quis, quod utile ſit, quodq; expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile eſſe, quod ſit iniuſtum. hoc qui non didicerit, bonus eſſe non poterit. Fimbriam conſularem, audiebam de patre noſtro puer, iudicem M. Lutatio Pythiæ fuiſſe, equiti R. ſane honeſto, cum is ſponſionem feciſſet, NI bonus uir eſſet: itaque ei dixiſſe Fimbriam, ſe illam rem nunquam iudicaturum, ne aut ſpoliaret fama probatum hominem, ſi contra iudicaſſet; aut ſtatuiſſe uideretur uirum bonum aliquem eſſe, cum ea res innumerabilibus officijs, & laudibus contineretur. hũic igitur uiro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates, nouerat, nullo modo uideri poteſt quidquam eſſe utile, quod non honeſtum ſit. itaque talis uir non modo facere, ſed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. hæc, non ne eſt turpe, dubitare philoſophos, quæ ne rũſtici

præ gaudio. ut pote qui ſummũ bonum non in honeſto, ſed in diuitijs, opibuſq; poneret.

uir bonus qualis eſſe debeat.

rũſtici quidem dubitent? à quibus natum eſt id, quod iam tritum eſt uetuſtate prouerbium. cum enim fidem alicuius, bonitatemq; laudant, dignum eſſe dicunt, quicum in tenebris mices. hoc quam habet uim, niſi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam ſi id poſſis nullo refellente obtinere? uides ne igitur hoc prouerbio, neque Gygi illi poſſe ueniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebam digitorum percuſſione hereditates omnium poſſe ad ſeſe conuertere? ut enim, quod turpe eſt, id quamuis occultetur, tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt: ſic, quod honeſtum non eſt, id utile ut ſit, effici non poteſt, aduerſante etiam, & repugnante natura. At enim, cum permagna præmia ſunt, eſt cauſſa peccandi. C. Marius, cum à ſpe conſulatus longe abeſſet, & ſeptimũm annum poſt præturam iaceret, neque petiturus unquam conſulatum uideretur, Q. Metellum, cuius legatus erat, ſummum uirum, & ciuem, cum ab eo imperatore ſuo Romam miſſus eſſet, apud populum R. criminatus eſt, bellum illud producere; ſi ſe conſulem feciſſent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham ſe in poteſtatem populi R. redacturum. itaque factus eſt ille quidem conſul, ſed à fide, iuſtitiaq; diſceſſit, qui optimum, & grauiſſimum ciuem, cuius legatus, & à quo miſſus eſſet, in inuidiam falſo crimine adduxerit. nec noſter quidem Gratidianus officio boni uiri functus eſt tum, cum prætor eſſet, collegiumq; prætorium tribuni pl. adhibuiſſent, ut res nummaria de cõmuni ſententia conſtitueretur. iactabãtur enim

bonitas etiam apud ruſticos laudem habet.

cum à conſulatu biennio tantum prætura legibus diſtaret.

pretium monetæ neque aureæ, neque argenteæ conſiſtebat.

temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire quid haberet. conscripserunt communiter edictum cum pœna, atque iudicio, constituerunt q;, ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent. & ceteri quidem alius aliò: Marius à subsellijs in Rostra recta; id q;, quod communiter compositum fuerat, solus edixit. & ea res (si quæris) ei magno honori fuit: omnibus uicis statuæ factæ sunt: ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo unquam multitudini fuit carior. hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione non nunquam, cum id, in quo uiolatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum uidetur: ut Mario præripere collegis, & tribunis pl. popularem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, ualde utile uidebatur. sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimam: aut illud, quod utile uidetur, turpe ne sit: aut, si turpe est, ne uideatur esse utile. quid igitur? possumus ne aut illum Marium uirum bonum iudicare, aut hunc? explica, atque excute intelligentiam tuam, ut uideas, quæ sit in ea species, forma, & notio uiri boni. Cadit ergo in uirum bonum mentiri emolumenti sui causſa, criminari, præripere, fallere? nihil profecto minus. est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut uiri boni & splendorem, & nomen amittas? quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantam auferre, si boni uiri nomen eripuerit, fidem, iustitiam q; detraxerit? quid enim interest, utrum

qui criminatus est Q. Metellum spe consulatus adipiscendi.

ex

ex homine se conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid, qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur; non ne id faciunt, quod is, qui etiam socerum habere uoluit eum, cuius ipse audacia potens esset? utile enim uidebatur plurimum posse alterius inuidia: id quàm iniustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non uidebat. ipse autem socer in ore semper Græcos uersus Euripidis de Phœnissis habebat: quos dicam, ut potero; incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Pompeium carpit, qui ut augeret potẽtiam suam, Cæsaris filiam duxit uxorem.

Nam si uiolandum est ius, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

senarij iambici.

capitalis Eteocles, uel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, excẽperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? ecce tibi, qui rex populi R. dominusq; omnium gentium esse concupierit, idq; perfecerit. hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est: probat enim legum, & libertatis interitum, earumq; oppressionem tetram, & detestabilem, glorioſam putat. qui autem fateatur, honestum non esse in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq; esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile; qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuicio à tanto errore coner auertere? potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile fœdissimũm, & tẽterrimum paricidium patriæ, quamuis, eo qui se obstrinxerit, ab oppressis ciuibus parens nominetur? honestate igitur dirigenda utilitas

in pietate colenda.

antea quoque in hoc libro utrunque conuinxit.

est, & quidem sic, ut hæc duo uerba inter se discrepare, sed tamen unum sonare uideantur. Nunc ab eo ad uulgi opinionem. Quæ maior utilitas, quàm regnandi, esse possit? nihil contra inutilius, ei, qui id iniuste consecutus sit, inuenio, cum ad ueritatem cœpi reuocare rationem. possunt enim cuiquam esse utiles angores, solicitudines, diurni & nocturni metus, uita insidiarum periculorumq; pleniſſima? Multi iniqui, atque infideles regno, pauci boni sunt, inquit Accius: at cui regno? quod à Tantalo, & Pelope proditum iure obtinebatur. nam quanto plures ei régi putas, qui cum exercitu populi R. populum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatemq; non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem seruire sibi coegisset? hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ uulnera? cuius autem uita ipsi potest utilis esse, cum eius uitæ ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima grãtia futurus sit, & gloria? Quòd si hæc utilia non sunt, quæ maxime uidentur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis: satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. quanquam id quidem cum sæpe alias, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio consule iterum, & à senatu nostro iudicatum est. cum enim rex Pyrrhus populo R. bellum ultro intulisset; cumq; de imperio certamẽ esset cum rege generoso, ac potente; perfũga ab eo uenit in castra Fabricij, eiq; est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clam uenisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, & eum ueneno necaturum. hunc Fabricius reducendum curauit ad

Cæsari.

gratiam, et gloriam tyranni de consequuntur.

medicus Pyrrhi, ut ab alijs traditum est.

Pyr-

Pyrrhum: idq; eius factum à senatu laudatum est. atqui, si speciem utilitatis, opinionemq; quærimus; magnum illud bellum perfuga unus, & grauem aduersarium imperij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non uirtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur utilius uel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis, fuit; uel senatui nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate seiunxit, armis cum hoste certare, an uenenis? si gloriæ caussa imperium expetendum est: scelus absit, in quo non potest esse gloria. sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo: non poterunt esse utiles cum infamia. non igitur utilis illa L. Philippi, Q. filij, sententia: quas ciuitates L. Sylla, pecunia accepta, ex S. C. liberauisset, ut eæ rursus uectigales essent, neque ijs pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. est ei senatus assensus. turpe imperio: piratarum enim melior fides, quàm senatus. at aucta uectigalia: utile igitur. quousque audebunt dicere, quidquam utile, quod non honestum? potest autem ulli impẽrio. quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorum, utile esse odium, & infamia? ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi. nimis enim mihi uidebatur præfracte ærarium, uectigaliaq; defendere; omnia publicanis negare, multa socijs; cum in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus; eoq; magis, quòd illa ordinũm coniunctio ad salutem reip. pertinebat. Male etiam Curio, cum caussam transpadanorum æquam esse dicebat; sem-

opes cum infamia nunquam utiles.

imperium fulcitur gloria, et beneuolẽtia sociorum.

æquitum, et senatus, quorum dissensione fractæ sunt opes reip.

per autem addebat, Vincat utilitas. potius diceret, non esse æquam, quia non esset utilis reip. quàm, cum æquam esse diceret, non esse utilem fateretur. Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quæstionum; sit ne boni uiri, in maxima caritate annonæ familiam non alere. in utranque partem disputat: sed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari iactura facienda sit, equi ne pretiosi potius iacturam faciat, an seruuli uilis. hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebit ne eam sapiens, si potuerit? nẽgat; quia sit iniurium. Quid dominus nauis? eripiet ne suum? minime, non plus, quàm si nauigantem in altum eyecre de naui uelit, quia sua non sit. quoad enim peruentum sit eò, quò sumpta nauis est, non domini est nauis, sed nauigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, hiq; sint sapiẽtes; sibi ne uterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat uero, sed ei, cuius magis interfit uel sua, uel reip. causſa uiuere. quid, si hæc paria in utroque? nullum erit certamen; sed, quasi in sorte, aut in micando uictus, alteri cedet alter. Quid, si pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium, indicet ne id magistratibus filius? nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. non igitur patria præstat omnibus officijs? immo uero: sed ipsi patriæ conducit, pios habere ciues in parentes. Quid, si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater, silebit ne filius? immo uero obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accu-

cum tamen prestet eum uiuere, qui sit utilior reip.

ăccusabit, minabitur etiam: ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos accipiet imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturus ne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat: cui potius assentiõr. qui unum fugiens uendat sciens, debeat ne dicere? non necesse putat Diogenes, Antipater uiri boni existimat. hæ sunt quasi controuersiæ in iure Stoicorum. in mancipio uendendo, dicenda ne uitia? non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili; sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum: alteri dicenda uidentur, alteri non dicenda. si quis aurum uendens, aurichalcum se putat uendere, indicet ne ei uir bonus aurum illud esse, an emat denario quod sit millenarium? Perspicuũ iam est, & quid mihi uideatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominaui, controuersia. Pacta, & promissa semper ne seruanda sint, quæ nec ui, nec dolo malo (ut prætores solent dicere) facta sint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq́;, ne illo medicamento unquam postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum sit, cũ sit is inhumanus, qui non cõcedat, uti, nec ei quidquam fiat iniuriæ? uitæ, et saluti consulendum est. Quid, si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eũ heredem faciat, cũ ei testamento sestertium millies relinquatur, ut ante quàm hereditatem adeat, luce palã

reprehendet. nõ enim hoc loco est, accusare ad iudices.

cui etiam supra assensus est de Rhodio frumentario.

pacta, et promissa interdum non seruanda.

facies enim contra remp. quæ debet esse carissima. Sic multa, quæ natura honesta uidentur esse, tẽporibus fiunt non honesta. facere promissa, stare conuentis, reddere depositа, commutata utilitate fiunt non honesta. Ac de ijs quidem, quæ uidentur esse utilitatis contra iustitiam simulatione prudentiæ, satis, arbitror, dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem uersabimur, cum docebimus, ea, quæ uidentur esse utilia, neque sunt, quàm sint uirtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam uult imitari malitia; itemq; de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Vtile uidebatur Vlyssi, (ut quidam poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Vlysse nulla suspicio est) sed insimulant eum tragœdiæ simulatione insaniæ militiam subterfugere uoluisse. non honestum consilium: at utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ uiuere ocioſe cum parentibus, cum uxore, cum filio. ullum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? ego uero istãm contemnendam, & abijciendam; quoniam, quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. quid enim auditurum putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione perseueraſſet? qui, cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace:

honesta temporibus perturbantur, fiuntq; non honesta.

aggreditur de fortitudine.

tranquillitatem.

Cuiu'

Senarij iambici

Cuiu' ipse princeps iurisiurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulauit. ne cõiret, insitit.
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istiu' percepset malitiosam audaciam,
Fides sacratæ ius perpetuo falleret.

cum reliquis Græcis.

illi uero non modo cum hostibus, uerum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. sed dimittamus & fabulãs, & externa: ad rem factaq; ueniamus. M. Atilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidijs captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Amilcare, iuratus missus est ad senatum, ut nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. is, cum Romam uenisset, utilitatis speciem uidebat: sed eam, ut res declarat, falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ iudicantem tenere consularis dignitatis gradum. quis hæc neget esse utilia? quid censes? magnitudo animi, & fortitudo negat. an locupletiores quæris auctorẽs? harum enim est uirtutum propriũ nil extimescere, omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. itaque quid fecit? in senatum uenit: mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusauit: quàm diu iureiurando hostium teneretur, non esse se senatorem. atque illud etiam: (ò stultum hominem, dixerit quispiã,

non enim hoc de Vlysse uerum putabat, nec omnia de bello Troiano pro certis habebantur.

quàm animi magnitudinem, et fortitudinẽ.

&

et repugnantem utilitati ſuæ) reddi captiuos, negauit eſſe utile: illos enim adoleſcentes, & bonos duces, ſe iam confectum ſenectute. Cuius cum ualuiſſet auctoritas, captiui retenti ſunt, ipſe Carthaginem rediit, neque eum caritas patriæ retinuit, nec ſuorum. neque uero tum ignorabat, ſe ad crudeliſſimum hoſtem, et ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed iuſiurandũ conſeruandum putabat. itaque tum, cũ uigilando necabatur, erat in mẽliore cauſſa, quàm ſi domi ſenex, captiuus, periurus, et conſularis remanſiſſet. at ſtulte, qui non modo non cenſuerit captiuos remittendos, uerum etiam diſſuaſerit. quo modo ſtulte? etiam ne, ſi reip. cõducebat? poteſt autem, quod inutile reip. ſit, id cuiquã ciui utile eſſe? peruertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cũ utilitatẽ ab honeſtate ſeiungunt. omnes enim expetimus utilitatẽ, ad eamq; rapimur; nec facere aliter ullo modo poſſumus: nam quis eſt, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſime perſequatur? ſed quia nuſquam poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate, utilia reperire, propterea illa prima, et ſumma habemus, utilitatis nomen non tã ſplendidum, quàm neceſſarium ducimus. Quid eſt igitur, dixerit quis, in iureiurando? nũ iratum timemus Iouẽ? at hoc quidem commune eſt omnium philoſophorum, non eõrũ modo, qui deum nihil habere ipſum negocij dicunt, & nihil exhibere alteri, ſed eorum etiam, qui deum ſemper agere aliquid, & moliri uolunt, nunquã nec iraſci deum, nec nocere. quid autem iratus Iupiter plus nocere potuiſſet, quã nocuit ſibi ipſi Regulus? nulla igitur uis fuit religionis, quæ tantam utilitatem

felicior erat: ſi quidem ex honeſto felicitas prouenit.

utilitas ubi ſit.

Epicureos intelligit.

peruer-

peruerteret. An, ne turpiter faceret? primum mi-
debemus eligere. nimũ de malis. num igitur tantum mali turpitudo
ista habebit, quantum ille cruciatus? deinde illud e-
tiam apud Accium, Fregisti ne fidem? neque dedi,
neque do infideli cuiquam, quanquam ab impio rege
dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam:
quemadmodum nos dicamus, uideri quædam utilia,
quæ non sint; sic se dicere, uideri quædã honesta, quæ
non sint: ut hoc ipsum uidetur honestum, conseruan
di iusiurandi causſa ad cruciatum reuertisse, sed fit
non honestum, quia, quod per uim hostium esset a-
ctum, ratum esse non debuit. Addunt etiam quid-
quid ualde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea
non uideretur. Hæc fere contra Regulum. sed prima
uideamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus
noceret, quia neque irasci solet, neque nocere. hæc
quidem ratio non magis contra Regulum, quàm con
tra omne iusiurandum ualet. sed in iureiurando, non
qui metus, sed quæ uis sit, debet intelligi. est enim
iusiurandum affirmatio religiosa. quod autem affir-
mate, quasi deo teste, promiseris, id tenendũ est. iam
ut philosophi omnes affirmant. enim non ad iram deorum, quæ nũlla est, sed ad iu-
stitiam, & ad fidem pertinet. nam præclare Ennius,

O fides alma, apta pinnis, & iusiurandum Iouis.

qui igitur iusiurandum uiolat, is fidem uiolat. quam
censorium intelligit. in Capitolio uicinam Iouis Optimi Maximi, ut in Cã
tonis oratione est, maiores nostri esse uoluerunt. At
enim ne iratus quidem Iupiter. plus Regulo nocuis-
set, quàm sibi nocuit ipse Regulus. certe, si nihil ma-
lum esset, nisi dolere. id autem non modo non sum-

mum

mum malum, sed nec malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. quorũ quidem testẽ non mediocrem, sed haud scio an grauissimum, Regulum nolite, quæso, uituperare. quem enim locupletiorem quærimus, quàm principẽm reip. qui, retinendi officij caussa, cruciatum subierit uoluntarium? Nam, quod aiunt minima de malis, id est ut turpiter potius, quàm calamitose: an est ullum maius malum turpitudine? quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa deprauatio, & fœditas turpificati animi debet uideri? itaque, nẽruosius qui ista dissérunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit: qui autem rẽmissius, hi tamen non dubitant summum malũ dicere. nam illud quidẽ,

erat enim consulares.

ut Stoici.

ut peripatetici.

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam, iccirco recte à poeta dicitur, quia, cum tractaretur Atreus, personæ seruiendum fuit, sed si hinc sibi sumunt, nullam esse fidem, quæ infideli data sit: uideant, ne quæratur latebra periurio. Est autem etiá ius bellicum, fidesq; iusiurandi sæpe hosti seruanda. quod enim ita iuratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id obseruandum est: quod aliter, id si non feceris nullum periurium est: ut, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris. nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. cum hoc non fides esse debet, nec iusiurandum commune. non enim, falsũm iurare, peierare est: sed, quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut uerbis concipitur, more nostro,

seruanda fides etiam infideli.

non ex animi sententia.

id non

id non facere, periurium est. scite enim Euripides:

senarius in Hippolyto.

Iurauí lingua, mentem iniuratam gero.

Regulus uero non debuit conditiones, pactionesq; bellicas, & hostiles perturbare periurio: cum iusto enim, & legitimo hoste res gerebatur: aduersus quē & totum ius fœciale, & multa sunt iura communia. quod ni ita esset, nunquam claros uiros senatus uinctos hostibus dedidisset. At uero T. Veturius, & Sp. Postumius, cum iterum consules essent, quia, cum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub iugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: iniussu enim populi, senatusq; fecerant. eodemq; tempore T. Numitius, Q. Aemilius, qui tūm tribuni pl. erant, quòd eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. atque huius deditionis ipse Postumius, qui dedebatur, suasor, et auctor fuit. quod item multis annis post C. Mancinus: qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam L. Furius, & Sex. Atilius ex S. C. ferebant: qua accepta, est hostibus deditus. Honestius hic, quàm Q. Pompeius: quo cum in eadem caussa esset, deprecante, accepta lex non est. hic ea, quæ uidebatur, utilitas plus ualuit, quàm honestas: apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis auctoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum per uim. Quasi uero forti uiro uis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum presertim de captiuis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis.

cum actum est de Samnitū pace repudianda, non cum facta pax est. nā extra urbem esse, nisi per unum diem, tribunis pl. non licebat.

non

non enim ſuo iudicio ſtetit, ſed ſuſcepit cauſſam, ut eſſet iudicium ſenatus: cui niſi ipſe auctor fuiſſet, captiui profecto Pœnis redditi eſſent. ita incolumis in patria Regulus reſtitiſſet. quod quia patriæ non utile putauit, iccirco honeſtũ ſibi et ſentire illa, et pati credidit. Nam quòd aiunt, quod ualde utile ſit, id fieri honeſtum: immo uero, eſſe, non fieri. eſt enim nihil utile, quod idem non honeſtum: nec, quia utile, honeſtum eſt; ſed, quia honeſtum, utile. quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exẽplo aut laudabilius, aut præſtantius. ſed ex tota hac laude Reguli, unum illud eſt admiratione dignum, quòd captiuos retinendos cenſuerit. nam quòd rediit, nobis nunc mirabile uidetur, illis quidem temporibus aliter facere non potuit, itaque iſta laus non eſt hominis, ſed temporum. nullum enim uinculũ ad aſtringendá fidem iureiurando maiores arctius eſſe uoluerunt. id indicant leges in Duodecim tabulis, indicant ſacra, indicant fœdera, quibus etiá cum hoſte deuincitur fides; indicant notationes, animaduerſionesq; cenſorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando, iudicabant. L. Manlio, A. filio, cum dictator fuiſſet, M. Põponius tribunus pl. diem dixit, quod is paucos ſibi dies ad dictaturam gerendá addidiſſet. criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui Torquãtus poſtea eſt appellatus, ab hominibus relegaſſet, et ruri habitare iuſſiſſet, quod cũ audiuiſſet adoleſcens filius, negocium exhiberi patri; accurriſſe Romam, et prima luce Pomponij domum ueniſſe dicitur. cui cum eſſet nunciatum; quòd illum iratum allaturũ ad ſe aliquid

iuſiurandũ uinculum arctiſſimum ad aſtringendam fidem.

hic poſtea filiũ ſuum interfici iuſſit, quòd præter mandatum cum hoſte conflixiſſet.

contra

contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisq; arbitris ad se adolescentem iussit uenire. at ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, iurauitq; se illum statim interfecturum, nisi iusiurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturũ. iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur sibi à caussa desistere necesse esset: Manlium missum fecit: tantum temporibus illis iusiurandum ualebat. atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati: magnus uir in primis: & qui nuper indulgens in patrem, idem acerbus, & seuerus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conseruando iureiurando, sic decem illi, quos post Cannensem pugnam iuratos ad senatũ misit Annibal, in castra redituros ea, quorum erant potiti Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent, si non redierunt, uituperandi. de quibus non omnes uno modo. nam Polybius, bonus auctor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tunc erant missi, nouem reuertisse, à senatu re non impetrata; unum ex decem, qui paulo post, quàm egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. reditu enim in castra, liberatum se esse iureiurando interpretabatur: non recte; fraus enim distringit, non dissoluit periurium. fuit igitur stulta calliditas, peruerse imitata prudentiam. itaque decreuit senatus, ut ille ueterator, & callidus uinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud ma-

maxime dignus cui aliquid narranti fides habeatur.

maximum. octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paullo, & Varrone consulibus. eos senatus non censuit redimendos, cum id parua pecunia fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris aut uincere, aut emori. qua quidem re audita, fractum animum Annibalis scribit idem, quòd senatus, populusq; R. rebus afflictis tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione ea, quæ uidentur utilia, uincuntur. Atilius autem ille, qui græce scripsit historiá, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, ut iureiurando liberarentur; eosq; à censoribus omnibus ignominijs notatos. Sit iam huius loci finis: perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso, fractoq; fiant, quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse uideret, non quod reip. censuissent, aut domi remanere uoluissent; non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, et turpia. Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. potest igitur quidquam esse utile, quod sit huic talium uirtutum choro contrarium? atqui ab Aristippo Cyrenaici, atque Annicerij philosophi nominati, omne bonum in uoluptate posuerunt; uirtutemq; censuerunt ob eam rem esse laudandam, quòd efficiens esset uoluptatis. quibus obsoletis, floret Epicurus, eiusdem fere adiutor, auctorq; sententiæ. cum his, uelis equisq; (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. nam si non modo utilitas, sed uita

Romanis militibus insitum, aut uincere, aut mori.

turpia non sunt utilia.

ab Annicere philosopho.

omnis beata, corporis firma cõſtitutione, eiuſq; conſtitutionis ſpe explorata, ut à Metrodoro ſcriptum eſt, continetur: certe hæc utilitas, & quidem ſumma (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugnabit. nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? an, ut conquirat undique ſuauitates? quàm miſer uirtutis famulatus ſeruientis uoluptati? quod autem munus prudentiæ? an legere intelligẽnter uoluptates? fac nihil iſto eſſe iucundius: quid excogitari poteſt turpius? Iam, qui dolorem ſummum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorum, laborumq; contemptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus, ſicut hic dicit, ſatis fortiter de dolore: tamen non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bona uoluptate terminauerit, mala dolore: ut ſi illum audiam de continentia, & temperantia: dicit ille quidem multa multis locis: ſed aqua hæret, ut aiunt: nam quo modo poteſt temperantiam laudare is, qui ponat ſummum bonum in uoluptate? eſt enim temperantia libidinum inimica, libidines autem conſectatrices uoluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo poſſunt, non incallide tergiuerſantur. Prudentiam introducunt, ſcientiam ſuppeditantem uoluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendiq; doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, ſed tamen quoquo modo poſſunt: dicunt enim, uoluptatis magnitudinem doloris detractione fieri.

alii legunt, intelligetur. utrũque ſententiam aliquam habet.

non progreditur eius ratio, impedimentis retinetur, ut aqua.

Iuſtitia

Iustitia uacillat, uel iacet potius, omnesq; eæ uirtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quàm amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad uoluptatem, utilitatem ne referantur. Conferamus igitur in pauca. nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem uoluptatem dicimus honestati esse contrariam. quo magis reprehẽdendos Calliphonem, & Dinomachum iudico: qui se dirempturos controuersiam putauerunt, si cum honestate uoluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulauissent. non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. nec uero finis bonorum, & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc hactenus: magna enim res, álio loco pluribus uerbis disputata. nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ uideretur utilitas, honestati repugnat, diiudicanda res sit, satis est supra disputatum. sin autem speciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate coniunctio. nam ut tribuamus aliquid uoluptati; condimenti fortasse non nihil, utilitatis certe nihil habebit. Habes à patre munus, Marce fili, mea quidem sententia, magnum: sed perinde erit, ut acceperis. quanquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hospitẽs erunt recipiendi. sed ut, si ipse uenissem Athenas; quod quidem esset factum, nisi me de medio cursu clara uoce patria reuocasset; aliquando me quoque

uoluptas omnis uoluptati contraria.

uoluptas cum honestate tanquã cum homine pecudis, etc.

in libris de finibus.

plus igitur Cratippo, quàm sibi ipsi, tribuere uidetur.

audires: sic, quoniam his uoluminibus ad te profecta uox mea est, tribues his temporis, quantum poteris; poteris autem, quantum uoles. cum uero intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere; tum & præsens tecum propediem, ut spero, &, dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero; tibiq; persuade, te mihi quidem esse carissimum, sed multo fore cariorem, si talibus monimentis, præceptisq; lætabere.

M. TVLLII

M. TVLLII CICERONIS
CATO MAIOR,
VEL DE SENECTVTE,
AD T. POMPONIVM ATTICVM.

Dialogi personæ,
SCIPIO, CATO, LAELIVS.

O TITE, *si quid ego adiûro, curam ue leuasso,*
Quæ nunc te coquit, & uersat in pectore fixa,
Ecquid erit præmi?

pro, adiuuero. aly mendose legunt, adiuto.

licet enim uersibus ijsdem mihi affari te Attice, quibus affatur Flãmininum ille uir, haud magna cum re, sed fide plenus. quanquam certo scio, non, ut Flaminium, solicitari te, Attice, sic noctesq;, diesq;. noui enim moderationem animi tui, & æquitatem; teq; non cognomen solum Athenis deportasse: sed humanitatem, & prudentiam intelligo. & tamen suspicor ijsdem rebus te, quibus me ipsum, interdum grauius commoueri. quarum consolatio & maior est, & in aliud tempus differenda. nunc autem mihi uisum est aliquid ad te de senectute conscribere. hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut iam urgentis, aut certe aduentantis senectutis, & te, et me ipsum leuari uolo. etsi te quidem id mõdice, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse certo scio. sed mihi, cum de senectute uellem aliquid scribere, tu occurebas dignus eo munere, quo uterque nostrum communiter uteretur. mihi quidem ita iucun-

qui ex Macedonia, et Philippo rege triũphauit anno ab V. C. DLIX.

pro, modeste sic alibi locutus est, sic etiam habẽt ueteres libri.

da huius libri confectio fuit, ut non modo omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollem etiam, & iucundam ſenectutem. nunquam igitur ſatis laudari philoſophia poterit: cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. ſed de ceteris & diximus aliàs multa, & ſæpe dicemus. hunc uero libro de ſenectute ad te miſimus. omnem autem ſermonem tribuimus non Tithono, ut Ariſto Chius, ne parum eſſet auctoritatis in fabula; ſed M. Catoni ſeni, quo maiorem auctoritatem haberet oratio: apud quem Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facile ſenectutem ferat, iiſq; eum reſpondentem: qui ſi eruditius uidebitur diſputare, quàm conſueuit ipſe in ſuis libris, attribuito græcis litteris, quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. ſed quid opus eſt plura? iam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam. SCI. *Sæpenumero admirari ſoleo cum C. hoc Lælio, cum ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamq; ſapientiam, tum uel maxime, quòd nunquam grauem tibi ſenectutem eſſe perſenſerim: quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Aetna grauius dicant ſuſtinere.* CA. *Rem haud ſane, Scipio, & Læli, difficilem admirari uidemini. quibus enim nihil eſt in ipſis opis ad bene, beateq; uiuendum, ijs omnis ætas grauis eſt: qui autem omnia bona à ſe ipſis petunt, ijs nihil potest malum uideri, quod naturæ neceſſitas afferat: quo in genere eſt in primis ſenectus: quá ut adipiſcantur, omnes optant; eandem accuſant adepti: tanta eſt inconſtantia,*

Africanum minorem, Paulli filium.

ſapienti grauis ſenectus non eſt.

stantia, stultitia, atque peruersitas. Obrepere aiunt eam citius, quàm putassent. primum, quis coegit eos falsum putare? qui enim citius adolescẽtiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentia, obrepit? deinde, qui minus grauis esset ijs senectus, si octingentesimum annum agerent, quàm si octogesimum? præterita enim ætas, quamuis longa, cum effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem. quocirca, si sapientiam meam admirari soletis, quæ utinam digna esset opinione uestra, nostroq; cognomine; in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem, tanquam deum, sequimur, eiq; paremus: à qua non uerisimile est, cum ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, esse neglectum. sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, & tanquam in arborum baccis, terræq; frugibus, maturitate tempestiua quasi uietum, & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. quid enim est aliud, gigantum more bellare cum dijs, nisi naturæ repugnare? LAE. *Atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si quoniam uolumus (speramus quidem certe) senes fieri, multo ante à te didicerimus, quibus facillime rationibus ingrauescentem ætatẽ ferre possimus.* CA. *Faciam uero, Læli, presertim si utrique uestrum gratum, ut dicis, futurum est.* LAE. *Volumus sane, nisi molestum est tibi, Cato, tanquam longam aliquam uiam confeceris, qua nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quò perueneris, uidere quale sit.* CA. *Faciam, ut potero;*

M. Cato, et C. Lælius nominati sapientes. uide lib. 3. de off.

Læli: sæpe enim interfui querelis æqualium meorum, (pares autem cum paribus, ueteri prouerbio, facillime congregantur) quás C. Salinator, quas Sp. Albinus, homines consulares, nostri fere æquales, deplorare solebant; tum, quòd uoluptatibus carerent, sine quibus uitam nullam putarent; tum, quòd spernerentur ab ijs, à quibus e ent coli soliti. qui mihi non id uidebantur accusare quod esset accusandum. nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu euenirent, reliquisq; omnibus maioribus natu; quorum ego multorum cognoui senectutem sine querela; qui se, & libidinum uinculis laxatos esse non moleste ferrent, nec à suis despicerentur. sed omniũ istiusmodi querelarum in mõribus est culpa, non in ætate. moderati enim, & nec difficiles, nec inhumani senes tolerabilem senectutem agunt: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. LAE. Est, ut dicis, Cato. sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem uideri, id autem non posse multis contingere. CA. Est istud quidem, Læli, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia. ut Themistocles fertur Seriphio cuidam in iurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius, nõbilis, nec tu, si Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. quod eodem modo de senectute dici potest. nec enim in summa inopia leuis esse senectus potest, ne sapienti quidem, nec insipienti, etiam in summa copia, non grauis. Aptissima omnino sunt, Scipio, & Læli,

alij putant legendum, Queis: quòd latine parũ uideatur dici, deplorare querelas.

mores, nõ ætas, querelas excitãt contra senectutem.

notat et patriã, et hominem. alii legũt, ignobilis, contra Plutarchi, Herodoti, Platonis auctoritatem: apud quos hoc Themistoclis dictum narratur.

Læli, arma ſenectutis, artes, exercitationesq́; uirtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum diu multumq́; uixeris, mirificos afferunt fructus; non ſolum, quia nunquam deſerunt, ne extremo quidem tempore ætatis; (quanquam id quidem maximum eſt) uerum etiam, quia conſcientia bene actæ uitæ, multorumq́; benefactorū recordatio iucundiſſima eſt. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, ſenem adoleſcēs ita dilexi, ut æqualem. erat enim in illo uiro comitate condita grauitas: nec ſenectus mores mutauerat. quanquam eum colere cœpi non admodum grandem nātu, ſed tamen iam ætate prouectū. anno enim poſt, quàm conſul primum fuerat, ego natus ſum: cumq́; eo quartum conſule adoleſcentulus miles ad Capuam profectus ſum, quintoq́; anno poſt ad Tarentū quæſtor: deinde ædilis, quĩ adriennio poſt factus ſum prætor: quem magiſtratum geſſi conſulibus Tuditano, et Cethego, cum quidem ille admodum ſenex ſuaſor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. hic & bella gerebat, ut adoleſcens, cum plane grandis eſſet: & Annibalem, iuueniliter exultantem, patientia ſua molliebat: de quo præclare familiaris noſter Ennius:

quadriēnio prætura diſtabat ab adilitate.

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo magisq́;, magisq́; uiri nunc gloria claret.

eoſdem recitat uerſus lib. 1. off.

Tarentum uero qua uigilantia, quo conſilio recepit? cum quidem, me audiente, Salinatori, qui, amiſſo oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque dicenti; mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepiſti; certe, inquit, ridens: nam, niſi tu amiſiſſes, ego nunquam recepiſſem.

recepisſem. Nec uero in armis præſtantior, quàm in toga; qui conſul iterum, Sp. Caruilio collega quiſcente, C. Flaminio tribuno pl. quoad potuit, reſtitit, agrum Picenum, & Gallicum uiritim contra ſenatus auctoritatem diuidenti: augurq; cum eſſet, auſus eſt dicere, optimis auſpicijs ea geri, quæ pro reip. ſalute gererentur; quæ contra remp. fierent, contra auſpicia fieri. multa in eo uiro præclara cognoui: ſed nihil eſt admirabilius, quàm quo modo ille mortem Marci filij tulit, clari uiri, & conſularis. eſt in manibus laudatio: quam cum legimus, quem philoſophum non contemnimus? Nec uero ille in luce modo, atque in oculis ciuium magnus, ſed intus, domiq; præſtantior. qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? ſcientia iuris, augurij? multæ etiam, ut in homine Rõmano, litteræ: omnia memoria tenebat non domeſtica ſolum, ſed etiam externa bella. cuius ſermone ita tum cupide fruebar, quaſi diuinarem id, quod euenit, illo extincto fore, unde diſcerem, neminem. Quorſum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto uidetis, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiõnes, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedeſtres, nauales ue pugnas, ut bella à ſe geſta, ut triumphos recordentur. eſt etiam quiete, & pure, atque eleganter actæ ætatis placida, ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis; qui uno, & octogeſimo anno ſcribens eſt mortuus: qualem Iſocratis; qui eum librum, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto, & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, uixitq; quin-

laudauit filium in funere.

litterarum laudẽ Romani Græciæ concedebat, militarem ſibi aſſumebat.

maiorem Africanum ſignificat.

quinquennium postea: cuius magister Leontinus Gorgias centum, & septem compleuit annos; neque unquam in suo studio, atque opere cessauit. qui, cum ex eo quæreretur, cur tam diu esse uellet in uita nihil haberet, inquit, quòd accusem senectutem. præclarum responsum, & docto homine dignum. sua enim uitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modo mentionem feci, Ennius:

sua uitia insipientes conferunt in senectutem.

Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.

equi fortis, & uictoris senectuti comparat suam: quem quidem meminisse probe potestis: anno enim undeuigesimo post eius mortem hi consules, L. Flaminius, & M. Atilius, facti sunt: ille autem Cæpione, & Philippo iterum consulibus mortuus est, cum ego, quinque & sexaginta annos natus, legem Voconiam magna uoce, & bonis lateribus suasissem. sed annos septuaginta natus (tot enim uixit) Ennius ita ferebat duo, quæ maxima putantur, onera, paupertatem, & senectutem, ut eis pene delectari uideretur. etenim, cum complector animo, quatuor reperio caussas, cur senectus misera uideatur; unam, quòd auocet à rebus gerendis; alteram, quòd corpus faciat infirmum; tertiam, quòd priuet omnibus fere uoluptatibus; quartam, quòd haud procul absit à morte. earum, si placet, caussarum quantum quæque ualeat, quamq; sit iusta, uideamus. A rebus gerendis senectus abstrahit: quibus? an ijs, quæ iuuentute geruntur, & uiribus? nullæ ne igitur res

de mulierum hereditatibus.

senectus misera uidetur ob quatuor caussas.

sunt

sunt seniles, quæ uel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paullus, pater tuus, Scipio, socer optimi uiri, filij mei? ceteri senes, Fabricij, Curij, Coruncanij, cum remp. consilio, & auctoritate deen debant, nihil agebant? ad Ap. Claudij senectutẽ accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen, cum sententia senatus inclinaret ad pacem cum Pyrrho fœdusq́; faciendum, non dubitauit illa dicere, quæ uersibus persecutus est Ennius:

Quò uobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antehac, dementi sese flexere ruina?

ceteraq́; grauissime. notum enim uobis carmen est: & tamen ipsius Appij extat oratio. atque hæc ille egit septem & decẽm annis post alterum consulatum, cum inter duos consulatus anni decẽm interfluxissent, censorq́; ante superiorem consulatum fuisset. ex quo intelligitur; Pyrrhi bello grandem sane fuisse: et tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda uersari senectutem negant: similesq́; sunt, ut si quis gubernãtorem in nauigando nihil agere dicat, cum alii malos scandant, alii per foros cursent, alii sentinam exhauriant; ille autem clauum tenens, quietus sedeat in puppi. non facit ea, quæ iuuenes. at uero multo maiora, & meliora facit. non enim uiribus, aut uelocitatibus, aut celeritate corporis res magnæ geruntur, sed consilio, auctoritate, sententia: quibus non modo non orbari, sed etiam aũgeri senectus solet. nisi forte ergo uobis, qui & miles, & tribunus, & legatus,

quod lex iubebat.

senex gubernatori similis.

senectus augetur consilio.

gatus, & consul uersatus sum in uario genere bellorum, cessare nunc uideor, cum bella non gero: at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & Carthagini, male iam diu cogitanti, bellum multo ante denuncio. de qua uereri non ante desinam, quàm illam excisam esse cognoucro. quam palmam utinam dii immortales, Scipio, tibi reseruent, ut aui reliquias persequare: cuius à morte sextus hic, & trigesimus annus est: sed memoriam illius uiri omnes excipient anni consequentes. anno ante me censorem mortuus est, nouem annis post meum consulatum, cum consul iterum, ne consule creatus esset. num igitur, si ad centesimũ annum uixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut comminus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententia. quæ nisi essent in senibus, non summum consilium maiores nostri appellassent senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. Quòd si legere, aut audire uoletis externa; maximas resp. ab adolescentibus labefactatas, à senibus sustentatas reperietis.

qui tributariã, Annibale uicto, Carthaginẽ fecerat.

Senes apud Lacedæmonios summus magistratus.

Cedo, qui uestrá remp. tantam amisistis tá cito? sic enim percunctanti, ut est in Næuij ludo, respondentur & alia, & hæc in primis.

Proueniebant oratores noui, stulti, adolescentuli. temeritas est uidelicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur: credo, nisi eam exerceas, aut etiam si sis natura tardior. Themistocles omnium ciuium perceperat nomina: num igitur censetis

temeritas est florẽtis ætatis, prudentia senectutis.

ſetis eum, cum ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? equidem nō modo eos, qui ſunt, noui, ſed eorum patres etiam, & auos: nec, ſepulcra legens, uereor (quod aiunt) ne memoriam perdā̃m. his enim ipſis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec uero quenquam ſenum audiui oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet. omnia, quæ curant, meminerunt, uadimonia conſtituta, qui ſibi, cui ipſi debeant. Quid iuriſconſulti, quid pontifices, quid augures, quid philoſophi ſenes? quàm multa meminerunt? manent ingenia ſenibus, modo permaneat ſtudium, & induſtria; nec ea ſolū in claris, & honoratis uiris, ſed in uita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutē tragœdias fecit. qui propter ſtudium cum rem familiarem negligere uideretur, à filijs in iudicium uocatus eſt, ut, quemadmodū noſtro more male rem gerentibus patribus bonis interdici ſolet, ſic illum, quaſi deſipientem, à re familiari remouerent iudices. tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime ſcripſerat, Oedipum Coloneum recitaſſe iudicibus, quæſiſſeq́; num illud carmen deſipientis uideretur. quo recitato, ſententijs iudicū eſt liberatus. num igitur hunc, num Heſiodum, Simonidem, Steſichorum, num, quos ante dixi, Iſocratem, Gorgiam, num Homērum, num philoſophorū principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num poſtea Zenonem, Cleanthem, aut cum, quem uos etiam Romæ uidiſtis, Diogenem Stoicum coegit in ſuis ſtudijs obmuteſcere ſene-

legendis.n.multorū nominibus perturbatur, et confunditur memoria.

miror cur non hunc coniunxerit cum poetis.

senectus? an non in omnibus his studiorum agitatio uitæ æqualis fuit? Age, ista diuina studia omittamus. possum nominare ex agro Sabino rusticos Rõmanos, uicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquam fere ulla in agro maiora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis, quanquã in his minus hoc mirum. nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse uiuere. sed ijdem in ijs elaborant, quæ sciunt nihil omnino ad se pertinere.

sic in epistola Ciceronis filii ad Tironẽ: Rustcus Romanus factus es. fam. lib. 16.

Serunt arbores, quæ alteri sæculo prosint,
ut ait Statius noster in Synephebis. nec uero dubitat agricola, quãuis senex, quærenti, cui serat, respondere; dijs immortalibus, qui me non accipere modo hæc à maioribus uoluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri sæculo prospiciente, quàm illud,

Aẽpol senectus, si nil quidquam aliud uitii
Apportes tecum, cum aduenis; unum id sat est:
Diu quis uiuendo, multa, quæ non uolt, uidet:
& multa fortasse, quæ uolt: atque in ea, quæ nõ uolt, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud uero idem Cæcilius uitiosius:

pro Aedepol: ut stet uersus: senarii enim sunt.

Tũm etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse odiosum sẽ alteri.

et hi scuarii.

iucundum potius, quàm odiosum. ut enim adolescentibus bona indole præditis sapientes senes delectantur; leuiorq; est eorum senectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur: sic adolẽscentes senum præceptis gaudent, quibus ad uirtutum studia ducuntur.

adolescentes ad studia uirtutum senum præceptis ducuntur.

nec

nec minus intelligo me uobis, quàm uos mihi esse iucundos. sed uidetis, ut senectus non modo languida, atque iners non sit, uerum etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusque studium in superiore uita fuit. Quid, quòd etiam addiscunt aliquid? ut Solonem uersibus gloriantem uidemus, qui se, quotidie aliquid addiscentẽ, senẽ fieri dicit: ut ego feci, qui græcãs litteras senex didici: quas quidem sic auide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti uidetis. quod cũ feciſſe Socratem in fidibus audirem: uellem equidem & illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in litteris certe elaboraui. Nec nunc quidem uires desidero adolescentis, (is enim locus erat alter de uitijs senectutis) non plus, quàm adolescens tauri, aut elephanti desiderabam. quod est, eo uti decet; &, quidquid agas, agere pro uiribus. quæ enim uox potest esse cõtemptior, quàm Milõnis Crotoniatæ? qui cum iam senex, athletas se in curriculo exercentes uideret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansq; dixisse:

Ennio poeta docente, quẽ secũ in prouinciam duxit.

maximis quondam uiribus præditi, ut sublatũ in humeros bouẽ per stadium ferret, de quo infra.

at hi quidem mortui iam sunt:

non uero tam isti, quam tu ipse, nugator. neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. nihil Sex. Aelius tale, nihil multis annis ante Ti. Coruncanius, nihil modo P. Crassus: à quibus iura ciuibus præscribebantur: quorum usque ad extremum spiritum est prouecta prudentia. Orator, metuo, ne langueſcat senectute. est enim munus eius non ingenii solum, sed laterum etiam, & uirium.

uirium. omnino canorum illud in uoce ſplendeſcit etiam neſcio quo pacto in ſenectute: quod equidem adhuc non amiſi: & uidetis annos meos: ſed tamen eſt decorus ſenis ſermo quietus, & remiſſus; facitq; perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis compta & mitis oratio. quod ſi ipſe exequi nequeas, poſſis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. quid enim iucundius ſenectute ſtipata ſtudijs iuuentutis? an ne eas quidem uires ſenectuti relinquemus, ut adoleſcentes doceat, inſtituat, ad omne officij munus inſtruat? quo quidem opere quid poteſt eſſe præclarius? mihi uero Cn. & P. Scipiones, & aui tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati uidebantur. nec ulli bonarum artium magiſtri non boni putandi, quamuis conſenuerint uires, atque defecerint, etſi iſta ipſa defectio uirium, adoleſcentiæ uitijs efficitur ſæpius, quàm ſenectutis. libidinoſa enim, & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem moriens habuit, cum admodum ſenex eſſet, negat ſe unquam ſenſiſſe ſenectutem ſuam imbeciliiorem factam, quàm adoleſcentia fuiſſet. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eſſet, uiginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit, ita bonis eſſe uiribus extremo tempore ætatis, ut adoleſcentiam non requireret. Nihil neceſſe eſt mihi de me ipſo dicere. quanquam eſt id quidem ſenile, ætatiq; noſtræ conceditur. uidetis enim, ut apud Homerum ſæpiſſime Neſtor de uir-

ſenectus doceat adoleſcentes.

exhauriuntur enim uires eæ, quibus ſuſtentari ſenectutem oportebat.

tutibus ſuis prædicet. tertiam enim iam ætatem hominum uiuebat: nec erat ei uerendum, ne, uera prædicans de ſe, nimis uideretur aut inſolens, aut loquax. etenim (ut ait Hómerus) ex eius lingua mel le dulcior fluebat oratio: quam ad ſuauitatem nullis egebat corporis uiribus. & tamen dűx ille Græciæ nunquam optat, ut Aiacis ſimiles habeat decem, at ut Neſtoris: quod ſi acciderit, non dubitat quin breui ſit Troia peritura. ſed redeo ad me. Quartum ago annum, & octogeſimum. uellem id quidem poſſe, quod Cyrus: ſed tamen hoc queo dicere, non me quidem ijs eſſe uiribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæſtor eodem bello, aut conſul in Hiſpania fuerim, aut quadriennio poſt cum tribunus militum depugnaui apud Thĕrmopylas M'. Acilio Glabrione cő ſule: ſed tamen (ut uidetis) non plane me eneruauit, non afflixit ſenectus: non curia uires meas deſiderat, non roſtra, non amici, non clientes, non hoſpites. nec enim unquam ſum aſſenſus illi ueteri, laudatoq; prouerbio; quod monet matűre fieri ſenem, ſi diu uelis ſenex eſſe. ego uero me minus diu ſenem eſſe mallem, quàm eſſe ſenem ante, quàm eſſem: itaque nemo adhuc conuenire me ualuit, quin fuerim occupatus. at minus habeo uirium, quàm ueſtrum uteruis. nec uos quidem T. Pontij centurionis uires habetis. num iccirco eſt ille præſtantior? moderatio modo uirium adſit, & tantum, quantum poteſt, quiſque nitatur: næ ille non magno deſiderio tenebitur uirium. Olympiæ per ſtadium ingreſſus eſſe Milo dicitur, cum humeris ſuſtineret bouem. utrum igitur

Il. primo.

Agamemnon.

contra regem Antiochum.

matura fieri ſenem oportet, ſi diu uelis ſenex eſſe.

Crotoniata de quo paulo ante

igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis uires ingenij dari? denique isto bono utare, dum adsit: cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes puerítiam, paululum ætate progressi adolescentiam debent requirere. cursus est certus ætatis, & uia una naturæ, eaq; simplex, suaq; cuique parti ætatis tempestiuitas est data. ut enim infirmitas puerorum est, ferócitas iuuenum, grauitas iam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. arbitror te audire, Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cum equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia, & munera. potest igitur ẽxercitatio, & temperantia in senectute etiam aliquid conseruare pristini roboris. non sunt in senectute uires: nec postulantur quidem uires à senectute. ergo, & legibus, & institutis, uacat ætas nostra muneribus ijs, quæ non possunt sine uiribus sustineri. itaque non modo, quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officij, aut omnino uitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est uitium, sed commune inualetudinis. quàm fuit imbecillus P. Africáni filius, is, qui te adoptauit? quàm tenui, aut nulla potius ualetudine? quòd nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen ciuitatis. ad paternam enim ma-

ferocitas iuuenum est.

exercitatio, et temperantia robur in senectute conseruat.

maioris fratris Corneliæ Gracchorum matris

gnitudinem animi doctrina uberior acceſſerat. quid mirum igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cum ne id quidem adoleſcentes effugere poſſint? reſiſtendum, Læli, & Scipio, ſenectuti eſt, eiuſq; uitia diligentia compeſcenda ſunt: pugnandum, tanquam contra morbum, ſic contra ſenectutem: habenda ratio ualetudinis: utendum exercitationibus modicis: tantum cibi, & potionis adhibendum, ut reficiantur uires, non opprimantur. Nec uero corpori ſolum ſubueniendum eſt, ſed menti, atque animo multo magis. nam hæc quoque, niſi tanquam lumini oleum inſtilles, extinguuntur ſenectute. Et corpora quidem exercitationum defatigatione ingraueſcunt: animi autem exercendo leuantur. nam, quos ait Cæcilius comicos ſtultos ſenes, hos ſignificat credulos, obliuioſos, diſſolutos. quæ uitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignauæ, ſomniculoſæ ſenectutis. ut petulantia, ut libido magis eſt adoleſcentium, quàm ſenum, nec tamen omnium adoleſcentium, ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia, quæ deliratio appellari ſolet, ſenum leuium eſt, non omnium. quatuor robuſtos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex, & cæcus. intentum enim animum, tanquam arcum, habebat: nec langueſcens ſuccumbebat ſenectuti: tenebat non modo auctoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant eum ſerui, uerebantur liberi, carum omnes habebant. uigebat in illa domo mos patrius, & diſciplina. ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit, ſi ius ſuum retinet, ſi nemini mancipata

reſiſtendum ſenectuti.

menti, atque animo magis, quàm corpore, in ſenectute ſubueniendum.

deliratio appellatur, ſimilis ſtultitiæ.

pata est, si usque ad ultimum spiritum dominatur in suos. ut enim adolescentem, in quo aliquid senile, sic senem, in quo aliquid est adolescentis, probo. quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. septimus mihi liber originum est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascunque defendi, nunc quàm maxime orationes conficio: ius augurum, pontificium, ciuile tracto: multum etiam græcis litteris utor: Pythagoreorumq; more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim, audiuerim, egerim, commemoro uesperi. hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis: in his desudans, atque elaborans, corporis uires non magnopere desidero: adsum amicis: uenio in senatum frequens: ultroq; affero res multum & diu cogitatas, easq; tueor animi, non corporis uiribus. quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret, ea ipsa cogitantem, quæ iam agere non possem: sed, ut possim, facit acta uita. Semper enim in his studijs, laboribusq; uiuenti non intelligitur, quando obrepat senectus. ita sensim sine sensu ætas senescit; nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia uituperatio senectutis, quod eam carere dicunt uoluptatibus, ô præclarum munus ætatis: si quidem id ausert à nobis, quod est in adolescentia uitiosissimum. accipite enim, optimi adolescentes, ueterem orationem Archyte Tarentini, magni in primis, & præclari uiri: quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. nullam capitaliorem pestem,

adolescens, in quo aliquid senile, probatur, et senex, in quo aliquid adolescentis.

in quibus eum Lysiæ comparat Cicero in libro de claris orat.

semper egregijs in studijs uiuenti non intelligitur, quando obrepat senectus.

peſtis nulla capitalior, quàm uoluptas corporis.

quàm uoluptatem corporis, hominibus dicebat à natura datam: cuius uoluptatis auidæ libidines, temere, & effrenate ad potiundum incitarentur. hinc patriæ proditiones, hinc rerump. euerſiones, hinc cum hoſtibus clandeſtina colloquia naſci: nullum denique ſcelus, nullum malum facinus eſſe, ad quod ſuſcipiendum non libido uoluptatis impelleret: ſtupra uero, & adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari, niſi uoluptatis. cumq; homini ſiue

menti nihil tam inimicũ, quàm uoluptas.

natura, ſiue quis deus nihil mẽte præſtabilius dediſſet, huic diuino muneri, ac dono nihil eſſe tam inimicum, quàm uoluptatem: nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum eſſe, nec omnino in uoluptatis regno uirtutem poſſe conſiſtere. quod quo magis intelligi poſſet, fingere animo iubebat tanta incitatum aliquem uoluptate corporis, quanta poſſet maxima. nemini cenſebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione conſequi poſſet: quocirca nihil eſſe tam deteſtabile, tamq; peſtiferum, quàm uoluptatem; ſi quidem ea, cum maior eſſet, atque longinquior, omne á nimi lumen extingueret. Hæc

animi lumen uoluptas extinguit.

cum C. Pontio Samnite, patre eius, à quo Caudino prælio Sp. Poſtumius T. Veturius, conſules ſuperati ſunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hoſpes noſter, qui in amicitia populi R. permanſerat, ſe à maioribus natu accepiſſe dicebat; cum quidem ei ſermoni interfuiſſet Plato Athenienſis: quem Tarentum ueniſſe L. Camillo, P. Claudio conſulibus, reperio. Quorſum

hæc?

hæc? ut intelligeretis, si uoluptatem spernari ratione, & sapientia non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret: impedit enim consilium uolũptas, rationis inimica; ac mentis (ut ita dicam) præstringit oculos; nec habet ullum cum uirtute cõmercium. Inuitus feci, ut, fortissimi uiri, T. Flaminini fratrẽ, L. Flamininum è senatu eijcerem septem annis post quàm consul fuisset: sed notandam putaui libidinem. ille enim, cum esset consul in Gallia, exoratus in conuiuio à scorto est, ut securi feriret aliquem eorum, qui in uinculis essent damnati rei capitalis. hic Tito, fratre suo, censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est. mihi uero, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa, & tam perdita libido, quæ cum probro, priuato coniungeret imperij dedecus. Sæpe audiui à maioribus natu, qui se pueros porro à senibus audisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quòd, cum apud Pyrrhum regem legatus esset, audisset à Thessalo Cinea, esse quendam Athenis, qui se sapientem profiteretur, eumq; dicere, omnia, quæ faceremus, ad uoluptatem esse referenda: quod ex eo audientes Man. Curium, & Ti. Coruncanium, optare solitos. ut id Samnitibus, ipsiq; Pyrrho persuaderetur; quo facilius uinci possent, cum se uoluptatibus dedidissent. uixerat Man. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro rep. quarto consulatu deuõuerat. norat eundem Fabricius, norat Coruncanius: qui cum ex sua uita, tum ex eius, quem dico, P. Decij facto iudi-

uoluptas nullũ habet cum uirtute cõmerciũ.

cum id flagitiũ consul admisisset.

Gallico prælio. Liuius.

cabant esse profecto aliquid natura pulchrum, atque præclarum, quod sua sponte peteretur, quodq; spreta, & contempta uoluptate, optimus quisque se queretur. Quorsum igitur hæc tam multa de uoluptate? quia non modo uituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea uoluptates nullas magnopere desiderat, caret epulis, extructisq; mensis, & frequentibus poculis: caret etiam uinolentia, & cruditate, & insomniis. sed si aliquid dandum est uoluptati, quoniam eius blanditiis non facile obsistimus: (diuinitus enim Platõ escam malorum appellat uoluptatem, quòd ea uidelicet homines capiantur, ut pisces) quanquam immoderatis epulis caret senectus, modicis tamen delectari potest. C. Duilium, M. filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, redeuntem à cena senem sæpe uidebam puer. delectabatur cereo funali, & tibicine: quæ sibi nullo exemplo priuatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad me ipsum reuertor. primum habui semper sodales. sodalitates autem me quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Măgnæ matris acceptis. epulabar igitur cum sodalibus, omnino modice, sed erat quidam feruor ætatis; qua progrediente, omnia fiunt in dies mitiora. neque enim ipsorum conuiuiorum delectationem uoluptatibus corporis magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar. bene enim maiores accubationem epularem amicorum, quia uitæ coniũctionem haberet, conuiuium nominarunt, melius, quàm Græci, qui hoc idẽ tum compotationem, tum concenationem uocant: ut,

uoluptas malorum esca.

Senectus modicis epulis delectari potest.

quæ Pessimante antea simulacrum ac templũ habuerat.

in epistola ad Pætum.

ut, quod in eo genere minimum est, id maxime probare uideantur. ego uero propter sermonis delectationem tempẽstiuis quoque conuiuijs delector; nec cum æqualibus solum, qui pauci iam admodum restant, sed cum uestra etiam ætate, atque uobiscum: habeoq; senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis auiditatem auxit, potionis, & cibi sustulit. quod si quem etiam ista delectant, ne omnino bellum indixisse uidear uoluptati, cuius est etiam fortasse quidam naturalis motus: non intelligo, ne in istis quidem uoluptatibus ipsis carere sensu senectutem. me uero & mãgisteria delectant à maioribus instituta; & is sermo, qui, more maiorum, à summo magistro adhibetur in poculo; & pocula, sicut in symposio Xenophontis, minuta, atque rorantia; & refrigeratio æstate, & uicissim aut sol, aut ignis hibernus: quæ quidem etiam in Sãbinis persequi soleo: conuiuiumq; uicinorum quotidie compleo; quod ad multam noctem, quàm maxime possumus, uario sermone producimus. At non est uoluptatum tanta quasi titillatio in senibus: credo: sed nec desideratio quidem: nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam iam affecto ætate quæreret, uteretur ne rebus uenereis, Dij mẽliora, inquit: libenter uero istinc, sicut à domino agresti, ac furioso, profugi. cupidis enim rerum talium odiosum fortasse, et molestum est carere: satiatis uero, et expletis iucundius est carere, quàm frui quanquam non caret is, qui non desiderat. hoc ego, non desiderare, dico esse iucundius. Quòd si istis ipsis uoluptatibus bona ætas

alibi quoque sic appellat Cicero ea cõuiuia, quibus interesse licet nec enim omnibus honeste licet.

unde magister conuiuii.

ubi uillam habuit, simpliciter et rudi formæ ædificatam.

potest etiam legi, dic meliora: ut ad græcã loquendi consuetudinem respondeat, εὐφήμει.

tas fruitur libentius: primum paruulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima; sic adolescentia uoluptates prope intuens magis fortasse lætatur; sed delectatur etiam senectus procul eas spectans, tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendijs libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumq; (ut dicitur) uiuere? si uero habet aliquod tanquam pabulum studij, atque doctrinæ: nihil est ocioſa senectute iucundius. Mori uidebamus in studio dimetiendi pene cæli atque terræ Gallum, familiarem patris tui, Scipio. quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum mane cœpisset? quàm delectabat eũ, defectiones solis, & lunæ multo nobis ante prædicere? Quid in leuioribus studijs, sed tamen acutis? quàm gaudebat bello suo Punico Næuius? quàm Truculento Plautus? quàm Pseudolo? uidi etiam senem Liuium: qui, cum septem annis ante, quàm ego natus sum, fabulam docuisset: Centhone, Tuditanoq; consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinij Crassi, & pontificii, & ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? atque eos omnes, quos commemoraui, his studiis flagrantes senes uidimus. M. uero Cethegum; quem recte suadæ medullam dixit Ennius, quanto stu

Sulpicium Gallũ, de quo lib. 1. et in Lælio, in extremo: et apud Plinium.

uixit igitur Catonis ætate.

uide lib. de claris orat.

dio

dio exerceri in dicendo uidebamus etiam senẽ? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum uolupates cum his uoluptatibus comparãdæ? Atque hæc quidem studia doctrinæ prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait uersiculo quodam, (ut ante dixi) senescere se multa in dies discentem: qua uoluptate animi nulla certe potest esse maior. Venio nunc ad uoluptates agricolarum: quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis uitam proxime uidentur accedere. habent enim rationem cum terra; quæ nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit, quod accepit, sed alias minore, plerunque maiore cum fœnore. quanquam me fidem non fructus modo, sed etiam ipsius terræ uis, ac natura delectat. quæ cum gremio mollito, ac subacto sparsum semen excepit, primum id occatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum uapore, & compressu suo diffundit, & ẽlicit herbescentem ex eo uiriditatem: quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoq; erecta geniculato, uaginis iam quasi pubescens includitur, è quibus cum emersit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra auium minorum morsus munitur uallo aristarum. Quid ego uitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum; ut meæ senectutis requietem, oblectamẽtumq; noscatis. Omitto enim uim ipsam omnium, quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo

uide, quam eleganter ea, quæ ad agriculturã pertinent, explicet: cum latinæ orationis facultatem, quocunque uellet, ingenii præstantia traduceret.

tantulo grano, aut ex acino uinaceo, aut ex ceterarum frugum, ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos, ramosq; procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, uiuiradices, propagines non ne ea efficiunt, ut quemuis cum admiratione delectent? uitis quidē quæ natura caduca est, nisi fulta est, fertur ad terram; eadem, ut se erigat, clauiculis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputatis coercet ars agricolarum, ne siluescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. itaque ineunte uere, in ijs, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur: à qua oriens uua se ostendit: quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primo est peracerba gustatu; deinde matura dulcescit; uestitaq; pampinis nec modico tempore caret, & nimios solis defendit ardores: qua quid potest esse cum fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cuius quidem non utilitas me solum, ut ante dixi, sed & cultura, & natura ipsa delectat; adminiculorum ordines, capitum iugatio, religatio, & propagatio uitium, sarmentorum ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. quid ego irrigationes, quid agri fossiones, repastinationesq; proferam, quibus fit multo terra fœcundior? Quid de utilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne uerbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. at Homerus, qui multis (ut mihi uidetur) ante sæculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat

sic dicebant, litus mare defendit, pro arcet.

qui nunc extat.

bat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. Nec uero segetibus solum, & pratis, & uineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed hortis etiam, atque pomarijs, tum pecudum pastu, apum examinibus, florum omnium uarietate. nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil inuenit agricultura solertius. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, fuisse sentio longiora. ignoscetis autem: nam & studio rerum rusticarum prouectus sum, & senectus est natura loquacior: ne ab omnibus eam uitijs uidear uindicare. Ergo in hac uita Man. Curius, cũ de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis. cuius ego uillã contemplans, (abest enim non longe à mea) admirari satis non possum uel hominis continentiam, uel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt. non enim, aurum habere, præclarum sibi uideri dixit, sed ijs, qui haberent aurum, imperare. poterat ne tantus animus non efficere iucundam senectutem? Sed uenio ad agricolas; ne à me ipso recedam. In agris erant tunc senatores, idest senes; siquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nuncia tum est, eum dictatorem esse dictum. cuius dictatoris iussu magister equitũ C. Seruilius Ahala Sp. Melium regnum appetentem, occupatum interemit. à uilla in senatum accersebantur & Curius, & ceteri senes: ex quo, qui eos accersebant, uiatores nominati sunt. num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui

rei rusticæ partes, segetes, prata, uineæ, arbusta, horti, apum examina.

uillæ Curij, nullo sumptu, nullo ornatu extructa.

oppressum a te quàm potiretur elegans, nec tamen satis notũ, loquendi genus.

alibi, occupanti fortuna.

qui se agricultione oblectabant? mea quidem sententia, haud scio, an ulla possit esse beatior uita; neque solum officio, quòd hominum generi uniuerso cultura agrorum est salutaris; sed & delectatione, quam dixi, & saturitate, copiaq; rerum omnium, quæ ad uictum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent. & quoniam hæc quidam desiderant, in gratiã iam cum uoluptate redeamus. semper enim boni, assiduiq; domini referta cella uinaria, olearia, & penaria est: uillaq; tota locuples abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. iam, hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. conditiora facit hæc superuacaneis operis aucupium, atque uenatio. Quid de pratorum uiriditate, aut arborum ordinibus, aut uinearum, oliuetorum ue specie dicam? breui præcidam. agro bene culto nihil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendũ non modo non retardat, uerum etiam inuitat, atque allectat senectus. ubi enim potest illa ætas aut calescere uel apricatione melius, uel igni; aut uicissim umbris, aquis ue refrigerari salubrius? Sibi habeant igitur arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, & pilam, sibi natationes, atque cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant, & tesseras; id ipsum, utrum lubebit; quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt: quos legite, quæso, studiose, ut facitis. quàm copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? atque, ut intelligatis nihil ei tam regale uideri,

hortum agricolæ succidiam alteram appellant.

sonibus talorũ, et tesserarũ lusus conceditur.

Xenophontis libri perutiles.

uideri, quàm ſtudium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, Perſarum regem, præſtanti ingenio, atque imperij gloria, quum Lyſander Lacedæmonius, uir ſummæ uirtutis, ueniſſet ad eum Sardis, eiq; dona à ſocijs attuliſſet, & ceteris in rebus comem erga Lyſandrum, atque humanum fuiſſe; & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum, oſtendiſſe: cum autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, et directos in quincuncem ordines, & humum ſubactá, atque puram, & ſuauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixiſſe; mirari ſe non modo diligentiam, ſed etiam ſolertiam eius, à quo eſſent illa dimenſa, atque deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe: atqui ego ſum omnia iſta dimenſus: mei ſunt ordines, mea deſcriptio: multæ etiam iſtarum arborum mea manu ſunt ſatæ: tum Lyſandrum, intuentem purpuram eius, & nitorem corporis, ornatumq; Perſicum multo auro, multisq; gemmis, dixiſſe: recte uero te Cyre beatum ferunt, quoniam uirtuti tuæ fortuna coniuncta eſt. Hac igitur fortuna frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quo minus & ceterarum rerum, et in primis agri colẽdi ſtudia teneamus uſque ad ultimum tempus ſenectutis. M. quidem Valerium Cõruinum ad centeſimum annum accepimus uitam perduxiſſe', cum' eſſet acta iam ætate in agris, eoſq; coleret: cuius inter primum, & ſextum conſulatum octo & quadraginta anni interfuerunt. ita quantum ſpatiũ ætatis maiores ad ſenectutis initium eſſe uoluerunt, tantus illi curſus honorum fuit. atque

in re militari: tamen à Cnone, nauali pugna poſtremo uictus eſt. Iuſtinus li. 6

quẽ Liuiũ Alexandro Magno comparat in re bellica.

huius

huius extrema ætas hoc beatior, quàm media; quòd auctoritatis habebat plus, laboris minus. apex autem senectutis auctoritas. quanta fuit in L. Cæcilio Metello, quanta in Atilio Calatino, in quem illud elogium, Vnicum plurimæ consentiunt gentes, populi primarium fuisse uirum. notum est carmen incisum sepulcro. iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium esset fama consentiens. quem uirum nuper P. Crassum, pontificem maximum, quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio præditum, uidimus? quid de Paullo, aut Africano loquar? aut iam ante de Măximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata presertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ uoluptates. sed in omni oratione mementote eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. ex quo efficitur id, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi, miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. non cani, non rugæ repente auctoritatem afferre possunt: sed honeste acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ uidentur leuia, atque communia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in aliis ciuitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentissime obseruantur. Lysandrum Lacedæmonium, cuius modo mentionem feci, dicere aiunt solitum, Lăcedæmone esse honestissimum domicilium senectutis. nusquam enim tantum tribuitur ætati; nusquam est

apex senectutis auctoritas.

Fabio, cum quo se militasse iă dixit.

miſera ſenectus, quæ ſe oratione defendit.

Lacedæmone domicilium ſenectutis honeſtiſſimum.

ſenectus honoratior. quin etiam memoriæ proditum eſt: cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu ueniſſet, magno conſeſſu locum ei nuſquam datum à ſuis ciuibus: cum autem ad Lacædemonios acceſſiſſet, qui, legati cum eſſent, certo in loco conſederant, conſurrexiſſe omnes, & ſenem ſeſſum recepiſſe: quibus cum à cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex ijs quendam, Athenienſes ſcire, quæ recta eſſent, ſed facere nolle. Multa in nõſtro collegio præclara, ſed hoc, de quo agimus, augurum. in primis, quòd, ut quiſque ætate antecedit, ita ſententiæ principatum tenet: neque ſõlum honore antecedentibus, ſed ijs etiam, qui cum imperio ſunt, maiores natu augures anteponuntur. Quæ ſunt igitur uoluptates corporis cum auctoritatis præmijs comparandæ? quibus qui ſplendide uſi ſunt, ij mihi uidentur fabulam ætatis peregiſſe, nec, tanquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. At ſunt morоſi, & anxij, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam auari: ſed hæc mõrum uitia ſunt, morum uitia ſunt, quæ ſenectuti tribuuntur. non ſenectutis. ac moroſitas tamen, & ea uitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem iuſtæ, ſed quæ probari poſſe uideatur. contemni ſe putant, deſpici, illudi: præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. quæ tamen omnia dulciora fiunt & moribus bonis, & artibus: idq; cum in uita, tum in ſcena intelligi poteſt ex ijs fratribus, qui in Adelphis ſunt. quanta in altero duritas, in altero comitas? ſic ſe res habet. ut enim non õmne uinum, ſic nõn omnis natura uetuſtate coaceſcit. ſeuẽritatem non omnis natura uetuſtate coaceſcit. ſeuera, non acerba, debet ſenectus eſſe.

in senectute probo, sed eam, sicut alia, modicam; acerbitatem nullo modo. auaritia uero senilis quid sibi uelit, non intelligo. potest enim quidquam esse absurdius, quàm, quo minus uiæ restat, eo plus uiatici quærere? Quarta restat caussa, quæ maxime angere, atque solicitam habere nostram ætatem uidetur; appropinquatio mortis, quæ certe à senectute non potest longe abesse. ò miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non uiderit: quæ aut plane negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam optanda, si aliquò eum deducit, ubi sit futurus æternus. atqui tertium certe nihil inueniri potest. quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quanquam quis est tam stultus, quamuis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad uesperum esse uicturum? quin etiam ætas illa multo plures, quàm nostra, mortis casus habet: facilius in morbos incidunt adolescentes: grauius ægrotant: tristius curantur: itaque perpauci ueniunt ad senectutem. quod ni ita accideret, melius, & prudentius uiueretur. mẽs enim, & ratio, & consilium in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ omnino ciuitates fuissent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud uideatis cum adolescentia esse commune? sensi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fr. tribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se esse uicturum; quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat.

mens, ratio, consilium in senibus est.

Paulli filijs, qui adhuc pueri sũt extincti. Liuius, et alij.

quid enim ſtultius, quàm incerta pro certis habere, falſa pro ueris? at ſenex ne quod ſperet, quidem habet. eſt eo meliore conditione, quàm adoleſcens; cum id, quod ſperat ille, hic iá cõſecutus eſt. ille uultu diu uiuere: hic diu uixit. quanquam, ò dij boni, quid eſt in hominis uita diu? da enim ſupremum tempus: expectemus Tarteſſiorum regis ætatem. fuit enim, ut ſcriptum uideo, Argantonius quidam Gadibus, qui octoginta regnauit annos, centum & uiginti uixit. ſed mihi ne diuturnum quidem quidquam uidetur, in quo eſt aliquid extremum. cum enim id aduenit, tunc illud, quod præterijt, effluxit: tantum manet, quod uirtute, & recte factis ſis conſecutus: horæ quidem cedunt, & dies, & menſes, & anni; nec præteritum tempus unquam reuertitur; nec, quid ſequatur, ſciri poteſt. quod cuique temporis ad uiuendum datur, eo debet eſſe contentus. neque enim hiſtrioni, ut placeat, peragenda fabula eſt; modo, in quocunque fuerit actu, probetur: neque ſapienti uſque ad, Plaudite, ueniendum. breue enim tempus ætatis ſatis eſt longum ad bene, honeſteq; uiuendum. ſin proceſſeris longius, non magis dolendum eſt, quàm agricolæ dolent, præterita uerni temporis ſuauitate, æſtatem, autumnumq; ueniſſe. uer enim, tanquam adoleſcẽtia, ſignificat. oſtenditq; fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accõmodata ſunt: fructus autem ſenectutis eſt, ut ſæpe dixi, ante partorum bonorum memoria, & copia. omnia uero, quæ ſecundum naturam fiunt, ſunt habenda in bonis. quid eſt autem

nihil diuturnũ in quo eſt aliquid extremum.

adoleſcentia uer ætatis.

tam ſecundum naturam, quàm ſenibus emori? quod idem contingit adoleſcentibus, aduerſante, & repugnante natura. itaque adoleſcentes ſic mihi mori uidentur, ut cum aquæ multitudine flammæ uis opprimitur: ſenes autem, ſicut cum ſua ſponte, nulla adhibita ui, conſumptus ignis extinguitur. & quaſi poma ex arboribus, ſi cruda ſunt, ui auelluntur; ſi matura, & cocta, decidunt: ſic uitam adoleſcentibus uis aufert, ſenibus maturitas: quæ mihi quidem tam iucunda eſt, ut, quo propius ad mortem accedam, quaſi tẽrram uidere uidear, aliquandoq; in portum ex lõga nauigatione eſſe uenturus. ſenectutis autem nullus certus eſt terminus: rectèq; in ea uiuitur, quoad munus officij exequi, & tueri poſſis, & tamen mortem contemnere. ex quo fit, ut animoſior etiam ſenectus ſit, quàm adoleſcentia, & fortior. hoc illud eſt, quod Piſiſtrato tyrannò à Solone reſponſum eſt, cum illi quærenti, qua tandem ſpe fretus, ſibi tam audacter obſiſteret, reſpondiſſe dicitur, ſenẽctute. Sed uiuendi finis eſt optimus, cum, integra mente, certisq; ſenſibus, opus ipſa ſuum eadem, quæ coagmentauit, natura diſſoluit. ut nauem, ut ædificium idem deſtruit facillime, qui conſtruxit: ſic hominem eadem optime, quæ conglutinauit, natura diſſoluit. nam omnis conglutinatio recens, ægre; inueterata, facile diuellitur. ita fit, ut illud breue uitæ reliquum nec auide appetendum ſenibus, nec ſine cauſſa deſerendum ſit. uetat Pythagoras, iniuſſu imperatoris, ideſt dei, de præſidio, & ſtatione uitæ decedere. Solonis quidem ſapientis elogium

mors quaſi terra nauigantibus.

Solonis dictum.

elogium est, quo se negat uelle suam mortem dolore amicorum & lamentis uacare. uult credo se esse carum suis. sed haud scio, an melius Ennius:

Solonis, et Ennij sentẽtiæ diuersæ.

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Iam, sensus moriendi, si quis potest esse, is ad exiguum tempus durat, presertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. moriendum enim certe est; & id, incertum, an eo ipso die. mortem igitur omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse uidetur, cum recorder non L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad uoluntariam mortem cursum equorum incitauerunt; non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conseruaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis uel corporibus suis obstruere uoluerunt; non auum tuum L. Paullum, qui morte sua luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est; sed legiones nostras, quod scripsi in Originibus, in eum sæpe locum profectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. quod igitur adolescentes, & ij quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? omnino, ut mihi quidem uide-

mors negligenda.

ab Arunte, Tarquinij regis filio: et ab ipso item Aruns occisus est.

Annibal.

ex agris enim in militiam profiscebantur.

tur, rerum omnium satietas, uitæ facit satietatem. sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea iam constans requirit ætas, quæ media dicitur? sunt etiam eius ætatis: ne ea quidem à senectute quæruntur. sunt extrema quædam studia senectutis. ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. quod cum euenit, satietas uitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non uideo, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere. quod eo melius mihi cernere uideor, quo ab ea propius absum. Ego uestros patres, P. Scipio, tuq; C. Læli, uiros clarissimos, mihi amicissimos, uiuere arbitror, & eam quidem uitam, quæ est sola uita numeranda. nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur. est enim cælestis animus ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatiq; contrarium. sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quiq; cælestium ordinem contemplantes, imitarentur eum uitæ modo, atque constantia. Nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem, sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & auctoritas. Audiebam, Pythagoram, Pythagoreosq; incolas pene nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex uniuersa mente diuina delibatos animos

occidunt studia omnium ætatũ.

pro minus dixto. sic locutus est epist. 1. ad Atticum.

tenuerant enim Italiæ partem, quæ magna Græcia uocabatur.

animos haberemus. Demonſtrabãtur mihi præterea, quæ Socrates ſupremo uitæ die de immortalitate animorum diſſeruiſſet, is, qui eſſet ſapientiſſimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic ſentio: cũm tanta celeritas ſit animorum, tanta memoria præteritorum, futurorumq; prudentia, tot artes, tot ſcientiæ, tot inuenta, non poſſe eá naturá, quæ res eas contineat, eſſe mortalẽ: cũmq; animus ſemper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipſe ſe moueat, nec finem quidem habiturum eſſe motus, quia nunquam ſe ipſe ſit relicturus: &, cũm ſimplex animi ſit natura, neque habeat in ſe quidquam admixtum, diſpar ſui, atque diſſimile, non poſſe eum diuidi: quod ſi non poſſit, non poſſe interire: magnoq; eſſe ărgumento, homines ſcire pleraque antea quàm nati ſint, quòd iam pueri, cum artes difficiles diſcant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere uideantur, ſed reminiſci, & recordari. Hæc Platonis fere.

argumenta quatuor ad probandam animorum immortalitatẽ, ex Platone ſumpta.

Apud Xenophõntem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nõlite arbitrari, ò mihi cariſſimi filij, me, cum à uobis diſceſſero, nuſquam, aut nullum fore. nec enim, dum eram uobiſcum, animum meum uidebatis; ſed, eum eſſe in hoc corpore, ex ijs rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igitur eſſe creditote, etiam ſi nullum uidebitis. Nẽc uero clarorum uirorum poſt mortem honores permanerent, ſi nihil eorum ipſorum animi efficerent, quo diutius memoriam ſui teneremus. mihi quidem nunquam perſuaderi potuit, ănimos, dum in corporibus eſſent

argumenta ſex Xenophõtis pro animorum æternitate.

mortalibus, uiuere; cum exissent ex ijs, emori: nec uero tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore euasisset; sed, cum omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. atque etiam, cum hominis natura morte dissoluitur, ceterarum rerum, perspicuum est, quò quæque discedat: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt: animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. Iam uero, uidetis nihil mortitam esse simile, quàm somnũm. atqui dormientium animi maxime declarant diuinitatem suam. multa enim, cum remissi & liberi sunt, futura prospiciunt. ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se plane corporis uinculis relaxarint. Quare, si hæc ita sunt; sic me colitote, inquit, ut deum: sin interiturus una est animus cũ corpore; uos tamen deos uerentes, qui hãnc omnem pulchritudinẽ tuentur, & regunt, memoriam nostri pie, inuiolateq́; seruabitis. Cyrus quidem hæc moriens: nos, si placet, nostra uideamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paullum, aut duos auos, Paullum, & Africanum, aut Africani pãtrem, aut pãtruum, aut multos præstantes uiros, quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerẽt, posteritatem ad se pertinere. An censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores, diurnos, nocturnosq́; dõmi, militiæ susceptũrum fuisse, si ijsdem finibus gloriam meam, quibus uitam, essem terminaturus? non ne melius multo fuisset, ociosam ætatem,

Ouidius 2. Am. Stulte, quid est somnus, gelida mors umbra?

mundum uniuersum.

uterque periit in Hispania. uide 99.

lib. 11. off. in extremo, dixit, uel bello, uel domi.

tem, & quietam, sine ullo labore, aut contentione, traducere? sed nescio quo modo animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excessisset è uita, tum denique uicturus esset. quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent: haud optimi cuiusque animus maxime ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? non ne uobis uidetur animus, is qui plus cernat, et longius, uidere se ad meliora proficisci; ille autem, cuius obtusior sit acies, non uidere? equidem efferor studio patres uestros, quos colui, & dilexi, uidendi. neque uero eos solum conuenire aueo, quos ipse cognoui, sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. quò quidem me proficiscentem haud sane quis facile retraxerit, nec tanquam Peliam recoxerit. quòd si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis uagiam: ualde recusem. nec uero uelim, quasi decurso spatio, ad carceres à calce reuocari. quid enim habet uita cõmodi? quid non potius laboris? sed habeat sane: habet certe tamen aut satietatem, aut modum. non libet enim mihi deplorare uitam; quod multi, & ij docti, sæpe fecerunt. nec me uixisse pœnitet: quoniam ita uixi, ut non frustra me natum existimem. & ex uita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. commorandi enim natura diuersorium nobis dedit, non habitandi locum. ò præclarum diem, cum ad illud diuinorum animorum concilium, cœtumq; proficiscar; cumq; ex hac turba, & colluuione discedam.

non æque uident omnes animi.

Iasonis, patrem quē à Medoro, in Iasonis gratiam, medicatis aquis reco:lum, et iuuentuti restitutum, poetæ fingunt.

proficiscar;

proficiſcar enim non ad eos ſolum uiros, de quibus ante dixi; uerum etiam ad Catonem meum: quo nemo uir melior natus eſt, nemo pietate præſtantior: cuius à me corpus crẽmatum eſt: quod contra decuit ab illo meum: animus uero, non me deſerens, ſed reſpectans, in ea profecto loca diſceſſit, quò mihi ipſi cernebat eſſe ueniendum. quem ego meum caſum fortiter ferre uiſus ſum; nõn quo æquo animo ferrem; ſed me ipſe conſolabar, exiſtimans non longinquum inter nos digreſſum, & diſceſſum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari ſolere dixiſti:) leuis eſt ſenectus, nec ſolum non moleſta, ſed etiá iucunda. quòd ſi in hoc erro, animos hominum immortales eſſe credam: libenter erro; nec mihi hunc errorem, quo delector, dum uiuo, extorqueri uolo. ſin mortuus, ut quidam minuti philoſophi cenſent, nihil ſentiam: non uereor, ne hunc errorem meum philoſophi mortui irrideant. quòd ſi non ſumus immortales futuri: tamen, extingui homini ſuo tempore, optabile eſt. nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, ſic uiuendi modum: ſenectus autem peractio ætatis eſt, tanquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus, preſertim adiuncta ſatietate. Hæc habui, de ſenectute quæ dicerem: ad quam utinam perueniatis; ut ea, quæ ex me audiſtis, re experti probare poſſitis.

uide antiquum morem corpori cremandorum.

M. TVLLII

M. TVLLII CICERONIS LAELIVS, VEL DE AMICITIA, AD T. POMPONIVM ATTICVM.

Dialogi personæ,

FANNIVS, SCAEVOLA, LAELIVS.

Q. MVCIVS augur multa narrare de C. Lælio, socero suo, memoriter, & iucunde solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapiẽtem. ego autẽ à patre ita eram deductus ad Scæuolam, sumpta uirili toga; ut, quoad possem, & mihi liceret, à senis latere nunquam discederem. itaque multa ab eo prudenter disputata, multa breuiter, & commode dicta, memoriæ mandabam; fieriq; studebam eius prudentia doctior. quo mortuo, me ad pontificem Scæuolam contuli: quem unum nostræ ciuitatis et ingenio, & iustitia præstantissimum audeo dicere. sed de hoc alias. nunc redeo ad augurem. Cũ sæpe multa narraret, tum memini domi in hemicyclo sedentem, ut solebat, cum & ego essem una, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum fere erat multis in ore. meministi enim profecto, ut opinor, Attice, & eo magis, quòd P Sũlpicio utebare multum, cum is tribunus pl. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat consul, dissideret, quicum coniunctissime, & amantissime uixerat, quanta hominum esset uel admiratio, uel querela. itaque tum Scæuola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælij de amicitia, habitũ

sic et ipse, et Cato censorius appellati sunt. uide lib. 3. off. et in proœmio de senectute, et hic infra.

orator egregius, qui loquitur in libris de oratore.

ab

ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio, M. filio, paucis diebus poſt mortem Africani. cuius diſputationis ſententias memoriæ mãdaui: quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. quaſi enim ipſos introduxi loquentes; ne, inquam, & inquit, ſæpius interponeretur. atque id eo feci, ut tanquam à præſentibus coram haberi ſermo uideretur. cum enim ſæpe mecum ageres, Attice, ut de amicitia ſcriberem aliquid; digna mihi res tum omnium cognitione, tum noſtra familiaritate uiſa eſt: itaque feci non inuitus, ut prõdeſſem multis tuo rogatu. ſed, ut in Catone maiore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catonem induxi ſenem diſputantem; quia nulla uidebatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quã eius, qui & diutiſſime ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ ceteris floruiſſet: ſic, cum accepiſſemus à patribus, maxime memorabilem C. Lælij, & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe; idonea mihi Lælij perſona uiſa eſt, quæ de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet mãgiſter meus Scæuola. genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum ueterum auctoritate, & eorum illuſtrium, plus neſcio quo pacto uidetur habere grauitatis. itaque ipſe mea legẽs ſic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui exiſtimem. ſed, ut tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicũ amiciſſimus de amicitia ſcripſi. tum eſt Cato locutus, quo erat nemo fere ſenior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius, et ſapiẽs, (ſic enim eſt habitus) et amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. tu uelim à me animũ parumper

quòd re uera nõ loqueretur, cũ eſſent mortui.

nihil enim utilius, quàm ea cognoſcere, quæ tum ad inſtituendam, tum ad conſeruandam amicitiam pertinent.

in iure ciuili.

rumper auertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius, & Q. Mucius ad ſocerum ueniunt poſt mortẽ Africáni. ab ijs ſermo oritur: reſpondet Lælius: cuius tota diſputatio eſt de amicitia: quam legens tu ipſe cognoſces. FAN. Sunt iſta uera, Læli. nec enim melior uir fuit Africano quiſquam, nec clarior. ſed exiſtimare debes, omniũ oculos in te eſſe coniectos. unum te ſapientem & appellant, & exiſtimant. tribuebatur hoc modo M. Catoni. ſcimus L. Acilium apud patres noſtros appellatum eſſe ſapiẽtem: ſed uterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens eſſe in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerum uſum habebat, multaq; eius & in ſenatu, & in foro uel prouiſa prudenter, uel acta conſtanter, uel reſpõſa acute ferebãtur, propterea quaſi cognomen iam habebat in ſenectute ſapientis. te autem alio quodam modo, dicunt, non ſolum natura, & moribus, uerum etiam ſtudio, & doctrina eſſe ſapientem; nec ſicut uulgus, ſed ut eruditi ſolent: appellare ſapientem; qualem in reliqua Græcia neminem. nam, qui ſeptem appellantur, eos, qui iſta ſubtilius quærunt, in numero ſapientum non habent. Athenis ũnum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo ſapientiſſimum iudicatum. hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, ut omnia tua in te poſita eſſe ducas, humanosq; caſus uirtute inferiores putes. itaque ex me quærunt, credo ex hoc itẽ Scæuola, quonam pacto mortem Africani feras, eoq; magis, quòd his proximis nonis, cum in hortos D. Bruti auguris, commentandi cauſſa, ut aſſolet, ueniſſemus,

minoris: quem à propinquis occiſum eſſe, ſuſpicio fuit. de ſomnio Scip.

hunc non nominat lib. 3. offi. ſed Catonẽ dũtaxat et Laliũ.

Socratẽ 100.

semus, tu non affuisti, qui diligentissime semper illum diem, & illud munus solitus esses obire. SCAE. *Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animaduerti, te dolorem, quem acceperis tum summi uiri, tũ amantissimi morte, ferre moderate, nec potuisse non commoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quòd autem his nonis in collegio nostro non affuisses, ualetudinẽ caussam, non mœstitiam fuisse.* LAE. *Recte tu quidem, Scæuola, & uere. nec enim ab isto officio, quod semper ũsurpaui cum ualerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officij. Tu autem, Fanni, quòd mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amice. sed, ut mihi uideris, non recte iudicas de Catone. aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quisquam, ille sapiẽs fuit. quo modo enim (ut alia omittam) mortem filij tulit? memineram Paullum, uideram Caium: sed hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato uiro. quamobrem caue Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum iudicauit: huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, (ut iam cum utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moueri negem, quàm id recte faciam, ũiderint sapientes: sed certe mentiar. moueor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo unquam erit, &, ut confirmare possum, nemo certe fuit. sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maxime illo*

pro, obire solitus sum. nam hoc uerbum consuetudinẽ significat. de off. li. 2

est enim contro uersia, utrum nihil omnino dolendum.

solatio

ſolatio, quòd eo errore careo, quo, amicorum deceſſu, plerique angi ſolent. nihil enim mali accidiſſe Scipioni puto. mihi accidit, ſi quid accidit. ſúis autem incommodis grauiter angi, non amicũ, ſed ſe ipſum amantis eſt. Cum illo uero quis neget actum eſſe præclare? niſi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare uellet: quid non eſt adeptus, quod homini fas eſſet optare? qui ſummam ſpem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuo adoleſcens incredibili uirtute ſuperauit; qui conſulatũ petijt nunquam, factus eſt conſul bis, primum ante tempus, iterum ſibi ſuo tempore, reip. pene ſerõ: qui, duabus urbibus euerſis, inimiciſſimis huic imperio, non modo præſentia, uerum etiam futura bella deleuit. quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem, liberalitate in ſorores, benignitate in ſuos, iuſtitia in omnes? hæc nota ſunt uobis. quàm autem ciuitati carus fuerit, mærore funeris indicatum eſt. Quid igitur hunc paucorum annorum acceſſio iuuare potuiſſet? ſenectus enim, quamuis non ſit grauis, ut memini Catonem anno ante, quàm mortuus eſt, mecum, & cum Scipione diſſerere, tamen aufert eam uiriditatem, in qua etiam nũnc erat Scipio. quamobrem uita quidem talis fuit uel fortuna, uel gloria, ut nihil poſſet accedere: moriendi autem ſenſum celeritas abſtulit. quo de genere mortis difficile dictu eſt: quid homines ſuſpicẽntur, uidetis. hoc tamen uere licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in uita celeberrimos, lætiſſimosq; uiderit, illum diem clariſſimum fuiſſe, cum, ſenatu dimiſſo, domum reductus

hoc et in libro de claris orat. dixit, cum de obitu Horteuſii loqueretur.

ortis iam ſeditionibus.

de præterito: pro etiam tunc. quod alibi quoque legimus.

ſuſpicabantur, ueneno ſublatũ.

ad

ad ueſperam eſt à patribus conſcriptis, à populo R. ſõcijs, & Latinis, pridie quàm exceſſit è uita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad ſuperos uideatur potius, quàm ad inferos, peruenisſe. neque enim aſſentior ijs, qui hæc nuper diſſerere cæperunt, cum corporibus ſimul animos interire, atque omnia morte deleri. plus apud me antiquorum auctoritas ualet, uel noſtrorũ maiorum, qui mortuis tam religioſa iura tribuerunt: quod non feciſſent profecto, ſi nihil ad eos pertinere arbitrarentur; uel eorum, qui in hac tẽrra fuerunt, magnamq; Græciam, quæ nunc quidem deleta eſt, tunc florebat, inſtitutis, & præceptis ſuis erudierũt; uel eius, qui Apollinis oraculo ſapientiſſimus eſt iudicatus. qui non tum hoc, tum illud, ut in pleriſque, ſed idem dicebat ſemper, animos hominum eſſe diuinos, iisq;, cum è corpore exceſſiſſent, reditum ad cælum patere, optimoq;, & iuſtiſſimo cuique expeditiſſimum. quod idem Scipioni uidebatur: qui, idẽ quaſi præſagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus, & Manilius adeſſent, & alij plures, tuq; etiam, Scæuola, mecum ueniſſes, triduum diſſeruit de rep. cuius diſputationis fuit extrẽmum fere de immortalitate animorum: quæ ſe in quiete per uiſum ex Africano audiſſe dicebat. Id ſi ita eſt, ut optimi cuiuſque animus in morte facillime euolet tanquam è cuſtodia, uinculisq: corporis: cui cenſemus curſum ad deos faciliorem fuiſſe, quàm Scipioni? quocirca, mærere hoc eius euentu, uereor, ne inuidi magis, quàm amici ſit. Sin autem illa ueriora, ut ide interitus ſit animorum, & corporum, nec ullus ſenſus maneat: ut nihil

ſocii, et Latini, ueteres dicebãt, pro, ſocii Latini: quod alio loco multis uerbis oſtendimus.

de Italia ſentit. Pythagoram, et Pythagoreos ſignificat. uide 100.

in ſomnio Scipionis, quæ pars fuit extrema lib. VI. de rep.

ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali. sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum, et nos gaudemus, et hæc ciuitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem, ut supra dixi, actum optime est, mecum autem incommodius, quem fuit æquius, ut prius introieram in uitam, sic prius exire de uita, sed tamẽ recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beate uixisse uidear, quia cum Scipione uixerim. quocum mihi cõiuncta cura de republica, & de priuata fuit: quocũmus fuit, & militia communis, &, id, in quo est omnis uis amicitiæ, uoluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. itaque non tam ista me sapientiæ, quam modo Fannius co[illegible]rauit, fama delectat, falsa presertim; quàm, quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore: idq; mihi eo magis est cordi, quòd ex omnibus sæculis uix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum. quo in genere sperare uideor Scipionis amicitiam, & Lælij notam posteritati fore. FAN. *Istud quidem, Læli, ita necesse est, sed. quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus ocioſi, pergratum mihi feceris, spero item Scæuolæ, si, quemadmodum soles de ceteris rebus, cum ex te quæruntur, sic de amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des.* SCAE. *Mihi uero pergratum hoc erit. atque id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius anteuertit. quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris.* LAE. *Ego uero non grauarer, si mihi ipse confiderem. nam & præclara uisa res est: &*

Damon, et Pythias: Orestes, et Pylades: Achilles, et Patroclus: Theseus, et Pyrithous.

O *sumus,*

ſumus, ut dixit Fannius, ocioſi. ſed quis ego ſum? aut quæ in me eſt facultas? doctorum eſt iſta conſuetudo, eaq; Græcorum, ut ijs proponatur, de quo diſputent quamuis ſubito. magnum opus eſt, egetq; exercitatione non parua. quamobrem, quæ diſputari de amicitia poſſunt, ab eis, cenſeo, petatis, qui iſta profitentur. ego uos hortari tantum poſſum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. nihil eſt enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res uel ſecundas, uel aduerſas. Sed hoc primum ſentio, niſi ſi in bonis amicitiam eſſe non poſſe. neque id ad uiuum reſeco, ut illi, qui hæc ſubtilius diſſerunt, fortaſſe uere, ſed ad communem utilitatem parum. negant enim quenquam uirum bonum eſſe, niſi ſapientem. ſit ita ſane: ſed eam ſapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo eſt conſecutus. nos autem ea, quæ ſunt in uſu, uitaq; communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, ſperare debemus. nunquam ego dicam C. Fabricium, Man. Curium, T. Coruncanium, quos ſapientes noſtri maiores iudicabant, ad iſtorum normam fuiſſe ſapientes. quare ſibi habeant ſapientiæ nomen, & iuuidioſum, & obſcurum; concedantq;, ut hi boni uiri fuerint, ne id quidem facient: negabunt id, niſi ſapienti, poſſe concedi. agamus igitur pingui Minerua, ut aiunt. Qui ita ſe gerunt, ita uiuunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; nec ſit in eis ulla cupiditas, uel libido, uel audacia; ſintq; magna conſtantia, ut hi fuerunt, quos modo nominaui: hos uiros bonos, ut habiti ſunt, ſic etiam appellandos putemus;

niſi in bonis amicitia eſſe non poteſt.

non exquiſitis argumentis.

temus; qui sequuntur, quantúm homines possunt, naturam, optimam recte uiuendi ducem. sic enim mihi perspicere uideor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam, maior autem, ut quisque proxime accederet. itaque ciues potiores sunt, quàm peregrini; & propinqui, quàm alieni. cum his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non satis habet firmitatis. nanque hoc præstat ámicitia propinquitati, quòd ex propinquitate beneuolentia tolli potest, ex amicitia autẽ non potest. sublata enim beneuolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. quanta autem uis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maxime potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter, duos, aut inter paucos iungeretur. Est autem ámicitia nihil aliud, nisi omniũ diuinarum, humanarumq; rerum cum beneuolentia, & caritate summa consensio. qua quidem haud scio an, excepta sapientia, quidquam melius homini sit à dijs immortalibus datum. diuitias alij præponunt, bonam alij ualetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam uoluptates. belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora caduca, & incerta, posita non tam in nostris consilijs, quàm in fortunæ temeritate. qui autem in uirtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem, sed hæc ipsa uirtus amicitiam gignit, & continet: nec sine uirtute ámicitia esse ullo pacto potest. iam, uirtutem ex consuetudine uitæ, sermonisq; nostri interpretemur; nec

quasi, prorsus non liceat.

amicitia præstat propinquitati.

amicitiæ definitio.

amicitia sine uirtute esse non potest.

metiamur eam, ut quidam docti, uerborum magnificentia; uirosq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos. his communis uita contenta est. eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. tales igitur inter uiros amicitia tantas opportunitates habet, quantas uix queo dicere. Principio, quis potest esse uita uitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua beneuolentia conquiescat? quid dulcius, quàm habere, quo cum omnia audeas sic loqui, ut tecum? quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse, gauderet? aduersas uero ferre difficile esset sine eo, qui illas grauius etiam, quàm tu, ferret. denique ceteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus fere singulis; diuitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudare; uoluptates, ut gaudeas; ualetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis: amicitia plurimas res continet; quoquò te uerteris, præsto est; nullo loco excluditur; nunquam intempestiua, nunquam molesta est: itaque non aqua, non igni, (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitia. neque ego nunc de uulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, & prodest, sed de uera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & aduersas partiendo communicando; leuiores. cumq; plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bona spe præluceat in posterum, nec debilitari animos, aut cadere

C. Sulpicium Gallum uide 103:

pro, quis omnino uiuit.

amicitia sic utimur, ut aqua, et igni.

cadere patitur. uerum enim amicum qui intuetur; tanquam exemplar aliquod intuetur sui. quocirca & absentes adsunt, & egentes abundant, & imbecilles ualent, &, quod difficilius dictu est, mortui uiuunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. ex quo illorum beata mors uidetur, horum uita laudabilis. quòd si exemeris ex natura rerum beneuolentiæ coniunctionem: nec domus ulla, nec urbs stare poterit; ne agri quidem cultus permanebit. id si minus intelligitur; quanta uis amicitiæ, concordiæq; sit, ex dissensionibus, atque ex discordijs percipi potest. quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ non odijs, atque dissidijs funditus possit euerti? ex quo, quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigẽtinum quidem, doctum quendam uirum, carminibus græcis uaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totoq; mundo constarent, quæq; mouerentur, ea contrahere amicitiam; dissipare discordiam. atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. itaque, si quando aliquod officium existit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis; quis est, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cãuea nuper hospitis, & amici mei, M. Pacuuii in noua fabula? cum, ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseueraret? stantes autem plaudebant in re ficta: quid arbitramur in uera fuisse facturos? facile indicabat ipsa natura uim suam; cum

Empedoclem.

ridicule nomen tragœdiæ caueà non nulli putarunt, cum sit area in theatrò ubi populus fabulas, ludos nõ spectabat:

homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi uideor, de amicitia quod sentirem potissime, dixisse. si qua præterea sunt, (credo autem esse multa) ab iis, si uidebitur, qui ista disputant, quæritote. FAN. Nos autem à te potius. quanquam etiam ab istis sæpe quæsiui, & audiui, non inuitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. SCAE. Tum magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum de republica disputatum est, affuisses. qualis tum patronus iustitiæ fuit contra accuratam orationem Phili? FAN. Facile id quidem fuit, iustitiam, iustissimo uiro, defendere. SCAE. Quid amicitiam? non ne facile ei erit, qui eb eam, summa fide, constantia, iustitiaq; seruatam, maximam gloriam ceperit? LAE. Vim hoc quidem est afferre. quid enim refert, qua me ratione cogatis? cogitis certe. studiis enim generorum, presertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud considerandum uideri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam desideranda sit amicitia, ut in dandis, recipiendisq; meritis, quod quisque minus per se posset, id acciperet ab alio, uicissimq; redderet; an esset hoc quidem proprium amicitiæ, sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad beneuolentiam coniungendam. nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione

Hanc disputationem Cicero sex lib. de rep. complexus est.

amicitiæ causse quæritur.

amicitiæ

amicitiæ coluntur, & obseruantur temporis causſa: in amicitia autem nihil fictum, nihil ſimulatum; &, quidquid in ea eſt, id & uerum, & uoluntarium eſt. quapropter à natura mihi uidetur potius, quàm ab indigentia, orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam ſenſu amandi, quàm cogitatione, quantum illa utilitatis eſſet habitura. quod quidem quale ſit, etiam in beſtijs quibuſdam animaduerti poteſt, quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum appareat ſenſus. quod in homine multo eſt euidentius: primum ex ea caritate, quæ eſt inter natos, & parentes, quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere non poteſt: deinde, cum ſimilis ſenſus extitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus, cuius cum moribus, & natura congruamus; quòd in eo quaſi lumen aliquod probitatis, & uirtutis perſpicere uideamur. nihil eſt enim amabilius uirtúte; nihil, quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum propter uirtutem, & probitatem eos etiam, quos nunquam uidimus, quodam modo diligamus. quis eſt, qui C. Fabricii, M' Curii cum caritate aliqua, & beneuolentia memoriam non uſurpet, quos nunquam uiderit? quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Câſſium, Sp. Melium non oderit? cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt, Pyrrho, & Annibale. ab altero, propter probitatem eius, non alienos animos habemus: alterum, propter crudelitatem eius, ſemper hæc ciuitas oderit. quòd ſi tanta uis probitatis eſt, ut eam uel in eis, quos nunquam uidi-

in amicitia nihil fictum.

à natura, non ab indigentia, orta eſt amicitia.

uirtus maximè omnium rerum beneuolentiam conciliat.

cui Viſcellino cognomen fuit.

probitatem etiã in hoſte diligimus.

uidimus, uel, quod maius est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moueantur, cum eorum, quibuscum usu coniuncti esse possunt, uirtutem, & bonitatem perspicere uideantur? quanquam confirmatur ămor & beneficio accepto, & studio perfecto, & consuetudine adiuncta. quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit beneuolentiæ magnitudo. quam si qui putant ab imbecillitate profisci, ut sit per quam quisque assequatur quod desideret: humilem sane relinquunt, & minime generosum (ut ita dicam) ortum amicitiæ; quam ex inopia, atque indigentia natam uolunt. quod si ita esset; ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus. quod lõge secus est. ŭt enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime uirtute, & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaq; omnia in se ipso posita iudicet; ita in amicitiis expetendis, colendisq; maxime excellit. quid enim? Africanus erat indigens mei? minime hercule. at ne ego quidem illius. sed ego admiratione quadam uirtutis eius, ille uicissim opinione fortasse non nulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit. aũxit beneuolentiam consuetudo. sed quanquam utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt; non sunt tamen ab earum spe caussæ diligendi profectæ. ut enim benefici, liberalesq; sumus, non ut exigamus gratiam, (neque enim beneficium fœneramur) sed natura propensi ad liberalitatem sumus: sic ămicitiam, non spe mercedis adducti, sed quòd eius

amorem quæ confirment.

quis excellat in expetendis, colendisq; amicitijs.

auget beneuolentiam consuetudo.

amicitia nõ spe mercedis, sed propter se ipsam expetitur.

eius omnis fructus in ipso amore ineſt, expetendam putamus. Ab ijs uero, qui pecudum ritu ad uoluptatem omnia referunt, longe diſſentimus: nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, nec diuinum ſuſpicere poſſunt, qui omnes ſuas cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamq; contemptam. quamobrem hos quidem ab hoc ſermone remoueamus: ipſi autem intelligamus, à nãtura gigniſenſum diligendi, & beneuolentiæ caritatem, facta ſignificatione probitatis: quam qui appetiuerunt, applicant ſeſe, & propius admouent, ut & uſu eius, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; ſintq; pares in amore, & æquales, propenſioresq; ad bene merendum, quàm ad repoſcendum; atque hæc inter eos ſit honeſta certatio. ſic & utilitates ex amicitia maxime capientur: & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate, grauior, & uerior. nam ſi utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata diſſolueret: ſed, quia natũra mutari non poteſt, iccirco ueræ amicitiæ ſempiternæ ſunt. Ortum quidem amicitiæ uidetis: niſi quid adhuc forte uultis. FAN. *Tu uero perge, Læli. pro hoc enim, qui minor eſt natu, meo iure reſpondeo.* SCAE. *Recte tu quidem. quamobrem audiamus.* LAE. *Audite uero optimi uiri ea, quæ ſæpiſſime inter me, & Scipionem de amicitia diſſerebantur. quanquam ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quàm ãmicitiam uſque ad extremum uitæ diem permanere: nam, uel ut non idem expediret utrique incidere ſæpe, uel ut de republica non idem ſentirent. mutari etiam*

à natura gignitur diligendi ſenſus.

natura non mutatur.

amicitia non facile permanet ad extremum uitæ diem.

etiam mores hominum sæpe dicebat, alias aduersis rebus, alias ætate ingraueſcente. atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineuntis ætatis; quòd ſummi puerorum amores ſæpe una cum prætexta, ſumpta toga, deponerentur: ſin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent, dirimi tamen interdum uel luxŭriæ contentione, uel commodi alicuius, quod idem adipiſci uterque non poſſet: quòd ſi qui longius in amicitia prouecti eſſent, tamen ſæpe labefactari, ſi in honoris contentionem incidiſſent: peſtĕm enim maiorem eſſe nullam in amicitijs, quàm in pleriſque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibuſque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas ſæpe inter amiciſſimos extitiſſe: magna etiam diſſidia & plerunque iuſta naſci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non eſſet, poſtularetur, ut aut libidinis miniſtri, aut adiutores eſſent ad iniuriam: quod qui recuſarent, quamuis honeſte id facerent, ius tamen amicitiæ deſerere arguerĕtur ab ijs, quibus obſequi nollent: illos autem, qui quiduis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri omnia ſe amici cauſſa eſſe facturos: eorum querela inueterata non modo familiaritates extingui ſolere, ſed etiam odia gigni maxima, atque ſempiterna: hæc ita mŭlta, quaſi fata, impendere amicitijs, ut omnia ſubterfugere, non modo ſapientiæ, ſed etiam felicitatis diceret ſibi uideri. Quamobrem id primum uideamus, ſi placet, qu[illegible]us amor in amicitia progredi debeat. Num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere?

luxuria, ait Feſtus, morum eſt ſolutio,

peſtes in amicitia ſunt, pecuniæ cupiditas, et ambitio.

multæ impendent amicitijs.

quatenus amor in amicitia progredi debeat.

buere? num Viſcellinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, remp. uexantem, à Q. Tuberone, æqualibuſq; amicis derelictum uidebamus. at C. Bloſſius Cumanus, hoſpes familiæ neſtræ, Scæuola, cum ad me, qui aderam Lænati & Rutilio conſulibus in cõnſilio, deprecatum uenisſet, hanc, ut ſibi ignoſcerem, cauſſam afferebat, quòd tanti Ti. Gracchũ feciſſet, ut, quidquid ille uellet, ſibi faciendum putaret. tum ego, etiam ne, inquam, ſi te in Capitolium faces ferre uellet? nunquam, inquit, uoluiſſet id quidem: ſed, ſi uoluiſſet, paruiſſem. uidetis, quàm nefaria uox: et hercle ita fecit, uel plus etiam, quàm dixit: non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, ſed præfuit; nec ſe comitem illius furoris, ſed ducem præbuit: itaque hac amentia, quæſtione noua perterritus, in Aſiam profugit: ad hoſtes ſe contulit: pœnas reip. graues, iuſtaſq; perſoluit. nũlla eſt igitur excuſatio peccati, ſi amici cauſſa peccaueris. nam cum cõnciliatrix amicitiæ uirtutis opinio fuerit; difficile eſt amicitiam manere, ſi à uirtute deſeceris. quòd ſi rectum ſtatuerimus, uel concedere amicis, quidquid uelint; uel impetrare ab amicis, quidquid uelimus: perfecta quidem ſapientia ſumus, ſi nihil habeat res uitii: ſed loquimur de iis amicis, qui ante oculos ſunt, quos uidemus, aut de quibus memoriam accepimus, quos nouit uita communis. ex hoc numero nobis exempla ſumenda ſunt, & eorum quidem maxime, qui ad ſapientiam proxime accedunt. Vidimus Papum Æmilium C. Lũſcinio,

in quo, quid agendum contra ſocios Ti. Gracchi, deliberabatur.

non eſt peccandum amicitiæ cauſſa.

conciliatrix amicitiæ uirtutis opinio.

Fabricio Luſcino, qui bis triũphauit.

scine familiarem fuisse, (sic à patribus accepimus) bis una consules, & collegas in censura. tum etiam cũ iis, et inter se coniunctissimos fuisse Man. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ trãditum est. igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra iusiurandum, contra remp. esset. nam hoc quidem in talibus uiris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse: cum illi sanctissimi uiri fuerint; æque autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At uero Ti. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minime tunc quidem C. frater, nunc idem acerrimus hostis.

amicitia prima lex.

Hæc igitur prima lẽx in amicitia sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. turpis enim excusatio est, & minime accipienda cum in ceteris peccatis, tum si quis contra remp. se amici caussa fecisse fateatur. etenim eo loco, Fanni, & Scæuola, locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus reip. deflexit enim iam aliquantulum de spatio, curriculoq; consuetudo maiorum. Ti. Gracchus regnum occupare conatus est, uel regnauit is quidem paucos menses. num quid simile populus R. audierat, aut uiderat? hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui quid in P. Scipionem effecerint, sine lacrymis non queo dicere. nam Carbonem quoque, quem modo posuimus, propter recentem pœnam Ti. Gracchi sustinuimus. de C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non libet augurari. serpit enim deinde res, quæ procli-

regnauit enim nemo post eiectos reges.

casus est ab Opimio consule.

uit

uis ad perniciem, cum semel cœpit, labitur. uidetis, in tabella iam ante quanta sit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem post Cassia. uidere iam uideor populum R. à senatu disiunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi. plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine socijs nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut, si in eiusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rep. peccantibus non discedant. improbis autem pœna statuenda est, nec minor uero ijs, qui secuti erunt alterum, quàm ijs, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cum imperator bello Persico seruitute Græciam liberasset, propterq; inuidiam in exilium pulsus esset, ingratæ patriæ iniuriam non tulit, quam ferre debuit. fecit idem, quod uiginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adiutor contra patriam inuentus est nemo. itaque mortem sibi uterque cõnsciuit. quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio uindicanda; ut ne quis sibi concessum putet, amicum, bellum patriæ inferentem, sequi. quod quidem, ut res ire cœpit, haud scio an aliquando futurum sit. mihi autem non minori curæ est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit. Hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum caussa honesta faciamus; nec expectemus quidem

bonis præcipiendum.

improbis pœna statuenda.

aliter Liuius, et Atticus de Coriolano, de Themistocle autem Clitarchus, et Stratocles, uide lib. de claris oratt.

quidem, dũ rogemur; sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium libere dare gaudeamus; plurimum in amicitia amicorum bene suadentium ualeat auctoritas; eaq; adhibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam ãcriter, si res postulabit, & adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutis; partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unum solicitum esse pro pluribus; satis superq; esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse; commodissimum esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiæ, quas uel adducas, cum uelis, uel remittas: cãput enim esse ad beate uiuendum securitatem; qua frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multo inhumanius; quem locum breuiter perstrinxi paulo ante: præsiij, adiumentiq; causſa, non beneuolentiæ, neque caritatis, amicitias esse expetendas: itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumq; uirium, ita amicitias appetere maxime: ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm uiri; & inopes, quàm opulenti; & calamitosi, quàm ii, qui putantur beati. O præclaram sapientiam. solẽm enim è mundo tollere uidentur, qui amicitiam è uita tollunt: qua nihil à dijs immortalibus melius habemus, nihil iucundius. quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsa multis locis repudianda est. nẽque enim est consentaneum, ullam honestam rem,

non aperte solũ, sed acriter etiã monẽdi sunt amici.

caput est ad beate uiuendum securitas.

solem è mundo tollunt, qui amicitiam è uita tollunt.

securitatis causſa non est honestum negligendum.

rem, actionem ue, ne solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. quòd si curá fugimus; uirtus fugienda est; quæ, necesse est, ut cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atque oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. itaque uideas rebus iniustis iustos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. ergo hoc proprium est ánimi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs. quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit nisi ex eius animo extirpatá humanitatem arbitremur: quæ caussa est, cur amicitiam funditus tollamus è uita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem, & hominem, sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quiduis generis eiusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui uirtutem duram, & quasi ferream esse uolunt: quæ quidem est tũ multis in rebus, tum in amicitia tenera, atque tractabilis; ut & bonis amici quasi diffundátur, & incommodis cõntrahatur. quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum ualet, ut tollat è uita amicitiá; non plus, quàm ut uirtutes, quia non nullas curas, & molestias afferunt, repudientur. Cum autem cõntrahat uirtus amicitiam, ut supra dixi, si qua significatio uirtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adiungat: id cum contingit, amor ibi exoriatur necesse est. quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut uestitu, cultuq; corporis;

animi bene constituti propriũ est, lætari bonis rebus, dolere cõtrarijs.

diffundatur lætitia, contrahatur mœrore.

contrahit uirtus amicitiam.

poris; animo autem uirtute prædito, eo, qui uel amare, uel (ut ita dicam) redamari possit; non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiæ, nihil uicissitudine studiorum, officiorumq; iucundius. quòd si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quam ad amicitiam similitudo: concedatur profecto uerum esse, ut bonos boni diligant, asciscantq; sibi quasi propinquitate coniunctos, atque natura. nihil est enim appetentius simili sui, nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni, & Scæuola, constat, ut opinor, bonis inter bonos quasi necessariam beneuolentiam esse: qui est amicitiæ fons à natura cõstitutus. sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. non est enim inhumana uirtus, neque superba; quæ etiam populos uniuersos tueri, eisq; optime consulere soleat: quod non faceret profecto, si à caritate uulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem uidentur, qui utilitatis caussa fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere. nonienim tam utilitas parta per amicum, quàm âmici amor ipse delectat: tumq; illud fit, quod ab amico est profectum, iucundum, si cum amore, et studio est profectum: tantumq; abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ij, qui opibus, & copijs, maximeq; uirtute præditi, in qua plurimum est præsidij, minime alterius indigeant, liberalissimi sint, & beneficentissimi. atque haud scio an ne opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis: ubi enim studia nostra uiguissent, si nunquam

excusat uerbi nouitatem. nam redame, inusitatum.

ad amicitiam similitudo affici.

bonis inter bonos quasi necessaria beneuolẽtia.

plus, quàm utilitas, delectat amici amor.

nunquam ſtudio, nunquam conſilio, nunquam opera noſtra nec domi, nec militiæ Scipio eguiſſet? non igitur ũtilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiam ſecuta eſt. non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi, ſi quando de amicitia, quam nec uſu, nec ratione habent cognitam, diſputabunt, nam quis eſt, pro deum fidem, atque hominum, qui uelit, ut neque diligat quenquam, nec ipſe ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copijs, atque in omnium rerum abundantia uiuere? hæc enim eſt tyrãnorum uita nimirum: in qua nulla fides, nulla caritas, nulla ſtabilis beneuolentiæ poteſt eſſe fiducia: omnia ſemper ſuſpecta, atque ſolicita, nullus locus eſt amicitiæ. quis enim aut eum diligat, quẽ mẽtuit; aut eum, à quo ſe metui putat? coluntur tamẽ ſimulatione amicitiæ duntaxat ad tempus. quòd ſi forte (ut fit plerunque) ceciderint; tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. quod Tarquinium dixiſſe ferunt, tum, cum exul eſſet, ſe intellexiſſe, quos fidos amicos habuiſſet, quosq; infidos, cum iam neutris gratiam referre poſſet. quanquam miror in illa ſuperbia, & importunitate ſi quenquam habere potuit. atque ut huius, quem dixi, mores ueros amicos parare non potuere: ſic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. non enim ſolum ipſa fortuna cæca eſt, ſed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa eſt. itaque illi efferuntur faſtidio fere, & contumacia: neque quidquam inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt. Atque hoc quidem uidere licet, eos, qui antea commodis fue-

non utilitatem amicitia ſed utilitas amicitiam ſequitur.

tyrannorũ uitã.

nemo diligit, quem metuit. ex quo illud Ennii: Quem metuunt, oderunt, lib. III. off. 42.

mores fortuna mutantur.

runt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari; sperniq; ab ijs ueteres amicitias, & indulgeri nouis. quid autem stultius, quam, ut plurimum copijs, facultatibus, opibus possint, cetera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, uestes egregias, uasa pretiosa; amicos non parare, optimam, & pulcherrimam uitæ (ut ita dicam) supellectilem? etenim cetera cum parant, cui parent, nesciunt, nec cuius caussa laborent: eius enim est istorum quodque, qui uincit uiribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis, & certa possessio; ut, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen uita inculta, & deserta ab amicis, non possit esse iucunda. sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini diligendi. de quibus tres uideo ferri sententias, quarum nullam probo; unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmet ipsos; alteram, ut nostra in amicos beneuolentia, illorum erga nos beneuolentiæ pariter, æqualiterq; respondeat; tertiã, ut quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. nec enim illa prima uera est, ut, quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. quàm multa enim, quæ nostra caussa nunquam faceremus, facimus caussa amicorum? precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem inuehi, insectariq; uehementius: quæ in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime. multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis uiri boni multa detrahunt,

amici, optima uitæ supellex.

de amicitiæ terminis.

amicorum caussa multa facimus, quæ nostra non faceremus.

trahunt, detrahiq; patiuntur, ut iis amici potius, quàm ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac uoluntatibus. hoc quidem est nimis exigue, & exiliter ad calculos reuocare amicitiam; ut par sit ratio acceptorum, & datorum. ditior mihi, & affluentior uidetur esse uera amicitia, nec obseruare stricte, ne plus reddat, quàm acceperit. neque enim uerendum est, ne quid excidat, aut ne aliquid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius uero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. sæpe enim in quibusdam aut animus abiectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est, sed potius eniti, & efficere, ut amici iacentem animum excitet, inducatq; in spem, cogitationemq; meliorem. Alius igitur finis ueræ amicitiæ constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam uocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm eius, qui dixisset, ita amare oportere, ut aliquando esset osurus: nec uero se adduci posse, ut hoc quemadmodum putaretur, à Biante dictum esse crederet, qui habitus esset unus è septem; sed impuri cuiusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam reuocantis, esse sententiam. quonam enim modo quisquam amicus eius esse poterit, cuius se putabit inimicum esse posse? quin etiam necesse erit cupere, & optare, ut quamsæpissime peccet amicus, quo plures det sibi tanquá ansas ad reprehendendum. Rursum autem recte sa-

uera amicitia non obseruat, ne plus reddat, quàm acceperit.

Biantis dictum, ita amare no oportere, ut aliquando simus c- scuri. Val. Max. l. 7. c. 3.

ctis, commodisq; amicorum neceſſe erit angi, dolere, inuidere. Quare hoc quidem præceptum, cuiuſcunque eſt, ad tollendam amicitiam ualet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitijs comparandis, ut ne quãdo ãmare inciperemus eum, quem aliquando odiſſe poſſemus. quin etiam ſi minus felices in deligendo fuiſſemus; ſe rẽndum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, & uoluntatum ſine ulla exceptione communitas; ut etiam ſi qua fortuna acciderit, ut minus iuſtæ amicorum uoluntates ſint adiuuandæ, in quibus eorum aut de capite agatur, aut de fama, declinandum ſit de uia, modo ne ſumma turpitudo ſequatur. eſt enim, quãtenus amicitiæ dari uenia poſſit. Nec uero negligenda eſt fama: nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet beneuolentiam ciuium, quam blanditijs, & aſſentationibus colligere, turpe eſt. uirtus, quam ſequitur caritas, minime repudianda eſt. Sed (ſæpe enim redeo ad Scipionem, cuius omnis ſermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores eſſent: capras, & oues quot quiſque haberet, dicere poſſe; amicos quot haberet, non poſſe dicere: & in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes eſſe; nec habere quaſi ſigna quædam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi, & ſtabiles, & conſtantes deligendi: cuius gene-

uidendum eſt, quem amare incipiamus.

putabat Africanus amicorũ uitia ferenda.

eſt, quatenus amicitiæ uenia dari poſſit.

ris

ris eſt magna pẽnuria: & iudicare difficile eſt ſane, niſi expertum: experiendum autem eſt in ipſa amicitia: ita præcurrit amicitia iudicium, tollitq; experiendi poteſtatem. eſt igitur prudentis ſuſtinere, ut curſum, ſic impetum beneuolentiæ, quo utamur, quaſi aquis tentãtis, ſic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam ſæpe in parua pecunia perſpiciuntur, quàm ſint leues. quidam autem, quos parua mouere non potuit, agnoſcuntur in magna. ſi uero erunt aliqui, reperti, qui, pecuniam præferre amicitiæ, ſordidum exiſtiment: ũbi eos inueniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes amicitiæ non anteponant; ut; cum ex altera parte propoſita hæc ſint, ex altera uis amicitiæ, non multo illa malint? imbẽcilla enim natura eſt ad contemnendam potentiam: quam etiam ſi, neglecta amicitia, conſecuti ſunt, excuſari ſe arbitrantur; quia non ſine magna cauſſa ſit neglecta amicitia. itaque ueræ amicitiæ difficillime reperiuntur in ijs, qui in honoribus, req; publica uerſantur. ubi enim inuenias, qui honorẽ amici anteponat ſuo? Quid? (hæc ut omittam) quàm graues, quàm difficiles pleriſque uidentur calamitatẽ ſocietates? ad quas, nõ eſt facile inuentus, qui deſcendat. quanquã Ennius recte,

Amicus certus in re incerta cernitur.

tamẽ hæc duo leuitatis, et infirmitatis plerosque conuincunt; aut ſi in bonis rebus cõtemnũt; aut ſi in malis dẽſerunt. qui igitur utraque in re grauem, conſtantem, ſtabilemq; ſe in amicitia præſtiterit, hunc ex maxime raro hominum genere iudicare debemus, et pe-

conſtantium amicorũ magna penuria.

ut in tranſitu fluminis.

ambitio ſæpe amicitiam peruertit.

imbecilla natura ad contemnendam potentiam.

ſenarius.

contemnere, leuitatis: deſerere, infirmitatis:

ne diuino. firmamentum autem ſtabilitatis, conſtantiæq; eius, quam in amicitia quærimus, fides eſt: nihil enim ſtabile eſt, quod infidum eſt. ſimplicem præterea, & communem, et conſentientem, id eſt qui rebus ijſdem moueatur, eligi par eſt: quæ omnia pertinent ad fidelitatē. neque enim fidūm poteſt eſſe multiplex ingenium, & tortuoſum. neque uero, qui non ijſdem rebus mouetur, et natura conſentit, aut fidus, aut ſtabilis poteſt eſſe. Addendum eodem eſt, ut ne criminibus, aut inferendis delectetur amicus, aut credat illatis. quæ pertinent omnia ad eam, quam iam dudum tracto, conſtantiam. ita fit uerum illud, quod initio dixi, amicitiam niſi inter bonos eſſe non poſſe. eſt enim boni uiri, quem eundem ſapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia; primum, ne quid fictum ſit, ne ue ſimulatum, (aperte enim uel odiſſe, magis ingenuum eſt, quàm fronte occultare ſententiam) deinde non ſolum ab aliquo oblatas criminationes repellere, ſed ne ipſum quidem eſſe ſuſpicioſum ſemper aliquid exiſtimantem ab amico eſſe uiolatum. Accedat huc ſuauitas quædam, oportet, ſermonum, atque morum haudquaquam mediocre cōdimentum amicitiæ. triſtitia autem, & in omni re ſeuēritas abſit. habet illa quidem grauitatem: ſed amicitia remiſſior eſſe debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemq; procliuior. Exiſtit autem hoc loco quædam quæſtio ſubdifficilis; num quando amici noui, digni amicitia, ueteribus ſint anteponendi; ut equis uetulis teneros anteponere ſolemus. indigna homine dubitatio. non enim amicitiarum eſſe debent,

dum nō poteſt ſe multiplex ingeniū, et tortuoſum.

bonus uir duo tenere in amicitiæ.

abſit ab amicitia ſeueritas.

bent, sicut aliarum rerum, satietates. ueterrimæ quæque (ut ea uina, quæ uetustatem ferunt) esse debent suauissimæ. uerumq; illud est, quod uulgo dicitur, multos mõdios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit. nouitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: uetustas tamen suo loco conseruanda est: maxima est enim uis uetustatis, & consuetudinis. atque in ipso equo, cuius modo mentionem, feci si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consueuit, libentius utatur, quàm intrectato, & nouo. nec modo in hoc, quod est animal, sed in ijs etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo ualet; cum locis etiam ipsis montosis delectemur, & siluestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed mãximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. sæpe enim excellentiæ quædam sunt; qualis erat Scipionis in nostro (ut ita dicam) grege. nunquam se ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Quinctum uero Maximũm, fratrem, egregium uirum, omnino sibi nequaquam parem, quòd is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat; suosq; omnes per se esse posse ampliores uolebat. quod faciendum, imitandumq; est omnibus; ut, si quam præstantiam uirtutis, ingenij, fortunæ consecuti sunt, impartiant eam suis, communicentq; cum proximis; ut, si parentibus nati sunt humilibus, si propinquos habeant imbecilliores uel animo, uel fortuna, eorum au-

multi modij salis simul edendi, ut expleatur munus amicitiæ

maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori.

eiusdem Paulli filium, sed à Q. Fabio Max. adoptatum.

geant opes, eisq; honori sint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis, & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filij inuenti, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. quod quidem est multo profecto magis in ueris patribus, certisq; faciendum. fructus enim ingenij, & uirtutis, omnisq; præstantiæ tum maxime capitur, cum in proximum quenque confertur. Vt igitur ij, qui sunt in amicitia, coniunctionisq; necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. quorum plerique aut quæruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant, eoq; magis, si aliquid habere se putant, quod officiose, aut amice, & cum labore aliquo suo factum queant dicere. odiosum sane genus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. quamobrem, ut ij, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia, sic quodam modo inferiores extollere. sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant. quod non fere contingit nisi ijs, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modo uerbis, sed etiam opere leuandi sunt. tantum autem cuique tribuendum est, primum, quantum ipse efficere possis; deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque adiuues, possit sustinere. non enim tu possis, quantumuis licet excellas

fructus uirtutis est caritas.

inferiores dolere non debent, se ab amici, aliqua præstantia superari.

odiosum genus hominum officia exprobrantium.

quantum amicis tribuendum.

cellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. Rupilium potuit consulem efficere, frátrem eius Lucium non potuit. quòd si etiam possis quidvis deferre ad alterum; uidendum est tamen, quid ille possit sustinere. omnino ămicitiæ, corroboratis iam, confirmatisq; & ingeniis, & ætatibus, iudicandæ sunt: nec, si qui ineunte ætate uenandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt. isto enim modo nutrices, & pædagogi iure uetustatis plurimum beneuolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt. dispărēs enim mores disparia studia sequuntur. quorum dissimilitudo dissociat amicitias. nec ob aliam caussam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum, studiorumq; distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitiis, ne quis intemperata quadam beneuolentia, quod persæpe fit, impediat magnas ūtilitates amicorum. nec enim (ut ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientem, audire uoluisset: & sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire uult, quòd desiderium non facile ferat; & infirmus est, mollisq; natura, & ob eam ipsam caussam in amicitia parum iustus. Atque in omni re cōsiderandum est, & quid postules ab amico, & quid patiare

de quo Plin. l. 7. c. 36.

amicitiæ, corroboratis ingeniis, et ætatibus, iudicandæ.

dispares mores disparia studia sequuntur.

utilitates amicorum impediendæ non sunt.

considerandum, et quid postules ab amico, et quid patiare à te impetrari.

tiare à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitijs dimittendis non nunquam necessaria. iam enim à sapientum familiaritatibus ad uulgares amicitias oratio nostra delabitur. erumpunt sæpe uitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiæ sunt remissione usus eleuandæ, & , ut Catonem dicere audiui , dissuẽndæ magis, quàm discindendæ sunt ; nisi quædam admodum intolerabilis iniuria exarserit , ut neque rectum , neque honestum sit , neque fieri possit , ut non statim alienatio , disiunctioq; facienda sit . sin autem morum , aut studiorum commutatio quædam , ut fieri solet , facta erit , aut in reip. partibus dissensio intercesserit : (loquor enim , ut paulo ante dixi, non de sapientum , sed de communibus amicitijs) cauendum erit , ne non solum amicitiæ depositæ , sed inimicitiæ etiam susceptæ uideantur . nihil enim turpius , quàm cum eo bellum gerere , quicum familiariter uixeris . ab amicitia Q. Pompeij meo nomine se remouerat , ut scitis , Scipio : propter dissensionem autem , quæ erat in rep. alienatus est à collega nostro Metello . utrunque egit grauiter , auctoritate , & offensione animi non acerba . quamobrem primum danda opera est , ne qua amicorum diſſidia fiant : sin tale aliquid euenerit , ut extinctæ potius amicitiæ , quàm oppressæ uideantur . Cauendum uero est , ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitia : è quibus iurgia , maledicta , contumeliæ gignuntur : quæ tamen si tolerabiles erunt , ferendæ sunt : & hic bo-

dissuenda amicitiæ, non discindenda.

nihil turpius, quàm, inter quos fuerit amicitia, inimicitias exoriri.

Macedonico: collega autem Scipionis, et Lælij in auguratu.

nos

nos ueteri amicitiæ tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. omnino omnium horum uitiorum, atque incommodorum una cautio est, atque una prouisio, ut nẽ nimis cito diligere incipiamus, ne ue indignos. digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis ineſt causſa, cur diligantur. rarum istud genus: & quidem ŏmnia præclara rara, nec quidquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit; & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos: itaque pŭlcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda. nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc uis amicitiæ qualis, & quanta sit. ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipso mercedem exigat caritatis suæ, sed quòd per se sibi quisque carus est. quod nisi idem in amicitiam transferatur, uerus amicus nunquam reperietur. est enim is amicus quidem, qui est tanquam ălter idem. quòd si hoc apparet in bestijs, uolucribus, agrestibus, natantibus, cicuribus, feris, primum, ut se ipsæ diligant; (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant, atque appetant, ad quas se applicent eiusdem generis animantes; idq; faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quanto id magis in homine fit natura? qui & se ipse diligit; & alterum acquirit, cuius animum ita cum suo commisceat, ut efficiat pene unum

ne nimis scito diligere incipiamus.

omnia præclara rara, græcum adagium.

pulcherrima est amicitia, quæ per se, et propter se expetitur.

amicus tăquam alter idem.

ex

uitium in amicitia.

ex duobus. Sed plerique pĕruerſe, ne dicam impudenter, amicum habere talem uolunt, quales ipſi eſſe non poſſunt: quæq; ipſi non tribuunt amicis, hæc ab ijs deſiderant. par eſt autem, primum, ipſum eſſe uirum bonum; tum, alterum ſimilem ſui quærere. in tălibus ea, quam iam dudum tractamus, ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt; cum homines beneuolentia coniuncti, primum cupiditatibus ijs, quibus ceteri ſeruiunt, imperabunt; deinde æquitate, iuſtitiaq; gaudebunt; omniaq; alter pro altero ſuſcipiet; neque quidquam unquam, niſi honeſtum, & rectum, alter ab altero poſtulabit; neque ſolum colent ſe inter ſe, ac diligent, ſed etiam uerebuntur. nam măximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit uerecundiam. itaque in ijs pernicioſus eſt error, qui exiſtimant libidinum, peccatorumq; omnium patere in amicitia licentiam. uirtutum enim amicitia adiutrix à natura data eſt, non uitiŏrum comes: ut, quoniam ſolitaria non poſſet uirtus ad ea, quæ ſumma ſunt, peruenire, coniuncta, & conſocia ta cum altera perueniret. quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt; eorum eſt habendus ad ſummum naturæ bonum optimus, beatiſſimusq; comitatus. hæc eſt, inquam, ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ putant homines expetenda, honeſtas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas; ut, cum hæc adſint, beata uita ſit, & ſine his eſſe non poſſit. quŏd cum optimum, maximumq; ſit; ſi id uolumus adipiſci, uirtuti opera danda eſt: ſine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam

in quibus amicitiæ ſtabilitas cõfirmari poſsit.

uerecundia maximum eſt amicitiæ ornamentum.

non uitiorum comes, ſed uirtutũ adiutrix amicitiæ eſt.

dam consequi possumus. ea uero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos grauis aliquis casus experiri cogit. Quocirca, (dicendum est enim sæpius) cũm iudicaueris, diligere oportet, non, cum dilexeris, iudicare. sed cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis & diligendis, & colendis. præposteris enim utimur consilijs, & acta agimus: quod uetamur ueteri prouerbio. nam implicati ultro & citro uel usu diuturno, uel etiam officijs, repente in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus. quo etiam magis uituperanda est rei maxime necessariæ tanta incuria. una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt. quanquam à multis ipsa uirtus contemnitur, & uenditatio quædam, atque ŏstentatio esse dicitur: multi diuitias despiciunt, quos paruo contentos tenuis uictus, cultusq; delectat: honores uero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse leuius existiment? itemq; cetera, quæ quibusdam admirabilia uidentur, permulti sunt, qui pro nihilo putent: de amicia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad remp. se contulerunt; & ii, qui rerum cognitione doctrinaq; delectantur; & ii, qui suum negocium gerunt ocioſi; postremo ii, qui se totos tradiderunt uoluptatibus; sine amicitia ŭitã esse nullam; si modo uelint aliqua ex parte liberaliter uiuere. serpit enim nescio quo modo per omnium uitã amicitia; nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse exper-

cum iudicaueri, diligere oportet, no, cum dilexeris, iudicare.

uirtus à quibusdam ostentatio dicitur.

sine amicitia uitam esse nullam, omnes consentiunt.

serpit amicitia per omniũ uitã.

expertem sui. Quin etiam, si quis ea asperitate est, & immanitate naturæ, ut congressus, societatemq; hominum fugiat, atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus, tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem euomat uirus acerbitatis suæ. atque hoc maxime iudicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam uitam ferre posset? cuiq; non auferret fructũ uoluptatum omnũ solitudo? uerũ igitur illud est, quod à Tarentino Archytã, ut opinor, dici solitum, nostros senes commemorare audiui, ab alijs senibus auditum; si quis cælum ascendisset, naturamq; mundi, & pulchritudinem siderum perspexisset, insuauem illam admirationem ei fore, quæ iucundissima fuisset, nisi aliqué, cui narraret, habuisset. sic natúra solitarium nihil amat; semperq; ad aliquod tanquam adminiculum annititur; quod in amicissimo quoque dulcissimum est. sed cum tot signis eadem natura declaret, quid uelit, ac quærat, quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quo modo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. est enim uarius, & multiplex usus amicitiæ; multæq; causſæ suspicionum, offensionumq; dantur. quas tum euitare, tum eleuãre, tum ferre sapientis est. una illa subleuanda offensio est, ut & utilitas in amicitia, & fides retineatur. nam & monendi

Archytæ dictũ contra solitudinem.

natura solitariũ nihil amat.

pro, minuere, ut alibi.

amici

amici sæpe sunt, & obiurgandi: & hæc accipienda amice, cum beneuole fiunt. sed nescio quo modo uerum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit:

Obsequium amicos, ueritas odium parit.

molesta ueritas est; siquidem ex ea nascitur odium, quod est uenenum amicitiæ: sed obsequiũ multo modestius; quòd peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. maxima autem culpa in eo est, qui & ueritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est, primum ut monitio acerbitate, deinde obiurgatio contumelia careat. in obsequio autem (quoniã Terentiano uerbo libenter utimur) comitas adsit, assentatio, uitiorum adiutrix procul amoueatur; quæ non modo amico, sed ne libero quidem digna est. aliter enim cum tyranno, aliter cum amico uiuitur. cuius autem aures clausæ ueritati sunt, ut ab amico uera audire nequeant; huius salus desperanda est. scitũ est enim illud Cãtonis, multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces uideantur: illos uerum sæpe dicere, hoc nunquam. atque illud absurdum est, quòd ij, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt; eam capiunt, qua debent carere. peccasse enim se, non anguntur; obiurgari, moleste ferunt: quod cõntra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. Vt igitur & monere, & moneri proprium est ueræ amicitiæ; & alterum libere facere, non aspere; alterum patienter accipere, nõ repugnanter: sic habendum

adeo familiaris, ut à Lælio scriptæ putentur. quæ Terentij nomine comœdiæ circunferuntur. Cic. ad Att. lib. VI.

Catonis dictum contra assentatores.

itidem locutus est in extremo de senectute.

pestis in amicitijs nulla maior est, quàm assentatio.

dum est, nullam in amicitijs pẽstem esse maiorem, quam adulationem, blanditias, assentationem. quáuis enim multis nominibus est hoc uitium notandum, leuium hominum, atque fallacium, ad uoluntatem loquentium omnia, nihil ad ueritatem. cum autem omnium rerum simulatio est uitiosa, (tollit enim iudicium ueri, idq; adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime. delet enim ueritatem, sinẽ qua nomen amicitiæ ualere nõ potest. nam cum amicitiæ uis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: qui fieri poterit, si nec in uno quidem unus animus erit idem semper, sed uarius, commutabilis, multiplex? quid enim potest esse tam flexibile, tam deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modo sensum, ac uoluntatem, sed etiam uultum, atque nutum conuertitur?

sine ueritate nomen amicitiæ, ualere non potest.

Negat quis, nego: ait, aio. postremo imperaui egomet mihi,

Omnia assentari:

ut ait idem Terentius: sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino leuitatis est. multi autem Gnathonum similes cum sint, lõco, fortuna, fama superiores; horum est assentatio molesta, cum ad uanitatem accessit auctoritas. secerni autem blandus amicus à uero, & internosci tam potest adhibita diligentia, quàm omnia fucata, & simulata à sinceris, atque ueris. concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen iudicare solet, quid interfit inter popularem, id est assentatorem, & leuem ciuem, & inter constantem, seuerum, & grauem. Quibus blanditiis C. Papirius consul nuper influebat in aures concionis,

pro dignitate posuit, ut in epist. ad Terentiã, Videte quid alie faciant isto loco femine.

cionis, cum ferret legem de tribunis pl. reficiendis? dissuasimus nos. sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. quanta illi, dij immortales, fuit grauitas, quanta in oratione maiestas? ut facile ducem populi R. non comitem, diceres. sed affuistis: & est in manibus oratio. itaque lex popularis suffragijs populi repudiata est. Atque (ut ad me redeā) meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino cos. quàm popularis lex de sacerdotijs C. Licinij Crassi uidebatur. cooptatio enim collegiorum ad pōpuli beneficium transferebatur. atque is primum instituit in forum uersus agere cum populo. tamen illius uendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile uincebat. atque id actum est prætore me, quinquennio ante, quàm consul sum factus. itaque re magis, quàm auctoritate, caussa illa defensa est. quòd si in scena, id est in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum est, tamen uerum ualet, si modò id patefactum, & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota ueritate perpenditur? in qua nisi (ut dicitur) apertum pectus uideas, tuumq; ostendas; nihil fidum, nihil exploratum habeas; ne amare quidem, aut amari possis, cum, id quàm uere fiat, ignores. quanquam ista assentatio, quamuis pernicioſa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei: qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur, & se maxime ipse delectet. omnino est amāns sui uirtus: optime enim se ipsa nouit; quamq; amabilis sit, intelli-

ut populus sacerdotes crearet, cum ea potestas antea ipsorum sacerdotum fuisset. uide lib. nostrum de legibus.

amans sui uirtus est.

git. ego autem non de uirtute nunc loquor, sed de uir tutis opinione. uirtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quàm uideri uolunt. hos delectat assentatio, his fictus ad eorum uoluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam uanam testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cum alter uerum audire non uult, alter ad mentiendum paratus est. nec parasitorum in comœdijs assentatio nobis faceta uideretur, nisi essent milites gloriosi.

senarius sex Eunucho Terentii.

Mãgnas uero agere gratias Thais mihi?

satis erat respondere, Magnas: Ingentes, inquit. semper auget assentatio id, quod is, cuius ad uoluntatem dicitur, uult esse magnum. quamobrem, quáquam blanda ista uanitas apud eos ualet, qui ipsi illam allectant, & inuitant: tamen etiam grauiores, constantioresq; admonendi sunt, ut animaduertant, ne callida assentatione capiantur. apẽrte enim adulantem nemo non uidet, nisi qui admodum est excors: callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiose cauendum est. nec enim facillime agnoscitur, quippe qui aduersando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, uinciq; se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus uicisse uideatur. quid autem turpius, quàm illudi? quod ne accidat, magis cauendum est: ut in Epicũreo,

duplex assentatio, aperta, et occulta.

mẽdosum puto. sunt autem, qui sequuntur, Cæcilu uersus. uide 90: in Catone.

Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris, atque luscris lautissime:

hæc enim in fabulis stultissima persona est, improuidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum, id est sapientum

tum, (de hac dico sapientia, quæ uidetur in hominem cadere posse) ad leues amicitias defluxit oratio. quam obrem ad illa prima redeamus; eaq; ipsa concludamus aliquando. Virtus, inquam, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conseruat. in ea est enim conuenientia rerum, in ea constantia: quæ cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnouitq; in alio, ad id se admouet, uicissimq; accipit illud, quod in altero est. ex quo eorum exardescit siue amor, siue amicitia. utrunque enim dictū est ab amando: amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæsita: quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis. hac nos adolescentes beneuolentia senes illos L. Paullum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, Ti. Gracchum, Scipionis nostri socerum, dileximus. hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me, & Scipionem, & L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium: uicissim autem senes in adolescentium caritate acquiescimus, ut in uestra, & Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adolescentis P. Rutilij, & A. Virginij familiaritate delector. Quoniamq; ita ratio comparata est uitæ, naturæq; nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maxime quidem optandum est, ut cum æqualibus possis, quibuscum tanquam è carceribus emissus sis, ijsdem ad calcem, ut dicitur, peruenire: sed quoniam res humanæ fragiles, caducæq; sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, et à quibus diligamur. caritate enim, beneuolētiaq; sublata, omnis

uirtus cōciliat, et conseruat amicitias.

patrem Scipionis.

Lucii fratrem, de quo in Bruto, et ad Att. l. 13.

res humanæ fragiles, caducæq; sunt.

est è uita sublata iucunditas. mihi quidē Scipio, quanquam est subito ereptus, uiuit tamen, semperq; uiuet. uirtutē enim amaui illius uiri; quæ extincta non est; nec mihi soli uersatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris erit clara, et insignis. nemo unquam animo, aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam putent. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natūra tribuit, nihil habeo, quod cū amicitia Scipionis possim comparare. in hāc mihi de rep. consensus, in hac rerum priuatarum consiliū, in hac requies plena oblectationis fuit. nunquā illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. una domus erat, idē uictus, isq; communis. neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesq; communes. nā quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne ocium, tempusq; contriuimus. quarū rerum recordatio, et memoria si una cum illo occidisset, desiderium communctissimi uiri, atque amantissimi ferre nullo modo possem: sed nec illa extincta sunt, alunturq; potius, et augētur cogitatione, et memoria; et, si plane illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium. diutius enim iam in hoc desiderio esse non possum: omnia autem breuia, tolerabilia esse debent, etiam si magna sunt. Hæc habui, de amicitia quæ dicerem. uos autē hortor, ut ita uirtutem locetis, sinē qua amicitia esse non potest, ut, ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

à quæ sunt animi quoque bona

perfecta amicitiæ descriptio.

quando illa cum ipso mihi essent prorsus erepta.

sine uirtute amicitiā esse non potest.

M. TVLLII CICERONIS PARADOXA SEX, AD M. BRVTVM.

ANIMADVERTI, Brute, sæpe Catonem, auunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graues ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi, & publico; sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia uiderentur. quod eo maius est illi, quàm aut tibi, aut nobis; quia nos ea philosophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari; Cato autem, perfectus, mea sententia, Stoicus, & ea sentit, quæ non sane probantur in uulgus; & in ea hæresi est, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, quasi punctis, quod proposuit, efficit, sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de mortè, de omni laude uirtutis, de dijs immortalibus, de caritate patriæ Stoice solet, oratorijs ornamentis adhibitis, dicere. ego uero tibi illa ipsa, quæ uix in gymnasiis, & in ocio Stoici probant, ludens coieci in communes locos, quæ quia sunt admirabilia, contraq; opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur: tentare uolui,

fratrem Seruiliæ, Bruti matris: qui postea cum se Vticæ occidisset, Vticensis est appellatus nunc autem uiuere uidetur, cui hæc Cicero scribit.

quod attinet ad opiniones, uerùm adhibitis oratoriis ornamentis, dicendo consequitur, ut illa etiam populo probabilia uideantur:

possent ne proferri in lucem, id est in forum, & ita dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. eoq; scripsi libentius, quòd mihi ista, παράδοξα quæ appellantur, maxime uidentur esse Sōcratica, longeq; uerissima. Accipies igitur hoc parum opusculum, lucubratum his iam contractioribus noctibus: quoniam illud maiorum uigiliarum munus in tuo nomine apparuit. & degustabis genus hoc exercitationum mearum, quibus uti consueui, cum ea, quæ dicuntur in scholis θετικὰ, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. hoc tamen opus in apertum ut referas, nihil postulo. non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minĕrua Phidiæ: tale tamen est, ut ex eadem officina exisse uideatur.

non modo Stoica.

ex ebore. Pli. lib. 34. c. 8.

ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλὸν:
quòd solum bonum, honestum.

VEREOR, ne cui uestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, de prompta hæc uideatur oratio: dicam tamen, quod sentio; & dicam breuius, quàm res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neque pĕcunias istorum, neque tĕcta magnifica, neque ŏpes, neque imperia, neque eas, quibus maxime astricti sunt, uoluptates in bonis rebus esse numerandas duxi; quippe cum uiderem, homines his rebus circumfluentes ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent. neque enim unquá expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solum,

pecunias M. Crassi, tecta L. Luculli, opes, et imperia Cn. Pompeii.

lum, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. in quo equidem continentissimorum hominum maiorum nostrorum sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla, & commutabilia, pecuniæ membra solo uerbo bona putauerunt appellanda, cum re, ac factis longe aliter iudicauissent. potest enim bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? atqui ista omnia talia uidemus, ut etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem (licet irrideat, si quis uult) plus apud me tamen uera ratio ualebit, quàm uulgi opinio. neque ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus, aut supellectilem amiserit. nec non sæpe laudabo sapientem illum, Biantem, ut opinor, qui numeratur inter septem: cuius cum patriam Prienem cepisset hostis; ceteriq; ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent; cum esset admonitus à quodam, ut idem ipse faceret, ego uero, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ ne sua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? si quid recte fit, & honestum, & cum uirtute id bene fieri uere dicitur, &, quod rectum, & honestum, & cum uirtute est, id solum opinor bonum. sed hæc uideri possunt oscuriora, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur: uita, atque factis illustranda sunt summorum uirorum hæc, quæ uerbis subtilius, quàm satis est, disputari uidentur. Quæro enim à uobis, num ullam cogitationem habuisse uideantur ij,

bona non recte dicuntur, quæ fortuna tribuit.

bonum quid sit.

exempla rem illustrant.

qui hanc remp. tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri atque argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad uoluptates. ponite ante oculos unumquenque regum. uultis, incipiam à Romulo? uultis, post liberam ciuitatem, ab ijs ipsis, qui liberauerunt eam? Quibus tandem Romulus gradibus ascendit in cælũm? ijs ne, quæ isti bona appellant; an rebus gestis, atque uirtutibus? quid autem Numa Pompilius? minus ne gratas dijs immortalibus capides, ac fictiles urnulas fuisse, quàm filicatas aliorum pateras, arbitramur? omitto reliquos. sunt enim omnes pares inter se, præter Superbum. Brutum uero si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis reliquos item eiusdem consilij socios, quid spectarint, quid se uti sint: num quis existat, cui uoluptas, cui diuitiæ, cui denique, præter officium fortis, & magni uiri, quidquam aliud propositum fuisse uideatur? Quæ res ad necem Porsenæ Q. Mucium impulit, sine ulla spe salutis suæ? quæ uis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quæ patrem Decium, quæ filium deuouit, ac immisit in armatas hostium copias? quid cõtinentia C. Fabricij? quid tenuitas uictus Man. Curij sequebatur? quid duo propugnacula belli Punici Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginiensium aduentum corpõribus suis intercludendum putauerunt? quid Africanus maior? quid minor? quid inter horum ætates interiectus Cato? quid innumerabiles alij? nam domesticis exemplis abundamus. an putamus

quia subito extinctus, non apparuit, ascendisse in cælum creditus est.

uide quàm eleganter eandem rem expresserit lib. de senect.

99.

tamus quenquam horum cogitasse quidquam in uita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse, & præclarum uideretur? ueniant igitur irrisores huius orationis, ac sententiæ; & iam uel ipsi iudicent, utrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui Cõrinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere uoluit, similes esse malint. Atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arcte tenent, accurateq; defendunt, uoluptatem esse summũm bonum. quæ quidem mihi uox pecudum uidetur esse, non hominum. tu, cum tibi siue deus, siue mater (ut ita dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque diuinius; sic te ipse abiicies, atque prosternes, ut nihil inter te, & quãdrupedem aliquem putes interesse? quidquam ne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem faciat? ut enim quisque est maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, possit honeste gloriari. quid autem est horum in uoluptate? meliorem ne efficit, aut laudabiliorem uirum? an quisquam in potiundis uoluptatibus gloria sese, & prædicatione effert? atqui si uoluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda nõ est, eaq; quo est mãior, eo magis mentem ex sua sede, & statu dimouet: profecto nihil est aliud bene, & beate uiuere, nisi honeste, & recte uiuere.

ex ære Corinthio, post ipsam Corinthum à L. Mummio euersam.

quod senserat Epicurus.

uoluptas hominis cum brutis cõmunis est.

uoluptas quo maior, eo turpior.

ὅτι αὐταρκὴς ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν:
quod se ipsa contenta uirtus ad beate uiuendum.

NEC uero ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putaui. non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non constantia, non ulla uirtus, non denique animus ipse; qui tot uirtutum præsidio munitus, tantoq; comitatu circumseptus, cum corpus eius caperetur, capi certe ipse non potuit. Caium uero Marium uidimus: qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in aduersis unus ex summis uiris uidebatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas uires uirtus habeat. nomen tantum uirtutis usurpas: quid ipsa ualeat, ignoras. nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quiq; in se uno sua ponit omnia. cuius autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi; nihilq;, quod exploratum habeat permansurum sibi ne unum quidem diem. eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis, aut exilii minis. mihi uero quidquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recusanti quidem euenerit, non modo repugnanti. quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogitationes meæ, si quidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactare iniuria? Mortem ne mihi

quas constantissime pertulit

beatus qui sit.

incerta, et instabilia fortunæ bona.

pro, nedum. sic locutus est et in epistola ad Lentulum, lib. 1. fam. ubi uide nostra scholia. præterea sic habet liber manuscriptus doctissimi uiri, Caroli Sigonij.

mihi minitaris, ut omnino ab hominibus, an exilium, ut ab improbis demigrandum sit? mors terribilis est iis, quorum cum uita omnia extinguuntur, non iis, quorum laus emori non potest: exilium autem terribile illis, quibus quasi circunscriptus est habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. te miseriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesq; cruciaris; cui nec satis est, quod est, & id ipsum, quod habes, ne non diuturnum sit futurum, times: te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant iudiciorum, atque legum: quocunque aspexisti, ut furiæ, sic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te respirare non sinunt. quamobrem ut improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: sic bonus uir, & fortis, & sapiens miser esse nemo potest. nec uero, cuius uirtus, moresq; laudandi sunt, eius non laudanda uita est: neque porro fugienda uita, quæ laudanda est: esset autem fugienda, si esset misera. quamobrem, quidquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum uideri debet.

ubi non sit felicitas.

ubi non sit miseria.

quidquid laudabile, idem expetendum.

ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα:
quòd æqualia peccata.

NEC *enim peccata rerum euentu, sed uitiis hominum metienda sunt. in quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare, quoquò te uerteris, unum est. auri nauem euer-*

peccatur enim semper ex insciitia, uel ex incontinentia.

euertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris insciția nihil interest. lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm si petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili uirgine; peccauit uero nihilo minus: siquidem est, peccare, tanquam transire lineas: quod cum feceris, culpa commissa est: quàm longe progrediare, cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil perinet. peccare certe licet nemini. quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. id si nec maius, nec minus unquam fieri potest: (quoniam in eo est peccatum, si non licuit: quod semper unum, & idem est) quæ ex eo peccata nascantur, æqualia sint oportet. quòd si uirtutes pares sunt inter se: paria esse etiam uitia necesse est. atqui pares esse uirtutes, nec bono uiro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorẽ, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facile potest perspici. An uirum bonum dicẽs, qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus non idem fecerit? aut temperantem qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? una uirtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. nihil huic addi potest, quo magis uirtus sit; nihil demi, ut uirtutis nomẽ relinquatur. etenim si bene facta, recte facta sunt, & nihil recto rectius: certe nec bono quidem melius quidquam inueniri potest. sequitur igitur, ut etiam uitia sint paria: siquidem prauitates animi recte uitia dicuntur. atqui, quoniam pares uirtutes sunt:

pares inter se uirtutes.

semel enim qui peccat, uir bonus non est, quacunque in rẽ peccet.

prauitates animi sunt uitia.

sunt: recte etiam facta, quando à uirtutibus proficiscuntur, paria esse debent: itemq; peccata, quoniam ex uitijs manant, sint æqualia necesse est. A philosophis, inquis, ista sumis. metuebam, ne à lenonibus, diceres. Socrates disputabat isto modo. bene hercule narras. nam, istum doctum, & sapientem uirum fuisse, memoriæ traditum est. sed tamen quæro ex te, (quándo uerbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis est quærendum, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctissimi senserint; præsertim cum hac sententia non modo uerior, sed ne utilior quidem hominum uitæ reperiri ulla possit. quæ uis enim, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quàm si senserint, nullum in delictis esse discrimen? aque peccare se, si priuatis, ac si magistratibus manus inferant? quamcunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihil ne igitur interest, (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruum? Nuda ista si ponas; iudicari, qualia sint, non facile possunt. patrem uita priuare, si per se scelus est; Sagũntini, qui parentes suos liberos emori, quàm seruos uiuere, maluerunt, paricidæ fuerunt. ergo & parenti non nunquam adimi uita sine scelere potest; & seruo sæpe sine iniuria non potest. caussa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius: si utrique adiuncta sit, paria fiant necesse est. illud tamen interest, quòd in seruo necando, si adsit iniuria, semel peccatur; in patris uita uiolanda, multa peccantur: uiola-

contendamus, licet. non enim pugnis inter nos, sed uerbis res agitur.

ab Annibale obsessi.

uiolatur is, qui procreauit; is, qui aluit; is, qui eru diuit; is, qui in ſede, ac domo, atque in rep. collocauit. multitudine peccatorum præſtat, eoq; pœna maiore dignus eſt. ſed nos in uita, non quæ cuique peccato pœna, ſed, quantum cuique liceat, ſpectare debemus. quidquid non oportet, ſcĕlus eſſe; quid quid non licet, nĕfas putare debemus. etiam ne in minimis rebus? etiam: ſiquidem rerum modum fingere non poſſumus, animorum tenere poſſumus. hiſtrio ſi paulo ſe mouit extra numerum, aut ſi uerſus pronunciatus eſt ſyllaba una breuior, aut longior; exſibilatur, & exploditur: in uita, quæ omni geſtu moderatior, omni uerſu aptior eſſe debet, ut in ſyllaba te peccare dices? poetam non audio in nugis: in uitæ ſocietate audiam ciuem digitis peccata dimetientem ſua? quæ ſi uiſa ſint breuiora, leuiora qui poſſunt uideri? cum, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem ratione ſemel, & ordine, nihil poſſit addi, quo magis peccari poſſe uideatur.

ſcelus, quod non oportet: nefas, quod nonliceat.

ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται:
quòd omnes ſtulti inſaniunt.

cõtra P. Clodium.

EGO *uero te non ſtultum, ut ſæpe, non improbum, ut ſemper, ſed dementem, & inſanum rebus ăddicam neceſſariis. Sapientis animus magnitudine conſilii, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, uirtutibus denique omnibus, ut mœnibus, ſeptus, uincetur, & expugnabitur? qui nec ciuitate*

id eſt probabo. ſic enim exponit Feſtus hocuerbũ

qui-

quidem pelli poteſt. quæ eſt enim ciuitas? omnis ne conuentus ferorum, & immanium? omnis ne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata unum in locum multitudo? certe negabis. non igitur erat illa tum ciuitas, cũm leges in ea nihil ualebant; cum iudicia iacebant; cum mos patrius occiderat; cum, ferro pulſis magiſtratibus, ſenatus nomen in rep. non erat. prædonum ille concurſus, & te duce latrocinium in foro conſtitutum, & reliquiæ coniurationis, à Catilinæ furijs ad tuum ſcelus, furoremq; conuerſæ, non ciuitas erat. itaque pulſus ego ciuitate non ſum, quæ tum nulla erat: accerſitus in ciuitatem ſum, cum eſſet in rep. cõnſul, qui tum nullus fuerat; eſſet ſenatus, qui tum occiderat; eſſet conſenſus populi liberi; cum eſſet iuris, & æquitatis, quæ uincula ſunt ciuitatis, repetita memoria. At uide, quàm iſta tui latrocinij tela contempſerim. iactam, & immiſſam à te nefariam in me iniuriam ſemper duxi, peruenisſe tamen ad me nunquam putaui. niſi forte, cum pãrietes diſturbabas, aut cum tectis ſceleratas faces inferebas, tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. nihil neque meum eſt, neque cuiuſquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti poteſt. ſi mihi eripuiſſes diuinam animi mei conſtantiam, meas curas, uigilias, conſilia, quibus reſp. inuicta ſtat; ſi huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuiſſes; multo etiam magis, ſi illam mentem, unde hæc conſilia manarunt, mihi eripuiſſes: tum ego accepiſſe me confiterer iniuriam: ſed ſi hæc nec feciſti, nec facere potuiſti, reditum mihi glorioſum

imaginem oſtendit illius temporis, cum à Clodio tribuno pl. eiectus eſt.

P. Lentulus, auctor, et princeps in reuocando Cicerone.

euerſa enim domus Ciceronis eſt in Palatio, de quo queritur ſæpe in orationibus.

glorioſum tua dedit iniuria, non exitum calamitoſum. ergo ego ſemper ciuis eram, & tum maxime, cum meam ſalutem ſenatus exteris nationibus, ut ciuis optimi, cõmmendabat: tu ne nunc quidem es ciuis. niſi forte idem hoſtis, & ciuis eſſe potes. an tu ciuem ab hoſte natura, ac loco, non animo, factisq; diſtinguis? cædẽm in foro feciſti: armatis latronibus templa tenuiſti: priuatorum domos, ædesq; ſacras incendiſti. cur hoſtis Spartacus, ſi tu ciuis? potes autem eſſe tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? Et me exulem, tuõ nomine, appellas? cum omne meo diſceſſu exulaſſe remp. putent. nunquam ne, homo amentiſſime, te circunſpicies? nunquam ne, quid facias, conſiderabis, nec quid loquare? neſcis, exiliũm ſcelerum eſſe pœnam, meum illud iter ob præclariſſimas res à me ante geſtas eſſe ſuſceptum? omnes ſcelerati, atque impij, quorum tu te ducem eſſe profiteris, quos leges exilio affici uolunt, exules ſunt, etiam ſi ſolum non mutarunt. an, cum omnes leges te exulem eſſe iubeant, non eris tu exul? non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? antẽ ſenatum tua ſica deprehenſa eſt: qui hominum occiderit? tu plurimos occidiſti: qui incendium fecerit? ædes Nympharum manu tua deflagrarunt: qui templa deorum occupauerit? in foro etiam caſtra poſuiſti. ſed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? familiáriſſimus tuus de te priuilegium tulit, ut, ſi in opertum Bonæ deæ acceſſiſſes, exulares. at, te id feciſſe, etiam gloriari ſoles. Quo modo igitur, tot legibus eiectus in exilium,

hoc et in oratione pro Sextio.

hæc omnia manifeſtè in Clodium conijciuntur.

quod in te potius, quam in me, conuenit.

exilij definitio.

collocauit enim cum ſica Clodius ſeruum ſuum in ueſtibulo curiæ, qui Cn. Pompeium occiderit. uide Pedianus in orat. pro Mil. conſul M. Piſo. uide ad Att. l. 1. 8.

nomen

nomen exulis non perhorreſcis? Romæ ſum, inquis: & tu quidem in ὄ perto fuiſti. non igitur, ubi quiſque erit, eius loci ius tenebit, ſi ibi cum legibus eſſe non oportebit.

Bonæ deæ: quod proxime dixit.

ὅτι οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι:
quòd ſapientes liberi, & ſtulti ſerui.

LAVDETVR *uero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur: quo modo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non poteſt cupiditatibus ſuis imperare? refrænet prius libidines, ſpernat uoluptates, iracundiam teneat, coerceat auaritiam, ceteras animi labes reppellat: tum incipiat aliis imperare, cum ipſe improbiſſimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parere deſierit: dum quidem his obediet, non modo imperator, ſed liber habendus omnino non erit. præclare enim eſt hoc uſurpatum à doctiſſimis; quorum auctoritate non uterer, ſi mihi apud aliquos agreſtes hæc habenda eſſet oratio: cum uero apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudita non ſunt; cur ego ſimulem me, ſi quid in his ſtudijs operæ poſuerim, perdidiſſe? dictum eſt igitur ab eruditiſſimis uiris; niſi ſapientem, liberum eſſe neminem. quid eſt enim libertas? poteſtas uiuendi, ut uelis. quis igitur uiuit, ut uult? niſi profecto, qui recta ſequitur; qui gaudet officio; cui uiuendi uia conſiderata, atque prouiſa eſt; qui legibus quidem non propter metum paret, ſed eas ſequitur, atque colit,*

contra L. Lucullum, qui de Mithridate, et Tigrane triumphauit.

niſi ſapiens, liber nemo.

libertas in quo ſit.

quia id salutare maxime esse iudicat; qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter, ac libere; cuius omnia consilia, resq; omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodemq; referuntur; nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius uoluntas, atque iudicium? cui quidem etiam, quæ uim habere maximam dicitur, fortuna ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poeta dixit, suis cuique fingitur mõribus. soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etsi, ita esse, pluribus uerbis differendum est: illud tamen breui conficiendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. igitur omnes improbi serui: nec hoc tam re est, quàm dicto, inopinatum, atque mirabile. non enim ita dicunt eos esse seruõs, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: sed, si seruitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis suo; quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos esse seruos? An ille mihi liber uideatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, iubet, uetat, quod uidetur? qui nihil imperanti negare potest, nihil audet? poscit, dandum est: uocat, ueniendum: eijcit, abeundum: minatur, extimescendum. ego uero istum non modo seruum, sed nequissimum seruum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. atque, ut in magna familia stultorum, sunt alij lautiores, ut sibi uidentur, serui, sed tamen serui, atrienses, ac topiarij, stultitiæ sũæ; quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argen-

sui cuique mores fortunam fingunt. Nepos in Attici uita.

seruitus duplex corporis, et animi.

argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquiunt, ciuitatis principes. uos uero nec seruorum quidem uestrorum principes estis. sed, ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui uerrunt, qui spargunt, non honestissimum locum seruitutis tenent: sic in ciuitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius ciuitatis locum pene infimum tenent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperijs, & prouincijs præfui. gere igitur animum laude dignum. Actæónis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. omitto, unde sustuleris, & quo modo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum uideo, seruum te esse inceptiarum omnium iudico. Non ne igitur sunt illa festiua? sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus: sed, obsecro te, ita uenusta habeantur ista, non ut uincula uirorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum uideret matellionem Corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum contempsisset, utrum illum ciuem excellentem, an atriēsem seruum diligentem putaret? reuiuiscat M'. Curius, aut eorum aliquis, quorum in uilla, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & uideat aliquem, summis populi beneficiis usum, barbatulos mululos exceptantem de piscina, & pertractantem, & muræna rum copia gloriantem: non ne hunc hominem ita seruum iudicet, ut ne in familia quidem dignum maiore aliquo ne-

libri manuscripti duo habent, Actoris: duo, Actionis. fortasse legendum, Echionis: quem inter celebres pictores nominat Pli. l. 35. c. 10. nam de Actæone mentio nulla

gocio putet? An eorum seruitus dubia est, qui cupiditate peculii? nullam conditionem recusant durissimæ seruitutis hereditatis spes quid iniquitatis in seruiendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non obseruat? loquitur ad uoluntatem: quidquid nunciatum sit, facit, assentatur, assidet, miratur. quid horum est liberi? quid denique non serui inertis? Quid iam illa cupiditas, quæ uidetur esse liberior, honoris, imperii, prouinciarum, quàm dura est domina, quàm imperiosa, quàm uehemens? Cethẽgo, homini non probatissimo, seruire coegit eos, qui sibi esse amplissimi uidebantur, mittere munera, noctu uenire domum ad eum, precari, denique supplicare. quæ seruitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor; quàm est illa misera, quàm dura seruitus? adolescentibus paulo loquacioribus est seruiendum: omnes, qui aliquid scire uidentur, tanquam domini timentur: iudex uero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? an non est omnis metus seruitus? quid ualet igitur illa, eloquentissimi uiri, L. Crassi copiosa magis, quàm sapiens ōratio? ERIPITE NOS EX SERVITVTE. quæ est ista seruitus tam claro homini, tamq; nobili? omnis enim animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, seruitus est. NOLITE SINERE NOS CVIQVAM SERVIRE. in libertatem uindicari uult? minime: quid enim adiungit? NISI VOBIS

non est is, qui cum Catilina coniurauit, sed is, de quo Plutarchus in Lucullo.

ad populum: cũ de Philippi consulis supercodominatu quereretur. unde proœmium lib. III. de orat.

BIS VNIVERSIS. *dominum mutare, non liber esse, uult.* QVIBVS ET POSSVMVS, ET DEBEMVS. *nos uero, siquidem animo excelso, & alto, & uirtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. tu posse te dicito; quandoquidem potes: debere ne dixeris: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille uideat, quo modo imperator esse possit, cum, eum ne liberum quidem esse, ratio, & ueritas ipsa connincat.*

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος:
quòd solus sapiens diuus.

QVAE EST *ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solus ne tu diues? pro dij immortales, ego ne me audisse aliquid, & didicisse non gaudeam? solus ne tu diues? quid, si ne diues quidem? quid, si pauper etiam? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc uerbum in quo homine ponimus? opinor, in eŏ, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter uiuendum facile contentus sit; qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. animus oportet tuus se iudicet diuitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. qui si sibi nihil deesse putat, nihil curat amplius, satiatus est, aut contentus etiam pecunia: concedo, diues est: sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini ne honestus quidem esse possit*

contra M. Crassum, omnium Romanorum ditissimum.

diuitis definitio.

senatorio; quo ex ordine Crassus erat:

sit ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis; si socios spolias, ærarium expilas; si testamenta amicorum expectas, aut ne expectas quidem, atque ipse supponis: hæc utrum abundantis, an egentis signa sunt? animus hominis diues, non arca, appellari solet. quamuis illa sit plena; dum te inanem uidebo, diuitem non putabo. etenim ex eo, quantum cuique sat est, metiuntur homines diuitiarum modum. filiam quis habet; pecunia est opus: duas; maiore: plures; etiam maior si (ut aiunt) Danai quinquaginta sint filiæ; tot dotes magnam quærunt pecuniam. quantum enim cuique satis est, ad id accommodatur, ut ante dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire possint; hunc quo modo ego appellabo diuitem, cum ipse egere se sentiat? multi ex te audierunt, cum diceres, neminem esse diuitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus R. ex tantis uectigalibus iam pridem uix potest. ergo, hoc proposito, nunquam eris diues ante, quàm tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia possis. Iam fateris igitur non esse te diuitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. itaque istam paupertatem, uel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscure tulisti. nam, ut ijs, qui honeste rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic qui uidet domi

quæ omnes, præter Hypermnestram, uiros suos occiderunt. Seruius in Virg.

aperte in Crassum. is enim hoc dicere solebat.

summa exercitus populi R.

tuæ

tuæ pariter accusatorum, atque iudicum consociatos greges; qui nocentes, & pecuniosos reos eodem te auctores corruptelam iudicij molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, intércisas pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerandas, diripiendasq; prouincias; qui expulsiones uicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum seruis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones uacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordetur; qui testamenta subiecta, qui sublatos tot homines, qui denique omnia uenalia, delectũm, decrẽtum; alienam, suam sententiam; forum, domum; uocem, silentium; quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc uere dixerit diuitem? est enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nũnquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte: est enim ad uulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me silebo; de te loquar. Si censenda nobis, atque æstimanda res sit; utrum tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricij, qui illam pecuniam repudiabat? utrũ aurum Samnitum, an responsum M'. Curij? hereditatem L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui eius hereditatis Q. Maximo frãtri partem suam concessit? hæc profecto, quæ sunt summarum uirtutum,

duo libri nete res habent, mercisſas. puto legendum, intercessiones.

antiquus liber habet, directum et dectum. malim sic, decretũ edictum.

qui cupit, dives non est.

cum et ipse à Paullo genitus esset, sed adoptionis iure Q. Fabio Maximo traditus.

magni æstimant, quòd ei generi possessionum minime quasi noceri potest: quanti est æstimanda uirtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquam; neque naufragio, neque incendio amittitur; nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? quâ qui præditi sunt, soli sunt diuites; soli enim possident res, & fructuosas, & sempiternas, soliq;, quod est proprium diuitiarum, contenti sunt rebus suis; satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt, improbi autem, & auari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui, quod haberet, esset satis; non modo, non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

pro, fere: ut in Acad. Sol mihi quasi pedalis uidetur. et Ter. *in* He aut. *Talenta quasi ad quindecim.*

improbis pauperes.

SOMNIVM SCIPIONIS,

EX LIBRO VI. CICERONIS DE REPVBLICA.

Persona, Scipio.

cõsuli tribunus mil. sic expone.

CVM *in Africam uenissem Mãnio Manilio consuli, ad quartam legionem, ut scitis, tribunus militum; nihil mihi potius fuit, quàm ut Masinissam conuenirem, regem familiæ nostræ iustis de caussis amicissimum. ad quem ut uẽni, complexus me senex collacrymauit; aliquantoq; post suspexit in cælum, &, grates, inquit, tibi ago summe Sol, uobisq; reliqui cælites, quòd, antequam ex hac uita migro, conspicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor. itaque nunquá ex animo meo discedit illius optimi, atque inuictissimi ũiri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra rep. percunctatus est: multisq; uerbis ultro citroq; habitis, ille nobis consumptus est dies. post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus; cum senex nihil, nisi de Africano, loqueretur, omniaq; eius non solum facta, sed etiam dicta meminisset. deinde, ut cubitum discessimus, me & fessum de uia, & qui ad multam noctem uigilassem, arctior, quàm solebat, somnus complexus est. hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim fere ut cogitationes, sermonesq; nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero*

ab ipso Masinissa accersitus. Valerius Max. lib. 5.

cum quo militauerat bello Punico secundo.

Homero ſcribit Ennius, de quo uidelicet ſæpiſſime uigilans ſolebat cogitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit illa forma, qua mihi ex imágine eius, quàm ex ipſo, erat notior. quem ut agnoui, equidem cohorrui: ſed ille, ades, inquit, animo, & omitte timorẽ, Scipio, &, quæ dicam, trade memoriæ. Vides ne illam urbem, quæ parẽre populo R. coacta per me, renouat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Carthaginem de excelſo, & pleno ſtellarum, illuſtri, & claro quodam loco) ad quá tu oppugnandam nunc uenis pẽne miles? hanc hoc biennio conſul euertes: eritq; cognomẽ id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hereditarium. cum autẽ Carthaginem deleueris, triumphum egeris, cenſorq; fueris, & obieris legatus Aegyptum, Syriam, Aſiam, Græciam; delegere iterum abſens conſul, bellumq; maximum conficies, Numantiam excindes. ſed, cum eris curru Capitolium inuectus, offendes remp. perturbatam conſiliis nepõtis mei. hic tu Africane oſtendas, oportebit, patriæ lumen animi, ingenij, conſilijq; tui. ſed eius temporis ancipitem uideo quaſi fatorum uiam. nam, cum ætas tua ſeptenos octies ſolis anfractus, reditusq; cõuerterit; duoq; hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de cauſſa habetur, circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque tuum nomen ſe tota conuertet ciuitas: te ſenatus, te omnes boni, te sõcij & Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis ſalus. ac, ne multa, dictator remp. conſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus effugeris.

maiorum enim imagines domi habere, easq; in funere præferre ueteres Romani ſolebant.

tributum pendere.

nam in militia primus eſt honoris gradus tribunatus militum.

Ti. Gracchi, tribuni pl. Cornelia natum, Africani maioris filia.

uide quæ diximus 104: in Lælio.

non effugit. mortuus enim in cubiculo inuentus est, cum pridie optime ualuisset. creditũ est, ab uxore Sempronia, Gracchorum sorore, ueneno necatũ.

fugeris. Hic cum exclamasset Lælius ingemuissentq; ceteri uehementius; leniter arridens Scipio, quæso, inquit, ne me è somno excitetis, & pax sit rebus. audite cetera. Sed, quo sis Africane alacrior ad tutandam remp. sic habeto, omnibus, qui patriã conseruauerint, adiuuerint. auxerint, certum esse in cælo, ac definitum locum, ubi beati æuo sempiterno fruantur. nihil est enim illi principi Deo; qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm concilia, cœtúsq; hominum iure sociati, quæ ciuitates appellantur. harum rectores, & conseruatores hinc profecti, huc reuertentur: Hic ego, etsi eram perterritus non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis, quæsiui tamen, uiueret ne ipse, & pater Paullus, & alij, quos nos extinctos arbitraremur. Immo uero, inquit, ij uiuunt, qui è corporum uinculis, tanquam è carcere, euolauerunt: uestra uero quæ dicitur uita, mors est. quin tu aspicias ad te uenientem Paullum patrem. Quem ut uidi, equidem uim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus, atque osculans flere prohibebat. Atque ego, ut primum, fletu represso, loqui posse cœpi, quæso, inquam, pater sanctissime, atque optime, quando hæc est uita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris? quin huc ad uos uenire propero? Non est ita, inquit ille: nisi enim Deus, is, cuius hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodijs liberauerit; huc tibi aditur patere non potest. homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo

ciuitatis definitio.

Paullus, non Africanus.

uniuerso mundo.

templo medium uides, quæ dicitur terra: hisq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera, & stellas uocatis; quæ globosæ, & rotundæ, diuinis animatæ mentibus, circulos suos, orbesq; conficiunt celeritate mirabili. quare & tibi, Publi, & pius omnibus rẽtinẽdus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, à quo ille est nobis datus, ex hominum uita migrandum est: ne munus humanum, assignatum à Deo, defugisse uideamini. sed sic, Scipio, ut aũus hic tuus, ut ego, qui te genui, iustitiam cole, & pietatem: quæ cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima est: & ea uita ũia est in cælum, & in hunc cœtum eorum, qui iam uixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem uides (erat autem is splendidissimo candore inter flammas circulus elucens) quem uos, ut à Graijs accepistis, orbem lacteum nuncupatis. ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cetera & mirabilia uidebantur. erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco uidimus, & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. ex quibus erat illa minima, quæ ultima cælo, citima terris luce lucebat ãliena. stellarum autem globi terrarum magnitudinem facile uincebant. Iam uero, ipsa terra ita mihi parua uisa est, ut me imperij nostri; quo quasi eius punctum attingimus, pœniteret. quam cum magis intuerer, quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? non ne aspicis, quæ in templa ueneris? nouem tibi orbibus, uel potius globis cõnexa sunt omnia; quorum unus est cælestis extimus, qui reliquos

retinendus est animus in custodia corporis.

Africanus.

iustitia, et pietas in cælum ducunt.

Lunam significat, à lucem Sole mutuantem.

non displicet, cõuexa, ut est in libro manuscripto.

conuersio est concitatior, acuto, & excitato mouetur sono, grauissimo autem hic lunaris, atque infimus. nam terra nona, immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum. illi autem octo cursus, in quibus eadem uis est dūorum, septem efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus rerum omnium fere nodus est. quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum; sicut alij, qui præstantibus ingenijs in uita humana diuina studia coluerunt. hoc sonitu completæ aures obsurduerunt: (nec est ullus hebetior sensus in uobis) sicut, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus; ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus sensu audiendi caret. hic uero tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint; sicut intueri Solem nequitis aduersum, eiusq; radijs acies uestra, sensusq; uincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiām nunc hominum contemplari, ac domum. quæ si tibi parua, ut est, ita uidetur; hæc cælestia semper spectato, illa humana contemnito. tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam consequi gloriam potes? uides habitari raris, & angustis in terra locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, uastas solitudines interiectas, hosq;, qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim transuersos,

subaudi, Mercurii, et Veneris. quod cum glossema fuerit, irrepsit, ut à Ciceronе dictum, in libros impressos.

licet me audias longe præstantiora narrantē.

transuersos, partim etiã aduersos stare uobis: à quibus expectare gloriam certe nullam potestis. Cernis autem terram eandem quasi quibusdam redimitam, & circundatam cingulis: è quibus duos maxime inter se diuersos, et cæli uerticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pruina uides: medium autem illum, & maximum solis ardore torreri. duo sunt habitabiles: quorũ australis ille, in quo qui insistunt, aduersa uobis urgent uestigia, nihil ad uẽstrum genus: hic autem alter subiectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm uos tenui parte contingat. omnis enim terra, quæ colitur uobis, angusta uerticibus, lateribus latior, parua quædam insula est, circunfusa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen, tanto nomine, quàm sit paruus, uides. Ex his ipsis cultis, notisq; terris num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen uel Caucasum hũc, quem cernis, transcendere potuit, uel illum Gangem transnare? quis in reliquis oriẽtis, aut obeuntis solis ultimis, aut aquilonis, austri ue partibus tuũ nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in angustijs uestra gloria se dilatari uelit. Ipsi autem, qui de nobis loquentur, quàm diu loquentur? quin etiam, si cupiat proles illa futurorũ hominum deinceps laudes uniuscuiusque nostrum à patribus acceptas posteris prodere, tamen, propter eluuiones, exustionesq; terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. quid autem interest, ab ijs, qui postea nascentur,

non enim aut uos ad illos, aut illi ad uos commeandi facultatem habent. uerum hoc fuit Ciceronis ætate, nostra non item.

quia propior cælo uidebatur, cũ sit mons altissimus, quàm Ganges fluuius.

tur, sermonem fore de te, cum ab ijs nullus fuerit, qui ante nati sint: qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt uiri? cum presertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit. homines enim populariter annum tantummodo Solis, idest unius astri, reditu metiuntur. cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemq; totius cæli descriptionem longis interuallis retulerint: tum ille uere uertens annus appellari potest: in quo, uix dicere audeo, quàm multa sæcula hominum teneantur. nanque, ut olim deficere Sol hominibus, extinguiq; uisus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa penetrauit; quandocunque eadem parte Sol, eodemq; tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stellisq; reuocatis, expletũ annum habeto. huius quidem anni nondum uigesimam partem scito esse conuersam. quocirca, si reditum in hunc locum desperaueris; in quo omnia sunt magnis, & præstantibus uiris: quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere uix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur alte spectare si uoles, atque ad hanc sedem, & æternam domum contueri: neque sermonibus uulgi dederis te; nec in præmijs humanis spem posueris rerum tuarum. suis te illecebris, oportet, ipsa uirtus trahat ad uerum decus. quid de te alij loquantur, ipsi uidcant: sed loquentur tamen. sermõ autem omnis ille & angustijs cingitur ijs regionum, quas uides; nec unquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum interitu;

quod futurum est, ut ait Macrobius, quindecim annorũ millibus ab interitu Romuli.

sermo hominum negligendus.

& obliuione posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset; ego uero, inquam, ò Africane, siquidem bene meritis de patria quasi limes ad cæli aditum patet, quanquam à pueritia, uestigijs ingressus et patris, & tuis, decori uestro non defui, nunc tamen, tanto præmio proposito, enitar multo uigilantius.

Et ille, Tu uero enitere; & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc. nec enim is es, quem forma ista declarat: sed mens cuiusque is est quisque, nō ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est, qui uiget, qui sentit, qui meminit, qui præuidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: et ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet. nam, quod semper mouetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quodq; ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus, uiuendi finem habeat necesse est. solum igitur, quod sese mouet, quia nunquam deseritur à se, nunquam nec moueri quidem desinit. quin etiam ceteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. principio autem nulla est origo. nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re fieri potest. nec enim esset hoc principium, quod gigneretur aliunde. quòd si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam. nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est à principio omnia oriri. ita fit, ut motus principium ex eo sit,

æterni animi sunt.

principio nulla est origo.

sit, quod ipsum à se mouetur, id autem nec nasci potest, nec mori: uel concidat omne cælum, omnisq; natura consistat, necesse est, nec uim ullam nanciscatur, qua primo impulsu moueatur. Cum pateat igitur, æternum id esse, quod à se ipso moueatur: quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo: quod autem anima est, id motu cietur interiore. nam hæc est natura propria animæ, atque uis. quæ si est una ex omnibus, quæ sese moueat; neque nata est certe, & æterna est. hanc tu exerce optimis in rebus. sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ: quibus agitatus, & exercitatus animus, uelocius in hanc sedem, & domum suam peruolabit: idq; ocyus faciet, si iam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quammaxime se à corpore abstrahet. nam eorum animi, qui se corporis uoluptatibus dedidérunt; earumq; se quasi ministros præbuerunt; impulsuq; libidinum, uoluptatibus obedientium, deorum, et hominũ iura uiolauerunt; corporibus elapsi, circum terram ipsam uolutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati sæculis, reuertuntur. Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

quæ sit animæ propria natura

discendi rationem aperiendi aditus ad cælestem uitam.

VARIAE LECTIONES EX INGENIO.

Amici; atque pl. 7.
Afferret mutuat 8:
Depositum etiam, nec 10.
Facit, Nihilo ut 14:
Leuctris, Stratoq; 16:
Videbatur. parui 19.
Aliquid, aut palam eripit, 45
Sardis contra T. Albutium (ex Diuinatione in Verrem) 48.
Inficiatus esset dupli pœnam 70.
Potius d,n.e.æ,q.n.e.u.r.q,cum æquam esse fateretur, non esse utilem diceret 75:
Q. Melius,(ex Liuio) 79:
Mortem Q. filij(ex Liuio, & Gellio) 85:
Hic quintus, & tr. 87.
Adolescentiam peruenissent, 109:
Consentiunt. nanque à m. 119.
Familia sunt alij. 129:

INDEX RERVM, ET VERBORVM.

A

ABSTINENTIA Africani 54.
Academiæ ratio quid à ceteris differat 39.
Accij poetæ uersus de Atreo 79.
Accij poetæ de regno sententia 74.
L. Acilius cur sapiens habitus 103.
Acilius græce scripsit historiam 81.
Accusatoris nomen fugiendum 48.
Accusatio multos illustrauit 48.
Accusatio laudem peperit L. Crasso adolescenti 47.
Accusatio quibus de caussis susscipienda 48.
Actio cognitioni anteponenda 35.
Actione in omni susscipienda, duo consideranda sunt, honestas, & efficiendi facultas 18.
Adolescentes quibus è rebus commendationē petere debeant 47.
Adolescentiæ uituperatio 87.
Adolescentium petulantia magis est, quàm senum 90.
Adolescentia multo plures, quàm senectus, mortis casus habet 97.
Adolescentū imbecillitas consilij propria 27.
Adulari, passiue 22.
Aeacus 23.
Aeginetis pollices præcisi 66.
Aequitas lucet ipsa per se 10.
Aesopus, fabularū actor 27.
Aetate ut quisque antecedit, ita sententiæ principatū tenet in augurum collegio 97.
Africani dictum pulcherrimum 22.
Africanus posterior admodū abstinens 54.
Africani abstinentia 54.
Agesilaus 40.
Agis rex occisus 55.
Agraria lex Philippi 53.
Agriculturæ laus 35.
Agricolarum uoluptates 94.
Aiax, tragœdia 27.
Aiax Telamonius 27.
Alexander Macedo humanitate superatus à patre 22.
Alexander Phæreus ab uxore interfectus 42.
Amicorum paria 105.
Amicitiæ prima lex, ut neque

rogemus res turpes, nec faciamus rogati. 110: 111:
Amicitia orta à natura, non ab indigentia 108. 108: 112:
Amici qui deligendi 114:
Amicitiæ ueræ difficilime reperiuntur in iis, qui in honoribus, req; publicâ uersantur 115.
Amicitiæ termini 113.
Amicitiæ ne in inimicitias cõuertantur, cauendum 117:
Amicitia inter æquales magis elucet 122.
Amacitia qua re propinquitati præstet 106.
Amicitia diffuere oportet, nõ præcidere 28:
Amicus, tanquã alter idẽ 118.
Amicitia quid sit 106.
Amicorũ omnia cõmunia 14:
Amare quid sit 122.
Amilcar, Annibalis pater 77:
Animorum natura cur mortalis esse non possit 99. 101.
Animus hominis diues, non arca, appellari debet 123:
Animus cælestis ex altissimo domicilio depressus in terram 99:
Animo nihil diuinius 125.
Animus in custodia corporis, quoad Deo uidetur, retinendus 133.
Animi generi hominum deorum munere dati 136:
Animi opera maiora, quàm corporis 47.
Animorũ natura æterna 138.
Animorum uis duplex. 24.
Animorũ motus duplices 30:
Annibal callidus 26.
Annibal crudelis 12.
Annulus Gygis 64:
Annum Solis reditu metimur 137.
Annus uere uertens multa hominum sæcula complectitur 137.
Antipater Tyrius 56.
Antiopa, tragœdia 27.
Antipatri opinio de honesto 67:
Apellis Venus 59.
Apollinis Pythii oraculũ 54:
Ἀποφθέγματα 25.
Appetitus rationi lege naturæ subiectus est 24:
Appius Claudius Cæcus pacis cũ Pyrrho dissuasor 86:
Aqua hæret 81.
Aquillij de dolo malo formulæ 69. 69:
Arati præclarum cõsilium ad constituendam remp. 55.
Aratus Sicyonius Nicoclem tyrannum occidit. 55.
Archytas Tarentinus 91.
Ariopagitas constituit Solon 19.
Aristidis auctoritas Athenis 67.
Aristides iustus 60.
Aristidis sententia de Themistoclis consilio 67.

Aristippus omne bonũ in uoluptate posuit 81.
Aristo 50.
Aristo Chius de senectute scripsit 83:
Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat 49:
Aristotelis opinio de honesto 64.
Assentatio ab amicitia remouenda 120.
Astutiæ tollendæ 71:
Atreus 23:
Athenienses in Aeginetas duri 66:
Atilius Regulus iterum à Pœnis captus 77:
Atilius Calatinus primarius populi uir 96:
Atticus Pomponius cognomẽ Athenis deportauit 83.
Atticus P. Sulpicio multũ utebatur 102.
Athenæ exemplis illustres 4.
Auaritia senili nihil absurdius 97.
Auaritia nullum est tetrius uitium 54:
Auari plus semper appetunt 133.
Auaritia Spartã perditura 54:
Auaritia iniuriæ præcipua causa 9.
Auaritiæ uituperatio 54:
Augures maiores natu ijs etiã, qui cum imperio sunt, anteponuntur 89.
Auspicia quæ sint optima 85:

B

Bargvlvs Illyricus, latro 45:
Beata uita in quo contineatur, ex Metrodori sententia 81:
Bene agier quid sit 71.
Bene, & beate uiuere nihil aliud est, nisi honeste, & recte uiuere 126.
Benefacta male locata, malefacta sunt 51.
Beneficia quæ plurimi facienda 14.
Beneficia in quos cõferẽda 51.
Beneficientia Herculem in deorum numerũ retulit 62.
Beneficij immemorem omnes oderunt 51.
Beneficia in egẽtissimos quosque præcipue conferẽda 14.
Beneuolentiam ciuium blanditijs, & assentationibus colligere, turpe est 114:
Beneuolentiæ colligendę præcepta 43:
Benignitas quas cautiones habeat 12:
Benignitas, quæ sit utilis reip. 51.
Benignitas largitioni anteponenda 51.
Benignitate nihil hominis naturæ accommodatius 12:

Benignitas propensior esse debet in calamitosos 50:
Bella cur suscipienda 11.
Bellicæ res maiores ne sint urbanis, an contra 19.
Bella iusta quæ 11:
Bellum Punicum tertium M. Catonis consilio illatum 20.
Belli gloria adolescentibus quærenda 47.
Biantis dictum 114.
Biantis patria Priene 124.
Bias sapiens 124.
Bias omnia secũ portabat 124.
Bona bonis quæ anteponantur 56:
Boni uiri qui appellandi sint 105:
Boni uiri qui sint 71.73:
Bonum uirum esse, semper utile 70.
Bonus nemo miser esse potest 126.
Boni uiri definitio 72:
Bonum summum, conuenienter naturæ uiuere, è Stoicorum sententia 59:
Bona ea omnia sunt habenda, quæ secundum naturam fiunt 98.
solum Bonum, honestũ 123:
Bona caduca, & incerta 106.
Bonitatem qui tollant 62:
Brutus quid in patria liberanda spectarit 124:
Brutus accusator 48.
L. Brutus in liberanda patria interfectus est 99.

C

Caecilius 90:
Cæcilii uersus contra senectutem 88.
Cæsar tyrannus 42.
C. Cæsar regnandi causa peruertit omnia 9.
Cæsaris largitiones non liberales, sed iniustæ 13.
C. Cæsar L. F. 25:
Cæsar Catuli patris frater 31.
Cæsar dictator ciuium bona uendidit 55:
Callicratidas 26.
Callicratidas nimio gloriæ studio Lacedæmoniis nocuit 20:
Callipho philosophus 82.
Calumniæ exempla 10:
Calypso 27.
Canius 69.
Carthago euersa à Paulli filio 54.
Carthago deleta 11.
Castigatio omnis uacare contumelia debet 21:
Catonis senis præcepta quattuor ad utilitatem rei familiaris 56:
Cato Censorius, græcarum litterarũ perstudiosus in senectute 83.88:
M. Cato prætor 85.
Catonis liber de rebus rusticis 95.
Catonis dictum 120.

Cato Censorius sapiens 60.
Cato maior 35.
Catonis egregia laus 70.
M. Cato quo anno natus 85.
M. Catonis de Carthagine, suspicio 87.
Cato Bruti auunculus 123.
Cato inter Africanorum ætates interiectus 124.
M. Cato miles 85.
Cato perfectus Stoicus 123.
Cato Censorius Africani prioris fere æqualis 57.
M. Catonis consilio illatum tertium bellum Punicũ 20.
M. Cato quæstor 85.
Catulus Pompeio non inferior 19.
Catulorum qualis sermo 26.
Catuli optime latina lingua uti putabantur 31.
Celare, & tacere non idem sunt: 67.
Censor L. Mummius 54.
Censor Africanus 54.
Cethegus 85.
M. Cethegus suadæ medulla dictus ab Ennio 93.
Cethegus 130.
Chrysippi dictum 65.
Ciceronis de oppressa coniuratione gloriatio 19.
Ciceronis versus 19.
Cicero academicus fuit 39. 61.
Ciceronis de gloria libri duo 43.
M. Cicero omnes honores adeptus suo anno 50.
M. Cicero scripsit libros de rep. 50.
Ciceronis ædilitas 50.
Cicero consul 56.
Cincia lex à Maximo laudata 85.
Cincinnatus dictator 85.
Cineas Thessalus 92.
Cimon Athenienſis 51.
Circe 26.
Ciuitas quæ dici possit 128.
Ciuis quis sit 128.
P. Clodius 50.
Cleombrotus inuidiam timens, Lacedæmonios perdidit 19.
Clytemnestra, tragœdia 27.
Collatinus à Bruto collega emissus 65.
Concordia fundamentum rei publ. 54.
Cõsilij capiẽdi deliberatio triplex, ut uidetur Panætio 5.
Consuetudinis maxima uis est 116.
Cõuiuiũ melius Latini, quàm Græci nominarunt 92.
Communia ciuibus inter se quæ sint 14.
Comœdia antiqua 25.
Corinthus cur deleta 11.
Corithus à Mũmio euersa 54.
Corinthus euersa 66.
Corporis bona externis bonis anteponenda 56.
M. Crassus 26.

Crassus 25:
Crassus adolescens ex accusatione laudem cõsecutus 47.
Crassus 31.
Crassi diuitis ædilicium munus 50.
Crassus præ diuitijs de honesto non curabat 72.
P. Crassus pontificij iuris, & ciuilis studiosus 53.
L. Crassi ædilitas 50.
Cratippus, Peripateticorum princeps 4.
Cratippi laus 39.
Cratippus ætate Ciceronis princeps philosophorũ 58.
Cratippi opin. de honesto 63.
Crudelitas inimica naturę 66.
Curiæ Athenis 51.
Curio utilitatem præponebat æquitati 75.
M. Curius oblatum aurũ repudiauit 87.
Curius de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphauit 95.
Curij tenuitas victus 124.
Cynicorum inuerecundia 30. & 34.
Cyrus 40.
Cyrus, Persarum rex, agricultura oblectatus 96.
Cyri morientis sermo, apud Xenophontem 89.
Cyri morientis de animorum æternitate oratio, apud Xenophontem 100.

D

Damon 66.
Decorũ ab honesto quid differat 23.
Decorum fusum est per omnes partes honestatis 23.
Decorum duplex 23.
Decorum poeticum 23.
Decorum tribus in rebus positum est 29.
Decorum ab honesto separari non potest 23.
Decorum 23.
P. Decius, quarto consulatu se pro rep. deuouit 92.
Decij duo 60. & 124.
Deliberanda ea non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio 64.
Demetrius à Macedonibus relictus 42.
Demetrius Phalereus 4. & 50.
Demosthenes 4. 47.
Deos non nocere 39.
Deposita non semper reddenda 76.
Detrahendi de absentibus studium uitiosam naturã significat 31.
Dicæarchi liber de interitu hominum 40.
Diligere oportet, cum iudicaueris 119.
Dinomachus philosophus 82.
Diogenis Babylonij, Stoici, opinio de honesto 67.
Dionysius tyrannus 66.

Dissensio sine acerbitate inter Africanum, & Metellum 21:
Diuitias amare, parui, angustiq; animi est 17:
Diuitiarum fructus in copia est 132.
Diuitiæ cur expetantur 9.
Diues non est, cui quæsito opus est 132.
Diues quis sit 131.
Dolere malum non esse philosophi non nulli affirmãt 78:
Dolus malus legibus uindicatus 69:
Dolus malus quid 69. 70.
Domus hominis honorati qualis esse debeat 32.
M. Drusus 25:
Duilius Pœnos primus classe deuicit 92:
Duilius delectabatur cereo funali, & tibicine 92:
Duodeci tabulç de tutela 69.

E

Eloquentiæ laus 36. 52.
Eloquentia quid 47:
Ennij uersus 9.12.14:16.21:42.51.78:83.85.86.86:
Ennius præclare paupertatẽ, & senectutem tulit 86.
Ennius quot ãnos uixerit 86.
Epicurei peruertũt præcepta officij 5.
Epicuri de bono, & malo sententia 81:
Epigoni tragœdia 27.
Euripidis uersus 74. 79:
Exercitatio in omni re necessaria 16.
Exercitatio in senibus quid efficiat 90.
Exilium quibus terribile 125:
Exules qui sint 128:

F

Q. Fabii Maximi laus 21.
Q. Fabius Maximus callidus 26.
Fabricius iustus 60. 74:
C. Fabricii mira iustitia 74:
C. Fabricii continentia 124: 132.
Fabula Platonis utilissima 64:
Fides unde dicta 8:
Fides hosti seruanda 12:
Fidei bonæ nomẽ latissimum 71.
Fides uel hosti seruanda 79. 80.
Fidei tẽplũ in Capitolio 78:
Fimbria 72:
C. Flaminius tribunus pl. 85:
L. Flamininus, è senatu eiectus 92.
Fœciale ius 11:
Fœciale ius cum hostibus cõmune 79:
Fœnerari à Catone improbatum 57.
Fœneratores ad medium Ianum sedebant 57.
Fortis animus duabus ĩ rebus cernitur 17.
Fortissimus quisque, imperandi

di cupidissimus 17.
Forti uiro uis adhiberi nō po
test 79:
Fortitudo sine iustitia, in uitio 16:
Fortitudinem quomodo definiant Stoici 16:
Fortitudo est dolorum, laborumq; contemptio 81:
Fortunam: suis quisque fingit moribus 129:
Fraus odio digna maiore, quã uis 12:
Fraus vulpeculæ propria, uis leonis 12:

G

GABINIA lege, quanta labes facta sit 111.
Gallus dimetiendi cæli, & terræ studiosissimus 93:
Gemma in uitibus 94:
Geometræ non oia docēt 63:
Gloriæ cupiditas in maximis animis & ingenijs 9.
Gloriæ cupidi homines facile ad res iniustas impellūtur 17.
Gloriam qui contemnūt, non reprehendendi 18:
Gloria tribus è rebus constat 43:
Gloriam è rebus bellicis petere adolescentes debent 47.
Gloria diuitiis anteponenda 56:
Gorgias Leontinus, Isocratis magister 85:
Gorgias Leontinus centum & septem cōpleuit annos 86.
Gracchi patris laus 46:
C. Gracchi frumentaria largitio 53:
Gracchi, Tiberii filii, Africani nepotes 55:
Ti. Gracchum, qui secuti sint 110:
Græcorum nobiles uictoriæ sex 16:
Græca uerba latinis inculcare ridiculum 26:
Græcia, manãte à Lacedæmoniis malo, cecidit 55.
Græcorum consuetudo, ut iis proponatur, de quo disputēt quamuis subito 105:
Gratiæ, & pecuniæ comparatio 52:
Gyges Platonicus, ex pastore rex 64:

H

HASTA bis in foro posita 55:
Hecatonis Rhodii libri de officiis 69: 75:
Hercules prodici 27:
Hercules in cælestium numero collocatus propter beneficia in humanum genus collata 62.
Hereditas optima quæ 28:
Hereditatis spes quid efficiat 120.
Herodoti locus 46.
Hesiodi locus 13:
Hesiodus de stercoratiõe uerbum

bum non fecit 94:
Homerus auctor optimus 77.
Homerus multis ante Hesiodum sæculis fuit 94:
Hominis propria appetitio principatus 6:
Hominis propria ueri inuestigatio 6: & in prudentia posita 7.
Homines quidam non re, sed nomine 25.
Homines, secundũ deos, hominibus maxime utiles 39:
Homo ceteris animantibus, quantum præstet 6.
Homo solus ordinẽ sentit 7.
Honestũ laudabile natura 7.
Honestum quibus ex rebus conflctur 7.
Honestum è quatuor ueluti fontibus manat 7.
Honestum nihil, quod iustitia uacat 16:
Honestas à partibus quatuor manat 35.
Honestas per se animos omnium mouet 44.
Honestum quid sit, è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis sententia 59.
Honestum uerum in sapientibus solis 59:
Honesti uis 66:
Honestatis partes quatuor, prudentia, iustitia, animi magnitudo, continentia 77.
Hortensius, Ciceronis liber de laudibus philosophiæ 38.
Hortensii ædilitas 50.
Hortus altera suppellex 95:
Hostis, olim peregrinus 11:

I

Ianvs medius 57.
Iason Phæreus callidus 26.
Imperii cupiditas in maximis animis & ingenijs 9.
Imperia non semper expetenda 17:
Imperiũ non est scelere quærendum 75.
Imperator quis sit 129.
Impii aduersus deos qui sunt 62:
Iniuria fit duobus modis 12:
Iniustitiæ duo genera 8:
Insipiente fortunato nihil est intolerabilius 113.
Insitionibus nihil inuenit agricultura solertius 95.
Inuita Minerua, nihil decet 26:
Iocandi genus duplex 25.
Iocandi genus quale esse debeat 24:
Irasci grauiter inimicis non oportet 21:
Ira omnibus in rebus repudianda est 22.
Ira male laudatur à Peripateticis 22.
Iratorum, aut alioqui commotorum forma ipsa corporis tota mutatur 24:
Ira nihil recte fieri patitur 31:

Isocrates 4:
Isocrates Gorgiæ Leontini discipulus 86.
Isocrates uixit annos uno minus centum 85:
Italicum bellum 42:
Iura belli 11.
Iustitiæ fundamentũ fides 8:
Iustitiam tollit ambitio 9.
Iustitia seruanda etiam aduersus infimos 12:
Iustitiæ fundamentum quod 12.
Iustitia nullum tempus uacare debet 17.
Iustitia fundamentum est 53.
Iustitia omnium domina & regina uirtutum 62.

L

LACEDAEMONII uictoriæ cupidissimi 16:
Lacedæmonii amplissimũ magistratum senes appellabant 87.
Lacteus orbis 135.
Lælius semper eodẽ uultu 22.
Lælius plenus hilaritatis 25:
Lælius, cognomento Sapiens 45:
Lælius sapiens 60.
Lælius Q. Mucii Scævolæ auguris socer 102.
C. Lælii & P. Scipionis familiaritas memorabilis 102:105.
Largitionem inconsultam rapinæ sequuntur 49.
Largorum duo genera 49.
Largitio 50.51.
Latronum leges quædã sunt 45:
Laudare se, indecorum 32.
Leuctrica calamitas 41:
Legis XII. tabularũ uerba 12.
Lex de repetundis 54.
Lex Crassi, & Scævolæ de peregrinis 61.
Lex Petronia, & Papia de peregrinis 66:
Legis Cinciæ suasor, Maximus 85.
Lex Voconia à M. Catone laudata 86.
Leges quædam etiam inter latrones 45:
Leges cur constitutæ 46.
Lex naturæ communem utilitatem spectat 67:
Legumlatores boni plus prosunt ciuitatibus, quàm boni imperatores 19.
Liberalitas 12:
Liberalitatis duo genera 13:
Liberalitatis ratio duplex 48:
Liberales qui sint 49:
Liberalitas secundum naturam 61:
Libertatis caussa, omnis à magnis uiris susciepienda contentio 17:
Libertatis propriũ quid sit 18.
Liber nemo, nisi sapiens 129.
Libido senectuti fœdissima 29.
C. Licinii Crassi lex de sacerdotiis,

dotiis 121.
Loci & temporis uīs quanta sit 33:
Luculli ædilitas 50.
Luculli magnificentia in uillis extruendis 32:
Ludo, & ioco quatenus utendum 24:
Lycurgus 19.
Lysander dux Lacedæmoniorum 19.
Lysander à Lacedæmoniis expulsus 55.
Lysāder Lacedæmōius 26.96.
Mysis Pythagoræus Epaminundam erudiit 35:

M

Magisteria 93.
Magnanimitas 35.
Magnę matris Idæa sacra 92:
Malitia distat à prudentia 71:
L.Manlius dictator 80.
T.Manlius deterret tribunū pl.ab accusatione patris 80.
M.Manlius pauper fuit 132:
M.Marcellus 99.
Manius 9.
Marius Gratidianus 70:
C. Marius septimum annum post præturam iacuit 73.
Marius Gratidianus prætor edicit populo,qd seruet 73.
C.Marius à fide,iustitiaq; discessit 73.
C.Marius 125:
Marte nostro 64.
Massiliaī triūpho portata 43.
Q.Maximus Tarentum recepit 85.
Q. Maximus mortuum filiū pro funere laudauit 85:
Memoria legendis sepulchri perdi putabatur 87:
Memoria senectute minuitur 87:
Mercari quod statim uendas, sordidum 34:
Mercatura quæ probāda,quæ minus 34:
Mercenarij oēs sordidi 34:
Q. Metellus Imperator C. Marii 73.
Q. Metellus à legato suo C. Mario accusatus 73.
Metrodori, de beata uita sententia 81:
Metus omnis,seruitus est 130:
Minerua Phidiæ 123.
Minos 23:
Modestia 22:
Modestia quid sit 33.
Morositas senum aliquid excusationis habet 97.
Morti nihil tam simile, quàm somnus 100:
Mortuis religiosa iura tribuuntur 104:
Q.Mucii ædilitas 50.
Q.Mucij Mancini sermo qualis 26.
Q.Mucius P.F. iurisc̄os. 27:
P. Mucius 47.
Q. Mucius Porsenæ interfector 124:

L. Mummius censor 54.
L. Mummij cõtinentia 130.
L. Mnimmius Corinthum sustulit 54. 130.

N

Naevii uersus 87.
Nœuii bellum Punicum 93:
Naturam quisque suam potius, quàm alienã sequi debet 26:
Natura omnibus sequẽda 26:
Natura quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent 29:
Natura non patitur, ut alteri detrahamus nostri commodi causſa 62:
Natura est ius gentium 61.
Natura est lex diuina, & humana 61.
Natura lex 67:
Natura similium sui appetens est 112:
Nearchus Tarentinus 91
Neptunus tres optiones Theseo dedit 86:
Nestor apud Homerũ de uirtutibus suis sæpissime prædicat 89.
Nicocles tyrãnus occisus 55.
C. Norbanus à P. Sulpicio accusatus 48.
Numantia deleta 11.
Numicius T. tribunus pl. 73.

O

Obiurgationvm qui modus 31:
Ocium languorem affert 57:
Cn. Octauius primus è sua familia consul 32.
M. Octauii frumentaria largitio 53:
Oeconomicus, Xenophontis liber, à Cicerone iã sene uersus 56:
Officina nihil habet ingenuũ 34
de Officiis libri non multũ à Peripateticorum dogmate differunt 4.
Officii amplitudo, & laus 4:
Officiorum præcepta adolescentiæ aptissima 4:
de Officiis libri à Stoicorum fontibus derivati 5:
de Officio quæstio duplex 5:
Officio diuisio 5:
Officii descriptio 5: & 24:
Officii deserendi causſæ 9:
Officia aliis alia magis debentur 16.
Officiorum boni ratiocinatores esse debemus 16.
Officia splẽdidissima, quæ ab animi magnitudine oriũtur. 16.
Officia pro ætatũ ratione uariantur 28:
Officium adolescentis 29.
Officia senum 29.
Officium magistratus 29.
Officium priuati 29.
Officium peregrini 29:

Officio-

Officiorum comparatio 35.
Officii perſequendi rationes quinque 39.
Officiorum tractatio in philoſophia uberrima 58.
Officii deliberatio triplex 58:
Officia media 59:
Officia à quatuor fontibus honeſtatis ducta 77.
Officia exprobrantium hominum odioſum genus 116:
Omnia maxima, ſenectus, & paupertas 86.
Opes cum infamia non utiles 75.
Opifices omnes ſordidi 34:
Opinionem hominum de ſe negligere arrogantis eſt 23:
Opipare paratū conuiuiū 68:
Orationis duplex ratio 47:
Orationis uis duplex 30:
Oratoris proprium quid ſit 4:
Orbium cæleſtium ordo 135.
Ordo quid ſit 33.
Origines, Catonis liber 99.
Ὄψιαὶ 41.

P

M. Pacvvii fabula 107.
Panætius reprehenſus 5.
Panætius 40: 48:
Panætius Africani præceptor 22.
Panætius duas res ī ſuis libris prætermiſit 56:
Panætius utilitatum comparationem omiſit 56:
Panætius de officiis accuratiſſime ſcripſit 58:
Panætius locū de officijs prætermiſit 59.
Panætij opinio de hōeſto 59:
Panætius defenditur à Cicerone 63:
C. Papirius conſul legem tulit de tribunis pl. reficiendis 121.
C. Papirius 120:
Papus Aemilius C. Luſcino familiaris 110.
Παράδοξα maxime Socratica 123:
Parſimonia, magnum uectigal 132:
Paſcere bene, prima utilitas in re familiari 56:
Patriæ caritas quanta 15:
Pro patria mors oppetenda, ſi ita res ferat 15:
Patroni ciuitatum, & nationū qui eſſent 11:
L. Paullus ſocer filii M. Catonis 86.
Paupertas contra naturā 61.
Paupertas maximū onus putatur 86.
Pauſanias dux Lacedæmoniorum 19.
Peccandum nō eſt amici cauſſa 110.
Peccata eſſe æqualia 126.
Peccare eſt tanquam lineam tranſire 126:
Pecuniæ cupiditas unde 9.
Pecuniam contemnere, magnifi-

gnificum est 17:
Pecunia corrupti, fideles esse non possunt 48:
Pecunia non quærenda solũ, sed etiam collocanda 46.
Pelopis regnum iniquum 74:
Perduellis 11:
Periclis seueritas 26.
Periclis dictum in Sophoclẽ 33.
Pericles 40:
Pericles princeps Græciæ 50:
Periculosorum actionũ multiplex ratio 20:
Periculis sine causſa offerre se, stultum est 20:
Peripatetici, quod iracũdiam laudent, notati 22.
Pernicies uitæ summa, intelligentiæ simulatio in malitia 71:
Periurium quid sit 79:
Phaeton ictu fulminis deflagrauit 76:
Phaeton Solis filius 76:
Phalaridis mors 42:
Phalaris, crudelis tyrãnus 63.
Philippi, Macedonum regis, humanitas 22.
Philippus 25: & 50.
Philippi ad Alexandrum epistola 48:
Philippi lex Agraria 53:
Philippus tribunus pl. 53:
L. Philippi iniusta sententia 75.
Philosophi in quo peccent 91
Philosophiæ, quando, & quibus rationibus adductus operã dare cœperit Cicero 39: & 37:
Philosophiæ nomen quibusdam inuisum 37:
Philosophi qui 38.
Philosophia quid 38.
Philosophiæ defensio 38.
Philosophiæ pars de officiis uberrima 58.
Pirata communis hostis omnium 79.
Pisonis lex de repetundis 54.
Plato 4:
Platonis locus 7.
Platonis præclara sentẽtia 8:
Platonis dictum in philosophos 9:
Platonis locus 16:
Platonis præcepta duo reip. præfuturis necessaria 21.
Plato Dionem erudiit 35:
Pocula minuta, & rorãtia 93.
Polycleti signum 130.
Pompeij dictum honorificũ in Ciceronem 19:
Pompeij Magni theatrũ 50:
Pompeius Magnus reprehẽsus 74.
Pomponius tribunus pl. diem dixit L. Manlio dictatori 80.
Pontij Samnitis dictum de auaritia 54.
T. Pontij cẽturionis uires 89:
Pontius Samnis 91:
Posidonius. Panætii discipulus

lus 58.
Posidonius de officiis scripsit 59.
Præclara omnia, rara 118.
Prandia decimę nomine 50.
Principatum appetere, hominis proprium 65.
Priuata nulla natura, sed occupatione, uictoria, lege, pactione, conditione, sorte 8.
Priuata uita ociosior, publica fructuosior 18.
Priuatam uitam multi coluere, ut tranquille uiuerēt 18.
Prodigi qui 49.
Promissis quando standū non sit 10.
Promissa non seruāda 76. 76.
Propylæa 50.
Prudentia in quo sita 71.
Prudentia quid 33.
Prudentiæ, & sapientiæ discrimen 35.
Prudētia sine iustitia nocet 44
Prudentia senectutis est 87.
Ptolemæus rex, Arati Sycionij hospes 55.
Ptolemæus Aegypti rex alter post Alexandriā conditā 55.
Pulchritudinis duo genera 30.
Pyrrho 5.
Pyrrhi præclara sententia 12.
Pyrrhus Aeacides 12.
Pyrrho se Macedones dederunt 42.
Pyrrhus bellum intulit Romanis 74.
Pyrrhi, & Annibalis dissimiles mores 108.
Pythagoras 15.
Pythagoræ seueritas 25.
Pythagoreorum mos in exercenda memoria 91.
Pythias 66.
Pythius argentarius 68.

Q

Qvaestio de honesto, & utili 67.

R

Ratione utentium duo genera 39.
Rectum ita iustum, si uoluntarium 5.
Reges cur instituti 46.
Regnādi cupiditates unde existant 64.
Regni fides nulla 9.
Regulus captus à Pœnis 12.
Regulus Atilius 99.
M. Atilius Regulus 125.
Rei familiāris augendæ qui modus 22.
Repetundarum lex 54.
Reip. præfuturis duo Platonis præcepta necessaria 21.
Reip. rectores legum similes esse debent 22.
Respublicæ maximæ per adolescentulos labefactatæ, à senibus sustentatæ 87.
Rhetorum campus 16.
Romani quibus populis victis ciuitatem dederunt 11.
Romani uiri illustres bellica

laude 16:
Romani populi Cannensi cla
de animi magnitudo 66:
Romanarum legionum fortitudo animi 99.
Romulus iniustus 65:
Romulus quibus gradibus in cælum ascenderit 124:
Roscium Amerinum adolescens defendit Cicero 48:
Rupilius, fabularũ actor 27.
P. Rutilius 47.
Rutilius Rufus Panætij auditor 59.

S

SACRA familiarum 15.
Saguntini 127.
C. Salinator 84:
Salinator Tarẽtum amisit 85.
Sanguinis coniunctio, uinculum caritatis 15.
Sapientiæ amor ex cognitione honesti 7.
Sapientia in quo sita 7.
Sapientia quid à prudẽtia differat 35.
Sapientia princeps uirtutum 35.
Sapientia quid sit 38.
Sapientię laus 38.
Sapientes septem non tamen omnino sapientes 60. 103.
Sapiens qui sibi non prodest, nequidquam sapit 69:
Sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo 101.
Sapientiam non nulli quo modo interpretentur 105:
Scęuola põtifex maximus 71.
Scæuolæ pontificis laus 102.
M. Scaurus 19. & 25:
Scaurus filius damnatus 32.
Scauri ædilitas 50.
Scientiæ cupiditate omnes trahimur 7:
Scipio Nasica T. Gracchum interemit 19. & 25:
Scipio Numãtiam excidit 19:
Scipio ambitiosis, & tristis 25:
Scipionis Nasicæ sermo qualis 26.
Scipio Africanus Paulli filius eloquentia cumulauit bellicam gloriam 27:
Scipionis Africani filius, qui minorem Africanum adoptauit 28:
Scipionis Africani dictum 57:
Scipiones duo 60.
P. Scipio pontifex maximus 93:
Scipiones duo iter Pœnis, uel corporibus suis obstruere uoluerunt 99.
Scipionis uirtutes 104.
Scipio paucis ante mortem diebus, triduum de rep. disseruit 104:
Scipiones duo propugnacula belli Punici 124:
Scipio tribunus militum in Africa 133:
Senator non est, qui iureiurando

rando hostium tenetur 77:
Senis sermo quietus, & remissus; decorus est 89.
Senibus conceditur, ut de se dicant 89.
Senum morositas aliquid excusationis habet 97.
Senili auaritia nihil absurdius 97:
Senes in adolescentium caritate acquiescunt 122.
Senectutis arma sunt exercitationes uirtutum 85.
Senectus accusatur non propter ætatem, sed propter mores 84:
Senectus quatuor de causis misera uidetur 86.
Senectutis uituperatio 91.
Senectus naturaloquacior 95.
Senectutis honestum domicilium Lacedæmone 96.
Senectutis modica seueritas probatur 97:
Sepulcra communia propinquis inter se 15.
Sergius Orata 70:
Sermonum suauitas, amicitię condimentum 115:
Seruilius Ahala Sp. Mælium interemit 95.
Seruorum infima conditio 12:
Seruis quomodo utendũ 12:
Seruituti, & turpitudini anteponenda mors 20.
Seueritate sublata, administrari ciuitas non potest 21:
Sicyon per annos quadraginta à tyrannis possessa 55.
Silani ædilitas 50.
Simulatum nihil, diuturnũ 46:
Simulatum nihil in amicitia 108. 120:
Societatis humanæ uinculum ratio, & oratio 14.
Societatis humanę gradus 14. & 14:
Societas præstantissima, bonorum uirorum familiaritas 15:
Societas inter omnes: maior autem, ut quisque proxime accedit 106:
Socrates semper eodem uultu 22.
Socrates εἴρων 25:
Socratici in sermone maxime excellunt. 31.
Socrates quam ad gloriam uiam traderet 46.
Socratis opinio de honesto 59:
Socrates senex fidibus discit 88.
Socrates sapientissimus Apollinis oraculo iudicatus 100.
Socrates 127.
Sodalitates Catone quæstore constitutæ 92:
Solitarium nihil natura amat 119:
Solitudo languorẽ affert 57.
Solonis, & Themistoclis comparatio. 19.

Solon

Solon furorem simulauit 26.
Solonis præclarum dictũ 94.
Solonis sapientis elogium 98.
Sophocles à Pericle reprehẽsus 33.
Sophocles à filiis in iudicium uocatus 87.
Sophoclis dictum egregium de rebus uenereis 93.
Sparta propter auaritiam peritura 54.
Sponsio, ni bonus uir esset Pythias 72.
Statii poetæ uersus 88.
Statuæ ueterum ornatu fere militari 16.
Stoicorum opinio de commodis communicandis 8
Stoici, unde uerba sint ducta, studiosæ exquirunt 8.
Stoicorum inuerecundia 30.
Stoici honestum solum bonum esse dicunt 59.
Stoici splendidius de officio, quàm Academici, aut Peripatetici, disseruerunt 61.
Stoicorum oratio 123.
Stulto nemini bene esse potest 126.
Stultos omnes insanire 127.
C. sulpicius astrologiæ studiosus 8.
P. Sulpicius C. Norbanum accusauit 48.
P. Sulpicius tribunus pl. à Q. Pompeio capitali odio dissidet 102.
Summum ius, summa iniuria 10.
Superbia in prosperis rebus fugienda 22.
Superiorem parem esse inferiori, maximum est in amicitia 116.
Syllæ largitiones non liberales sed iniustæ 13.
Sylla 26.
Syllæ ĩ uictoria crudelitas 43.
L. Sylla ciuium bona uendidit 55.
Synephebi, comœdia Statij 88.

T

TABVLÆ nouæ iniustæ 55.
Tantali regnum iniquum 74.
Tarquinius exul 113.
Tarteſsiorum regis ætas 98.
Temperantia 22.
Terentii locus 34. 97.
Terẽtius Lælii familiaris 120.
Themistocles 19. 26. 40. 53. 67. 84. 111.
Theophrastus 4. 49. 51.
Theſei optata tria 10. & 70.
Timo Atheniẽsis congressum hominum fugiebat 119.
Timotheus Cononis filius 27.
Tribuni pl. hostibus dediti 79.
Tributorum finis 54.
Trœzene 66.
Tuditanus 85.
Turpio Ambiuius 93.
Turpe mutatur tempore 60.
Turpitudo maxime contra naturam

turam 64.
Turpe nunquam utile 64.
Tyrannorum fere uiolenta mors 42.55.60.

V

VALERIVS Coruinus ad centesimum annũ uixit 96.
Valetudinis tuendæ ratio 56.
Vectigalia urbana rusticis anteponenda 56.
Venandi studium honestũ 25.
Venditor, lege XII. tab. præstabat tantum uitia, quæ lingua nuncupata essent 70.
Ver adolescentiæ comparatur 98.
Verecundia 22.23.30.
Verecundia sublata, nihil rectum, aut honestum est 34.
Verecundia, maximum amicitiæ adiumentum 118.
Veri inuestigatio hominis propria 6.
Veritas molesta est 120.
Versus in Vlyssem 77.
Vestitus quæ ratio 30.
Veterrima quæque debẽte esse suauissima 116.
Veturius hosti deditus 79.
Viam erranti non monstrare, Athenis execrationibus publicis sancitum 68.
Villa locuples abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle 95.
Vires celeritati anteponendæ 56.
Virgula diuina 36.
Viriatus Lusitanus à C. Lælio fractus, & cõminutus 45.
Virtutes ut quæque leniores, ita amabiliores 13.
Virtutum quarundam simulacra in belluis 14.
Virtus omnis tribus in rebus fere uertitur 41.
Virtutem unam qui habet, an omnes habeat 44.
Virtutem quo modo nonnulli interpretentur 106.
Virtute nihil amabilius 108.
Virtus tenera, & tractabilis est 112.
Virtus amans sui est 121.
Virtutis opinio amicitiæ conciliatrix 110.
Virtutes inter se pares 126.
Virtutes, est consentiens cũ ratione, & perpetua constantia 126.
Virtus pluris æstimãda, quàm ulla possessio, aut ulla uis auri, & argenti 132.
Virtute qui præditi sunt, soli sunt diuites 133.
Virtus amitti non potest 133.
Viscellinus 110.
Vitæ finis optimus 98.
Vitam multi, & ij docti, deplorarunt 101.
Vita deserta ab amicis, iucunda esse non potest 113.
Vitia animi grauiora, quàm corporis, ac fortunæ 62.

Vitis natura caduca 94.
Vlciscendi modus 11. & 41.
Vlysses 26.
Vlysses militiam simulatione insaniæ subterfugere uoluit 77.
Voluptatis appetitum omnes fere proter uerecundiam occultant 25.
Voluptates blandissimæ dominæ 45.
Voluptas omnis honestati cõtraria 82.
Voluptate nulla pestis capitalior 91. 91.
Voluptates agricolarum 94.
Voluptas plurimorum patrociniis defenditur. 125.
Vox clara, & suauis esse debet. 31.
Vt inter bonos bene agier 69.
Vtile ab honesto separari non debet 40.
Vtilitatum comparatio 57.
Vtilitas communis secundum naturam 62. 64.

X

XANTIPPVS Lacedæmonius, Pœnorum dux. 77.
Xenocrates sermone insuaui fuit 26.
Xenophontis locus 27.
Xenophontis Socratici liber de re familiari 56.
Xenophontis libri admodum utiles 95.

Z

ZENONIS opinio de honesto 64.

SERIES CHARTARVM.

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T.

Omnes sunt quaterniones, præter Tduernionem.

VENETIIS, M. D. LIX.
Apud Paulum Manutium.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE